

58827

2009 JÚL 15.

MERIDIONALE

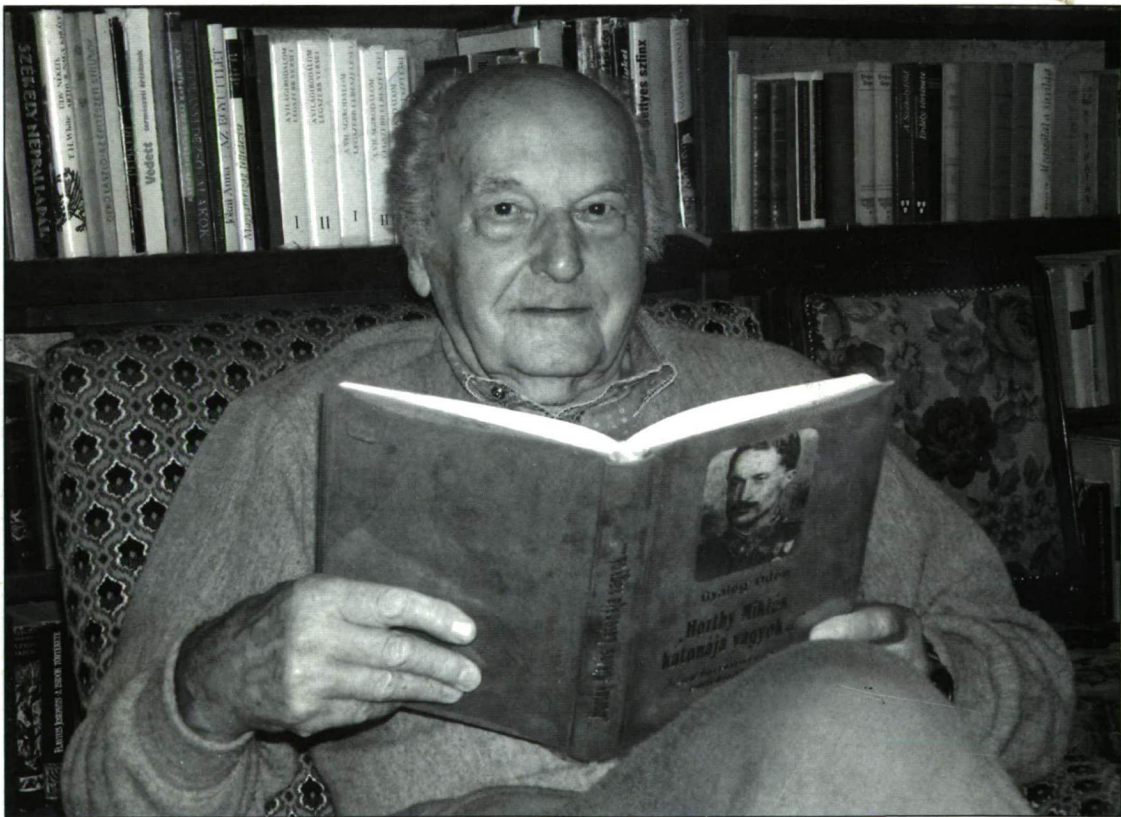
1172/D

DELVEDEKE

SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA XV. évfolyam 5-8. szám

2004 MAREC 11.

Egy magyar rohamtüzér VISSZAEMLEKEZÉSEI

EGÉSZ TAMÁS BESZÉLGETÉSE ÁGOTAY ISTVÁN
ROHAMTÜZÉR HADNAGGYAL LAPUNK 94-100. OLDALÁN OLVASHATÓ

SZEPTEMBER-DECEMBER MMIII

BELVEDERE

MERIDIONALE

SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FEJES BÁLINT, HEGYI GERGELY, VINCZE JÓZSEF

Munkatárs: HORVÁTH VIKTOR

Főmunkatársak: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, NAGY TAMÁS

A technikai szerkesztést a STIL NUOVO Bt. végezte

Borítóterv MEZEI TAMÁS

Számunk az EMKE Kft.,
Oktatási Minisztérium,
Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság,
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,
Szegedi Tudományegyetem,
SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat,
Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei
és Szegedi Csoportja,
támogatásával készült.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A tanárképző főiskolai kar Történettudományi Tanszékén megrendezett konferen-
ciák előadásai a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR, a felsőoktatási tananyagul szolgáló
kiadványok a BELVEDERE SEGÉDKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFÚ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6.

Netposta: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Honlap: www.belvedere.meridionale.hu

Telefon 62/544-759

Nyomás: BÁBA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 1000 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

Tartalomjegyzék

Referátumok

JUHÁSZ PINTÉR PÁL: A népi írói mozgalom	4
SÁNDOR CSILLA: A TEVÉL – Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája	
1. rész	15
ALE MIHÁLY: Egy lovagrend Magyarországon – a máltaiak	28

Hajdani vármegyéink

Sáros vármegye rövid története (<i>Ölveczki Imre</i>)	33
---	----

Hadak útján

GALLÓ KRISZTIÁN: A magyar királyi 2. pánfélshadosztály galíciai harcái	
III. rész	38

A közúti személyszállítás története

ENGI JÓZSEF: A szegedi kényszerpályás tömegközlekedés története	
4. rész A lóvasút villamosításával kapcsolatos tervek, előírások, viták és alkudozások	49

Parthiscum

PUSZTAI JÁNOS: Fejezetek a szentesi repülés történetéből	
V. rész	71

Szemtanú

EGÉSZ TAMÁS: Egy magyar rohamtűzér visszaemlékezései	
Beszélgetés Ágotay István rohamtűzér hadnaggyal	94
FÜGG ZSOLT PÉTER: „...hogyan az Ő sírja ismét dicsőségben ragyogjon...”	
Az első kereszties háború egy bizánci hercegnő szemével (1.)	101

Messzelátó

HORVÁTH VIKTOR: Az ókori Baktria. A nyugati világ legkeletibb szeglete	113
--	-----

Téka

„Boszorkányok” pedig vannak. (PÓCS ÉVA: <i>Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán.</i>)	
(Ismerteti: Szalai Rita)	122

Pihenő

ORMAI ZOLTÁN: Az ókori görög testkultúra	124
A Belvedere Meridionale Kiadó 2002. évi beszámolója	46
A Belvedere Meridionale Kiadó legújabb kiadványai	128

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

ALE MIHÁLY hallgató (SZTE BTK), EGÉSZ TAMÁS tanár (Sopron), ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész (Szeged), FÜGG ZSOLT PÉTER hallgató (SZTE BTK), GALLÓ KRISZTIÁN (Szeged), HORVÁTH VIKTOR hallgató (SZTE JGYTFK), JUHÁSZ PINTÉR PÁL tanár (Kecskemét), ORMAI ZOLTÁN hallgató (SZTE BTK), ÖLVECZKI IMRE hallgató (SZTE JGYTFK), PUSZTAI JÁNOS (Szeged), SÁNDOR CSILLA újságíró (Budapest), SZALAI RITA hallgató (SZTE JGYTFK)

SZTE = Szegedi Tudományegyetem, JGYTFK = Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar,

JUHÁSZ PINTÉR PÁL

A népi írói mozgalom

Magyarországon a szociográfia irodalmi műfajának megteremtése a XX. század közepére esett. Ez az az időszak, pontosabban a harmincas évek, mikor a műfaj virágkorát élte, a legjelentősebb alkotások ekkor készültek el.

Olyan nevek jelzik e magas színvonalú alkotó munkát, mint Illyés Gyula, Féja Géza vagy éppen Kovács Imre. Az alkotók sorát persze még hosszan sorolhatnánk. A magyar irodalmi szociográfiát ők viszik a legmagasabb szintre. Azonban ez a magas színvonalú tevékenység sem alakulhatott ki előzmények nélkül. Ha tehát vizsgálni akarjuk a fent említett szerzőket, alkotásaikat, az egész mozgalmat, feltétlenül rá kell világítani azokra a személyekre, munkákra, tevékenységekre, akik, illetve amik nélkül nem alakulhatott volna ki e műfaj. Azt is meg kell vizsgálni, hogyan fejlődött hazánkban a szociográfia, milyen sajátosságai alakultak ki. Továbbá hogyan került az irodalommal kapcsolatba, illetve miként lépett a szűk tudományos területről az egész közvéleményhez szóló műfajjává. Magát a szociográfiát tehát a kezdeteknél kell megragadni, hogy megérthessük, hogyan vált íróink kezében hathatós eszközzé egy olyan tevékenységben, melyet a magyar nép állapotainak jobbításáért cselekedtek.

A szociográfia mint műfaj

Ha egyetemeségben szemléljük a műfajt, akkor azt mondhatjuk, hogy a szociográfia a szociológiából hasadt ki. Ez a tétel fedi is a valóságot, ha a nyugat-európai országokra alkalmazzuk. Ott elmondhatták a szociográfusok, hogy tudományáguk többé nem a szociológia segédtudománya, hanem önálló műfaj. Magyarországon azonban nem beszélhetünk komoly elméleti szociológiáról, így a szociográfia kérdése elsősorban nem tudomány-rendszer-tani kérdésben merül fel.¹ Szociológiát, mint tudományt sokáig még a XX. században sem ok-

JANKAPUSZTAI CESELÉDLAKÁSOK AZ 1930-AS ÉVEKBEN

tattak még egyetemeken sem. Nálunk a szociográfia nem tisztán tudományos műfaj, nem csak társadalomtudósok művelték. Ezek után már világosabbá válik, hogy a kérdéses műfaj, hogyan is juthatott el egészen a szépirodalom területéig.

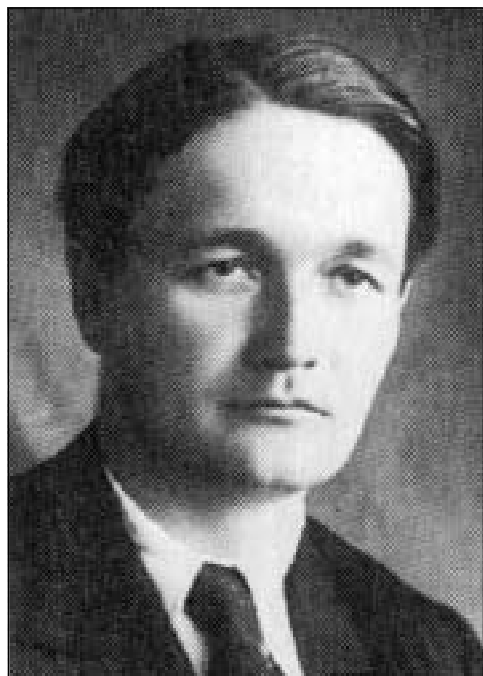
Ha magát a kifejezést vizsgáljuk, arra jutunk, hogy a jelentése egyet jelent a szociális állapotok leírásával. Rudolf S. Steinmetz szerint, akít a szociográfia egyik legelső művelőjeként tartanak számon, egy adott korban minden eszközzel leírni, jellemezni igyekszik valamely nép összes viszonyait, állapotait.² Ez az elmélet a mi szempontunkból egyet jelent „a magyarság mai életformájának, gazdasági, egészségügyi, kulturális állapotainak teljes ismeretével, annak az ismeretével, hogy miként él ma a magyarság, mik a mai magyar életnek a hibái és erényei, mik azok a társadalmi betegségeink, amelyek orvost és orvoslást követelnek.”³

A cél megismerni és megismertetni. Megismerni és megismertetni a magyar társadalomban bujkáló gondokat. Ez utóbbi volt talán a legfontosabb mozzanata a szociográfiai munkáknak. Nem elég ugyanis a problémákat tudományos munkával feltárni, azokat meg is kell ismertetni a széles közvéleménnyel, hogy azok országos szinten tudatosuljanak. Erre a tudósok nem voltak maradéktalanul képesek. Feltárni feltárták a problémákat, de azokat szigorúan tudományos munkákban rögzítették, így azok csak tudós társaiknál találtak befogadásra. Kik voltak azok tehát, akik erre alkalmasak voltak? Ha feltesszük ezt a kérdést, válik csak világossá íróink tevékenységének jelentősége, akik a szépirodalmat ötvözték a tudományossággal. Azokról az írókról van itt szó, akik felelősséget éreztek a nép sorsa iránt, és felakarták rázni az országot, hogy az általuk áldatlannak leírt állapotok valamelyest javuljanak. Az ő általuk elkészített munkák olyan stílusban íródtak, melyet a közvélemény is be tudott fogadni, sok esetben szépirodalmi, művészeti élményt nyújtva amellet, hogy a valóság ábrázolására törekedtek.

Magáról a szociográfiáról többen, mint például Steinmetz is, elmondták ama véleményüket, hogy felületesség és egyoldalúság jellemzi. Ha ez így önmagában nem is állja meg a helyét, az elmondható, hogy a tiszta tudományosság nem mindig jellemezte. Nem is jellemezhet, hiszen a műfaj nem csak a társadalomtudósok művelték, hanem a legjobb szándékuktól vezérelve e területre vették magukat közgazdászok, politikusok, teológusok, és ami számunkra legfontosabb, írók is. A magyar szociográfiák esetében, főként a szépirodalmi ihletésűeknél szembeötlő a statisztikai adatok szembesítése az egyéni felismerésekkel, az írásos dokumentumokból származó ismeretek vegyítése a helyszínen szerzett tapasztalatokkal, esetleg saját gyermekkori élmények felelevenítése, ahogy azt Illyés Gyulánál láthatjuk.⁴ Itt érhető tetten az a pillanat, amikor a szerzők kilépnek a tiszta tudományosság keretei közül, amelyeket szentnek kell tekintenünk ugyan, viszont amelyek korlátokat is állítanak maguk körül, nem engedve feltárt a tényeket a nagyközönség elé. Ezeket a gátakat majd Darvas József, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Zoltán és társaik tudják majd ledönteni személyes élményeikkel, közvetlenebb hangjukkal. Persze Illyésék sem előzmények nélkül teremtették meg ezt a műfajt, melyet nevezhetünk irodalmi szociográfiának. Külön elemzést igényel annak az eldöntése, hogy hol húzható meg a határ irodalmi és tudományos szociográfia közt, mi tartozik egyik és másik kategóriába.

A magyar irodalomban korábban is voltak művek, amelyekben a szerzőik társadalmi jelenségeket írtak le, és a lakosság valamely rétegének életviszonyait esetleg még művészi eszközökkel is megelevenítették. Állandóan felvetődtek hazánkban is azok a buzgó kísérletek, amelyek a magyar falu, a magyar jobbágyság, parasztság sorsát, helyzetét igyekeztek javítani írásaikkal, összehasonlításaikkal. Ilyen erkölcsi célzatú írás Bél Mátyás XVIII. században

keletkezett *Notitia Hungariae*-ja, amelyben a német államismereti iskola hatása alatt hasonlítgatja össze az alföldi magyar, a tót és a német, oláh falutelepülés formákat, földrajzi, népi és gazdasági viszonyokat. Ugyanilyen erkölcsi és javító tendenciák vezették Thessedik Sámuel A magyar földműves milyen s minő lehetne című munkájában, és vezették Berzevicy Gergelyt, hogy a parasztok állapotáról elmélkedjék.⁵ A sort folytathatnánk Széchenyinél, Kölcsenyél, de mindenféleképpen meg kell állnunk egy munkánál itt a XIX. században, amelyről érdemes néhány szót szólnunk. Ez pedig nem más, mint Orbán Balázs A Székelyföld leírása című műve, amely az 1930-as években kiteljesedő szociográfiai irodalom előzményének tekinthető. A mű hat kötetben tárgyalja a Székelyföld tájait, lakosságának történetét, hagyományait, szokásait, gazdasági, társadalmi és művészeti viszonyait. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy XIX. századi műről van szó. A szociográfia művelése itt kevésbé tudatos magatartás, mint volt az a két világháború közötti korszakban. Mások a háttérben meghúzódó célok is. Mert mi volt a cél a XX. század harmincas éveiben? Hogy a falu nyomorúságát a társadalom színe elé kell vinni, és a nyilvánosság erejével kell a tényeket köztudattá erősíteni. Ez korábban nem fogalmazódott meg a szerzőkben, legalábbis nem ilyen drasztikusan. Korábban egy népleírás sokkal kevesebb tudományosságra, adatra tudott támaszkodni, sok esetben egyáltalán nem volt meg a tudományos háttér. Ezekben az írásokban már egyre inkább láthatóvá válik az eddig csak látens meglevő kapcsolat, amely a különböző szakterületekről a falu élete, problémái felé fordult értelmiségiek és az irodalom művelői között kialakult. Ez a kapcsolat hozzájárult a századelőn a szociográfiai jellegű vagy már kifejezetten szociográfiai falumunkák megjelenéséhez és elterjedéséhez. A századfordulótól pedig a szociográfia és az irodalom szoros egymásmellettségét, s a legkiemelkedőbb művek esetében – gondoljunk Illyés Gyula

Puszták népére vagy Féja Géza *Viharsarkára* – a szociográfia és az irodalom egybeesésének tényét állapíthatjuk meg. Elmondhatjuk, hogy a hazai szociográfiai irodalom centrumában a falu átalakulása, a mezőgazdasággal, az agrárnépességgel összefüggő kérdéskörök állnak. Ez érthető, hiszen a jobbágyfelszabadítást követően a volt jobbágy önmaga ura lett, de ez tömegeinek nem felemelkedést, hanem az agrárproletár sorba való lesüllyedést jelentett. A társadalmi-gazdasági helyzet megváltozása maga után vonja a faluról szóló irodalmi alkotások tartalmi változását is. A leíró jellegű tényközlés helyére a tudományos megfigyelést mindjobban alkalmazó szociográfia kerül.⁶

Fontos határkö volt a *Huszádik Század* című folyóirat, melynek munkatársai már nem ösztönösen és nem minden tudományos felkészültség nélkül fogtak szociográfiai munkákhoz. Tevékenységük sikerességének, hitelességének érdekében tanulmányozták a nyugat-európai országokban alkalmazott módszereket. A falu, a mezőgazdaság, a nagybirtok, az agrárnépes-

ség problémáját a kutatás akkori színvonalának megfelelő tudományos módszerességgel fejtették ki. A Huszadik Század szerzőinek szociográfiai munkássága, az elért eredmények egy része hatott a későbbi falukutatásra. Veres Péter írja a Falusi krónikában, hogy e folyóirat munkatársai egy tárgyilagos, részletes és megbízható szociográfia hagytak maguk után örökül. Lassan megjelentek az intézményesült szinterei e tevékenységnek. A Társadalomtudományi Társaságban hamar felvetődött a szociográfiai vizsgálatok szükségessége, a magyar társadalom megismerésének igénye. Ilyen munkálatok folytak a Galilei-körben is. A XX. század elején tartva feltétlenül meg kell említeni Jászi Oszkár nevét, aki egyik cikkében elsődleges célként jelölte meg, hogy Magyarországnak társadalmilag és politikailag fel kell zárkóznia Nyugat-Európához. Mielőtt az erre irányuló küzdelem megindulna, meg kell ismerni, fel kell fedezni az országot. Akarva-akaratlanul Jászi ezzel a kijelentésével a szociográfia létalapját bizonyította, annak lényegét ragadta meg. Jászinál a társadalomvizsgálat, a tudományos publicisztika azonban a politikai cselekvésnek csak előkészítője. Sosem jutott arra a gondolatra, mint néhány szociográfus a harmincas években, hogy a társadalomkutatás maga is politikai tett. „Egyre jobban éreztük, hogy ki kell dolgoznunk Magyarország anatómiáját és fizioiogiáját, vagyis olyasmit, amely nem utópia, hanem élő valóság.”⁷ Jászi szavai rávilágítanak arra, hogy a polgári radikálisok szemében a szociográfia a politikai cselekvésnek az előkészítője. Jászi tisztában volt azzal, hogy a magyar politika valódi központi kérdése a parasztkérdés. A polgári radikalizmusnak azonban a faluval nem volt kapcsolata. Eljutottak ugyan a földosztás gondolatáig, ennek gyakorlati feltételeit azonban sohasem dolgozták ki.

A falukutató mozgalom

Jászi szavainak hatására is megkezdődött az ország felfedezése. Ez a munka elsősorban a vidék felé fordulást jelentette, a vidéki lakosság helyzetének feltárását. Megindult a falukutatás „arccal a falu felé” jelszóval. Oly mértékben, hogy a szárnyait ekkor bontogató írónemzedék majd valamennyi tagja kisebb-nagyobb mértékben belekerült ennek a sodrába sok más fiatalal egyetemben. Mert főként a fiatalság volt az, aki e mozgalom útjára lépett, akikben megvolt az újítás szándéka és az ahhoz való elszántság is. Az igényes szociográfia alapja a falukutatás, mely terepmunkát is jelent, és ehhez a fiatalok lendülete, megismerés vágya kellett.

Hazánkban a falukutató mozgalom két úton haladt, melyek persze nem váltak el egymástól élesen, legalábbis a kezdetekben nem. Az egyik csoportot Teleki Pál neve fémjelzte a

hozzá kapcsolódó cserkészekkel. A vezető politikusok közül ő volt az egyetlen, aki ténylegesen is támogatta a mozgalmat. Ez az irány így valamelyest kötődött a hivatalos politikához. Telekinek köszönhető, hogy 1924-ben megalakult a Magyar Szociográfiai Intézet. Érdekes színfolt Haubsburg Etelkának, IV. Károly király lányának tudományos munkája, melyben a magyar alföldi tanyavilág helyzetét dolgozta fel, s melyhez Habsburg Ottó írt előszót.⁸ Jóllehet a tanyavilágot személyesen nem ismerte, műve, melyben a tanyarendszer megreformálását sürgette, elismerő kritikát kapott. Azonban nem csak érdekesség, hogy egy Habsburg-sarj is foglalkozik a magyar parasztság problémakörével, hanem jelzésértékű is, hogy a magyar falukutató-mozgalom nemcsak egy szűk réteg sajátja volt.

A másik út az, amely közvetlenül torkollik a népi írók táborának kialakulásához, illetve az irodalmi szociográfia megjelenéséhez. Itt meg kell egy pillanatra állni és szót ejteni arról, milyen előzményeik voltak leginkább ihletői az ezen területen munkálkodóknak. Az új szellemű fiatalok első jelentősebb szervezete a szlovákiai Sarló volt. Laza mozgalma volt ez azoknak a magyar fiataloknak, akik Trianon után sajnálatosan a határon kívül találták magukat. Természetesen megtalálták a kapcsolatokat az anyaországban élő hasonló beállítottságú fiatalokkal. Programjuk között szerepelt a falujárás, a szociográfiai adatok gyűjtése, mindezeket szociográfiai elemzések előkészítésére használták fel. A mozgalom fénykora a harmincas évek elejére esett. A hanyatlása akkor kezdődött, mikor a politikai erők próbálták saját céljaikra felhasználni. Ez a bontó tényező a balra tolódás, a kommunista elemek túlsúlyba jutása volt, mely megbontotta az egységet. Tulajdonképpen a mozgalom lassan feloldódott a kommunista pártban. Attól függetlenül, hogy a Sarló mozgalom milyen sajnálatos véget ért, ösztönzőleg hatott az itthoni eseményekre. A szlovákiai példa serkentette hasonló kezdeményezésre a budapesti *Bartha Miklós Társaság*ot, s József Attila és Fábrián Dániel „Ki a faluba!” című röpirata a példa követésére hívott fel.⁹ A Társaságnak saját kiadója volt, mely könyveket jelentetett meg, és saját folyóiratot is kiadtak, melynek munkatársai voltak többek között Illyés Gyula, Kodolányi János, Féja Géza, József Attila. A sarlósok is gyakran közöltek írásokat e folyóiratban, az Új Magyar Földben, melyben József Attilának említett röpirata is napvilágot látott. A népi szociográfia története javarészt hasonló ifjúsági csoportokban zajlott. Konzervatív indíttatású volt a szegedi Bethlen Gábor-körben alakult tanyai agrár-settlement, de a vezető gondolat itt is a parasztság problémáinak vizsgálata és tudatosítása volt. A csoport működésében és szerkezetében nagy változás ment végbe a harmincas években. Új szervezeti formát kerestek maguknak, a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát* hozták létre 1931-ben. Benne a művészi irodalmi vonal dominált. Tagként vett részt a szervezetben Radnóti Miklós, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Hant Ferenc. Bár nem volt tag, mégis ide kötődött Bibó István is. Hasonló mozgalmat hirdetett meg 1932-ben az Előőrben, Bajcsy Zsilinszky lapjában, Féja Géza. Ez volt a *Márciusi Fiatalok*. A programjuk szerint a megoldás fő eszköze a szociográfia. Féja egyik előadásában minden magyar helység szociográfiájának előkészítését követelte, így rajzolva meg az egész ország szociális arcát, a magyar problémák összességét. „A teljes magyar szociográfia nélkül reformmunka s alkotómunka lehetetlenség.”¹⁰ A szociográfia maga is már részét képezte az óhajtott átalakulásnak, mert meghaladását jelentené a megosztottságnak, a válság egyik jelének. Ennek a munkának a végrehajtása tehát támasz és erő lenne minden közéleti tényező számára, aki komolyan javítani akar a magyar nép sorsán. Erre az átalakításra semmiféle más erő, más munka nem képes. A falujárás ezen felfogás szerint nemcsak megismerést nyújt, hanem pótléka és egyben előkészítése egy politikai programnak.

A szociográfia sokféle nézettel összefért. Olyan széleskörű volt a mozgalom, hogy egyszerűen lehetetlenség is lett volna, hogy ideológiailag egységes legyen. Talán szerencsésebb is volt így, mert a többféle látásmód lendületesebb munkához vezetett. 1932 táján kezdett kialakulni egy szociográfus csoport a *Fiatal Magyarság* című lap körül. A lapot az öreg cserkészek számára indították. A társaságot valamelyest konzervatívabb hozzáállás jellemezte. A minőséget Teleki Pál és Sík Sándor közreműködése biztosította.¹¹

Másik jellegzetes közösség volt a Pro Christo Diákok Hazában működő falukutatóké, mely 1934-ben alakult meg. A tagok a falukutatást szakmájukkal próbálták összekapcsolni: néprajzzal, geográfiával, közgazdaságtannal.¹²

A fiatal népi írók első szervezett és közös fellépésére a *Bartha Miklós Társaság* egyik estjének keretein belül került sor 1929-ben, melyen olyan személyiségek jelentek meg, mint Németh László, Erdélyi József, Illyés Gyula, Féja Géza, József Attila. Valamivel később hozzájuk társult Veres Péter, Sinka István, Darvas József, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Szabó Zoltán, hogy csak a legnagyobbakat említsük. A neveket olvasva megállapíthatjuk, hogy a „népi” ügy jó kezekbe került. Tehát az új írói nemzedék jelentkezése az 1920-as évekre tehető. E csoportosulás útjára bocsájtásában elvülhetetlen szerepet játszott Németh László. 1928-ban jelent meg Népiesség és népiség című írása, mellyel egyúttal nevet is adott ennek az irányzatnak. Az említett estén elhangzott Németh László *Népi erő* című előadása, melyben azt fejtegette, hogy aki Magyarországon, mint író számított, az „művészete gyökerében mind népi író volt.”¹³ A nép felé fordulás teljes programját jelezte ez a fejtegetés, melyet az ifjú írók, költők magukévá tettek. Elsődleges jellemzőjük, hogy a magyar nemzet megújulásának lehetőségét a parasztságban látták. Ahhoz, hogy az ország helyzete megváltozzon, először a parasztság siralmas helyzetén kell lendíteni, hangoztatták. A nép romlatlanságában, kiaknázatlan erejében bíztak. A nemzet fogalma évszázadokon át egyet jelentett a nemesség fogalmával. A nem nemesi rétegek ki voltak belőle zárva. Ezzel a tradicionális felfogással szakítottak most végérvényesen. Hogy a népbe vetett hit milyen nagymértékű volt, azt nagyszerűen példázza hogyan vélekedtek ebben a korban a faluról. „A falu faji tisztaságunk és erőnk biztosítéka.” „A falu magyarságunk legtisztább arca.” „Minden reményünk a falu.”¹⁴ Ilyen és ehhez hasonlatos értékelések születtek meg azokban az emberekben, akik az új erőt, mely a radikális változtatásokhoz szükségeltetett, a parasztságban látták. Úgy gondolták, eljött az ideje, hogy ez a réteg ne csak a terheket viselje a vállán, hanem más feladatokhoz is felnőjön. Mit ér az ember, ha magyar, azaz mit ér az ember, ha paraszt, teszi fel a kérdést Veres Péter.¹⁵ Íróink neki is láttak a tiszta magyarság kibányászásához, rávilágítva a parasztság tarthatatlan helyzetére, amely a nemzet előrehaladását gátolja. Mindeközben próbáltak csak a tényekre alapozni, mindenféle parasztromantikától, faluidilltól mentesek maradni, melyekben csupán félrevezetést, ámitást láttak.

A nép előtérbe kerülésében nem az játszotta a fő szerepet, hogy sokan származtak az új csoport tagjai közül a parasztságból. Annak az eredménye lett ez, hogy a régi kérdésekre új válaszokat kellett keresni. Meghatározó volt a Szabó Dezső-i alapgondolat, hogy a forradalmakban a polgárság és a proletariátus lejárta magát, elvesztette hitelét, a parasztság nem, a nemzeti megújulást tehát hozzá lehet kapcsolni. Már az is magyarázat lehet a parasztproblémák fontosságára, hogy az agrárkérdés az ország legfontosabb kérdése volt, a népesség több mint fele a mezőgazdaságban dolgozott. A problémákat vizsgálva – pl.: az agrárnépesség zöme birtoktalan volt – vallották, hogy kicsinyes, az igazi kérdések iránt érzéketlen politikával szemben kell lennie egy alternatívának, amely felülemelkedik a politikán, amely erkölcsi és

nemzeti alternatíva: azaz népi. Sem a hatalom, sem a hagyományos politikai ellenzékiesség nem kínált elfogadható szellemi válaszokat. Új tájékozódást keresve tehát a nép, a parasztság felé fordultak. A nép felé fordulást nem szimbolikusan, hanem gyakorlatilag akartak véghezvinni. Ennek a gyakorlati néphezfordulásnak lett a terméke a szociográfia. A szociográfia tehát programmá vált, népi és nemzeti célokat szolgáló hivatást jelölt.

Kritikák a szociográfusok ellen

Ahogy a népi mozgalom, melyhez a szociográfusaink tartoztak, erősödött, kezdett az irodalmi közélet megoszlan. Voltak, akik az új irányvonalat üldözték, esetleg személyesen is képviselőivé lettek. Viszont akadtak olyanok is, akik nem voltak ennyire lelkesek, és negatív érzéseiknek adtak hangot. Ez az ellentét a népiek és urbánusok ellentétéként vonult be az irodalomtörténetbe. A két csoportosulás elnevezéséből is szembeállítás érezhető ki. Az urbánusok azt vetették szemére a másik tábornak, hogy túlságosan is a parasztságban gondolkodnak. Szemükben a népiek szűk látókörűek, provinciális szemléletűek voltak. Magukat a városi életforma, a nyugat-európai szellemiség, a polgári értékrend képviselőinek tartották. A népiek szintén vádakkal illették Ignotusékat. Mégpedig azzal, hogy érzéketlenek a magyar parasztság, illetve annak szenvedései iránt. Ideológiai különbségről kell tehát beszélnünk a két csoportosulás között. Művészetüket más területen bontakoztatták ki, mely sokszor személyes ütközésekhez vezetett. Mindkét oldal vádjában voltak igazságok, azonban ezeket nagyon gyakran el is túlozták. Az urbánusok személyes érzékenységük okán is szembelyezkedtek a népi írókkal. Ez utóbbiak ugyanis munkáikban a magyar nemzet sorsával, jövőjével foglalkoztak. A parasztsággal kapcsolatos kutatásaikban magyarságról, népi sajátosságoktól beszéltek. Ebben az urbánusok többsége – alaptalanul – nacionalizmust, a nem magyar származásúak kirekesztését látták. Erre a kérdésre nagyon érzékenyen reagáltak, mivel sokan közülük zsidó származásúak voltak.¹⁶

Abban talán volt némi igazság, hogy egyesek a népiek közül a magyar parasztság szerepét a nemzet jövőbeni sorsában eltúlozták. De ha itt tévedésről beszélünk, csakis jóhiszemű tévedésről lehet szó, amely új utakat nyitott meg a parasztság felé. A fiatalok olyan munkára kaptak ösztönzést így, mely eddig ismeretlen volt, és mely eddig ismeretlen tényeket fedett fel a nép életét illetően. Sokak szájából, így Illyéséből is elhangzott a program: az ifjúság menjen a nép közé, és tárja föl annak helyzetét. Nagy számban vállalkoztak falukutatásra a cserkészek, közülük kerül majd ki Szabó Zoltán. Más csoportosulások is járták a falvakat, olyan tagokkal, mint Kosáry Domokos, Sótér István vagy Kovács Imre. Nagyszabású kutatómunka eredménye lett az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse község élete* című kötet. A munkában részt vevők első teendőként a valóság feltárását jelölték meg. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha a nép közé megyünk. A helyszínt melyet kiválasztottak egy ormánsági falu, Kemse volt. Itt töltöttek hosszabb időt megfigyelve és tudományosan elemezve a falu életét. Gunda Béla így emlékszik vissza erre: „Munkánk sikere érdekében legfontosabbnak tartottuk minél többet tartózkodni a nép között. Ha kellett kimentünk velük a mezőre, arattunk, gyűjtöttünk vagy a ház körül segédkeztünk.”¹⁷ A kötetben szociográfiai elemek találhatók. Az előszót Teleki Pál írta, akiről már korábban is bebizonyosodott, hogy szívén viseli eme új törekvéseket. Kovács Imréék munkája – mert ő is a kötet szerzői között volt – nagy feltűnést keltett, és a figyelmet a megoldatlan paraszti kérdések felé fordította.

A népi írók a maguk törekvésekkel nem csak a más célokat kitűző írókkal kerültek konfliktusba, nemcsak onnan érték őket támadások. Azt már megismertük, hogy a szellemi élet bizonyos mértékig kettészakadt. Ez köszönhető volt annak is, hogy a fiatal népiek a nemzetből csak a parasztságot látták, és tekintették életet és jövőt képező réteggnek.¹⁸ Ez mindenféleképpen elfogultságnak tekinthető. Ebben nyilvánvalóan döntő szerepet játszott az, hogy nagyon sokan a népi írók közül a parasztságból kerültek ki.

A falukutatók a művészet és a tudomány területéről kilépve érintkezésbe léptek a politikával is, ki tudatosan, ki nem. Azzal, hogy az adott kor társadalmának szociális helyzetét vizsgálták, tulajdonképpen politikai kérdéseket feszegettek. Veres Pétert idézve „a szociográfia a politikai tehetetlenség egyik kibúvója volt.” Ez a felfogás azt jelenti, hogy a fiatalság az átértékelte felelősséget egyenlőre nem egy politikai, hanem egy megismerési mozgalomban vezette le.¹⁹ A politikába nem tudtak volna beleszólni megalkuvás nélkül. Ennek az eredménytelenségnek a szellemi lecsapódása a társadalomkutatás. Szabó Zoltán teljesen másként értékeli a korabeli folyamatokat. Vallja, hogy a társadalomkutatás az ő politikai programjuk, melyet önként vállaltak és nem kényszerből, mégpedig azért, mert ezt tartották az egyedüli pozitív és tiszta politikának. A szociográfia nem lehet sem baloldali, sem jobboldali.²⁰ Ebben a felfogásban erősen érződik Németh László ideológiája, aki harmadik utat próbált keresni a magyarság számára, egyaránt elvetve a baloldali szocializmust és a jobboldali tekintélyuralmat. Tulajdonképpen Németh László ezen elgondolásával az országot a kommunista Szovjetunió és a náci Németország befolyásától szerette volna megmenteni.

Szabó Zoltán azon felfogása, hogy a szociográfia nem lehet sem jobboldali, sem baloldali azt jelenti, hogy csakis a valóság ábrázolására törekedhet. Ez azonban nem egyenlő a politikától való mentességgel, viszont egyenlő a pártpolitikától való menetességgel. A sarlósok sorsa bizonyította, hogy egy bizonyos párthoz való közeledés, majd kötődés milyen káros következményekkel jár a tudományos és a művészeti munkára. Politikamentes falumunka bármely korban megvalósíthatatlan. A mozgalom egysége és ereje viszont akkor lehet a legerősebb, ha semmiféle pártérdekek kiszolgálójává nem válik.

Attól is függött, hogy egy-egy mű mennyire vált politikai jellegűvé, hogy mi volt a szerző szándéka, hogyan közelítette meg a választott témát. Illyés munkája, a Puszták népe, tisztán irodalmi jellegű, míg például Erdei Ferenc legfőképp a tudományosságot tartotta szem előtt. Ezek tehát közvetlenül nem politikai indíttatásúak, viszont közvetetten, a feltárt valóságon keresztül nagyon is azok. Más a helyzet Veres Péternél, aki a parasztság küldöttjének érezte magát. Nála a közvetlen szándékok politikai jellegűek.

A szociográfusok, mint a népi írókhoz tartozók, a baloldalon sorakoztak fel. Érdekes módon mégis sokszor kaptak bírálatot a politikai baloldaltól is. Markáns ellentétek húzódtak egyes népi írók és a kommunisták között. A kommunisták csak annyiban tartották értékesnek a szociográfiát, amennyiben el lehet jutni általa a marxizmusig. Voltak akik így csak felesleges kerülőútnak tartották a szociografizálást a meglévő igazságokhoz.²¹ A szociográfusok egy része teljesen elutasította a szélsőbal értékrendjét. Féja Géza azért tartotta fontosnak a falu felé fordulást, mert ebben látta a kommunistákhoz csatlakozó fiatalság visszavezetésének lehetőségét egy jobb értékrendszerhez.²² Kovács Imre kényszerű emigrációjában 1958-ban így fogalmazott: „A népi mozgalom eredeti magyar mozgalom, mely mindmáig a kommunizmus legkeményebb szellemi és ideológiai ellenfelének bizonyult Magyarországon. A népi irodalom a kommunizmus vetélytársa lett.”²³

Persze sokkal több konfliktus adódott a szociográfus írók és az akkori hatalom kö-

zött. A kormány a harmincas években igyekezett a szélsőséges elemeket visszaszorítani. A szélsőjobboldal terjeszkedését megakadályozandó őrizetbe vették Szálasit és társait, a nyilas pártot pedig feloszlatták. Az egyenlőséget fenntartva a baloldal erősödését is próbálták meggátolni.²⁴ Ebbe esetenként a népi írók is belekerültek. Ezt legjobban a különböző íróperek illusztrálják, melyekben a rendszerellenes kritikákkal szembeni védekezés is megnyilvánult. Valószínűleg nem ez volt a legjobb eljárás, ahogyan ezekre a kritikákra reagáltak. Az első eljárásra Féja Gézával kapcsolatban került sor. A Viharsarok 1937-ban látott napvilágot, s nem sokkal megjelenése után az államügyészség lefoglalta és elkobozta a példányokat. Majd vádat emeltek a szerző ellen osztály elleni izgatás miatt. Fáját a per eredményeképpen elbocsátották tanári állásából, és két hónap szabadságvesztésre ítélték. Hasonlóan járt Kovács Imre is *A néma forradalom* című szociográfiájával. Őt szintén izgatás és nemzetgyalázás vádjával állították bíróság elé. Büntetése három havi fogház, hivatalvesztés és politikai jogainak felfüggesztése lett. Ebben az évben sajtóper folyt még többek közt Illyés Gyula ellen is. 1938-ban Erdei Ferencet vették elő, a vád nemzetgyalázás. Az egyes perek anyaga nyilvánosságra került, az egyik ilyen kiadás *A Néma Forradalom* a bíróság és a parlament előtt.

A szellemi és értelmiségi körökben felháborodást keltek ezek az eljárások. Féja és Kovács perbefogása ellen Szekfű Gyula írt tiltakozó cikket. Majd a képviselőházban elhangzott egy nyilatkozat, mely az alkotói szabadság megnyirbálása ellen emelt szót. Az aláírók között voltak többek között: Bartók Béla, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Zilahy Lajos, Veres Péter.

Azt el kell mondani, hogy a kormány nem volt egységes ezen írók megrendszabályozásában. Példának okáért Teleki Pál miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter nem zárkóztak el teljesen a mozgalomtól. Maga a belügyminiszter tájékoztatta Szabó Zoltánt, hogy a minisztertanácsban voltak, akik helytelenítették az írói pereket.²⁵ Talán a könyvek ily fogadtatásának az is az oka lehetett, hogy mindezidáig szokatlanul erős hangnemben nyilvánítottak véleményt és estek neki a felső társadalmi rétegnek és a kormánynak. Az írói perek megindításában egy automatikus védekező folyamat zajlott le. A kormányzat a világháború és Trianon után nehéz körülmények közepette igyekezett az ország, a nemzet stabilitását visszaállítani, ami akkor lehetett sikeres, ha minden támogatást megkap. Ezért az ország irányítói érezhették úgy is, hogy a szociográfiában lelhető kritikák és támadások ezt az igyekezetet semmibe veszik, gátolni próbálják. Sokszor hangzott el a kritika, hogy ezek a művek csupán a negatívumokat vázolják fel, hogy az árnyék mellett a fényt is meg kellene mutatni. Többen vélekedtek úgy, hogy nagyon is helye van a falukutatásnak, viszont az épp oly káros, hogy csak a nyomort látják meg és csak azt viszik be a köztudatba, mintha homokba dugnák a fejüket.²⁶

Azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy ha netán a két világháború közötti rendszerről szeretnénk véleményt nyilvánítani, nem elég a harmincas évek szociográfiájára hivatkozni. Egyrészt azért, mert ezek csak társadalmi részét adják a dolgoknak, másrészt önmagukban csupán az érem egyik oldalát mutatják meg. Voltak a korszaknak hibái, melybe bele tartoznak azok is, melyeket szociográfusaink valóságként feltártak, de mindezek mellett azokban a nehéz időkben sok pozitívumot is produkált a nemzet továbbélésének szempontjából. Nézzük tovább, hogy milyen kritikákkal illették meg a szociográfiai munkákat végzőket. Sokan kifogásolták, hogy ezek a művek szinte kizárólag a falut, a vidéket vizsgálták. Azt senki sem térképezte fel, hogy például „hogyan élnek a Budapest környéki külvárosok ipari proletárai.”²⁷ Ez a megállapítás mindenféleképpen igaz, bár az is igaz, hogy az egyik vizs-

gálata nem jelent állásfoglalást a másikkal szemben. Az említett kritika ténylegesen meglévő hiányosságra hívta fel a figyelmet. Ám az sok mindent megmagyaráz, hogy akárcsak Illyés Gyula, akár Darvas József vidéken nőttek fel, ahogy azt a Puszták népéből, vagy A legnagyobb magyar faluból megtudjuk. Ezeket a helyeket, az itteni társadalmi rétegeket, ismerték a legjobban. Ahhoz, hogy valaki hiteles munkát tudjon írni, elengedhetetlen a mű tárgyának lehető legnagyobb ismerete. A másik ok, hogy miért a falvakkal foglalkoztak leginkább a szociográfusok ideológiai felfogásából adódott. Mint tudjuk, a népi írók a nemzet jövőjét a parasztságban látták, ezért fordultak feléje, más rétegeket elhanyagolva. Ezek után mindez érthető, azonban a hiányosságok így is hiányosságok maradnak.

Ahogy megjelentek a szociográfiai munkák, érkeztek bírálatok a tudományos oldalról is. A műfaj két terület határán vibrált, a tudomány és az irodalom határán. Az már egyedi kérdés, hogy egy-egy munka melyik területbe hajlik át jobban. A társadalomtudósok, akik bírálatokat írtak, csak a tudományosságot vizsgálták és kérték számon a szerzőkön. Azt már nem vették figyelembe, hogy a szociográfia kevert műfaj, és azt sem, hogy a szerzők milyen céllal írták meg azokat. Mivel nem tudományos munkákat akartak készíteni elsősorban, ezért ezt számon se lehet rajtuk kérni. A valóság ábrázolására törekedtek, de ebben nem tisztán tudományos módszereket érvényesítettek. A tényeket azonban így is ferdítés nélkül feltárták. Rézler Gyulának, aki megírta a két háború közötti társadalomkutatás áttekintését,²⁸ egyik fő kritikai észrevétele az, hogy a falukutatók műveikkel azt akarták elérni, hogy a kormányzat bizonyos társadalmi osztályok érdekében megfelelő intézkedéseket tegyen. Ez azt jelenti, hogy politikai célokat tartottak szem előtt. Rézler szerint a tudománynak politikamentesnek kell lennie. A politikai célkitűzés abból is kiviláglik, folytatta, hogy a falukutató könyvek csak olyan társadalmi csoportokkal foglalkoztak, amelyeknek anyagi és társadalmi helyzete beavatkozást kívánt. A politikai célkitűzés azzal a kárral járhat, hogy a következőkben is csak olyan szociográfiai jelennek meg, amelyek a nyomorban lévő alsóbb osztályokat vetik vizsgálat alá. De hol marad más társadalmi osztályok, a középosztály, a kispolgárság, esetleg a vezető rétegek feltárása, tanulmányozása?²⁹ Valóban a kérdés feltevés jogos, ha tisztán elméleti úton közelítünk felé. Persze ezekre a kritikákra megvoltak az ellenérvék is. Németh László azért bírálta a tudományt, mert az elkülönült az „életől” és kialakított bizonyos öncélúságot. Rézler megjegyzi, hogy köszönhet egyet-mást, a tudományos társadalomkutató irodalom a falukutatóknak. Mégpedig, hogy munkáik erős hangjaival felkeltették a magyar társadalom érdeklődését szociális kérdéseink, bajaink iránt.³⁰ Dehát éppen ez volt az elsődleges szempont, nem pedig az, hogy a tudományossághoz igazodjanak a szociográfusok. Elsősorban nem a szakmai konklúziókat kívántak levonni Illyésék, hanem azt igyekeztek tudatosítani, hogy a parasztságnak, földmunkásságnak olyan új életformát kell adni, hogy a felemelkedés lehetővé váljon, hogy ezek a népelemek munkájuk eredményességében reménykedhessenek. A politika jelenlétének vádját Rézler feleslegesen hozta fel, hiszen a szociográfusok nyíltan vállalták, hogy munkájukkal politikát is akarnak csinálni, ha nem is hagyományos politikát a szó szoros értelmében. A társadalmi osztályok kiválasztása is tudatos volt. Munkájukban benne volt a változtatás igénye is. Változtatni pedig ott kellett legelőször, ahol a legsúlyosabb problémák rejlenek. Ez pedig az agrárnépeség volt.

Az azonban nagyon tévednénk, ha tudománytalansággal vádolnánk meg ezeket az írókat. Erdei Ferenc például a szociográfia kérdéseit, mint egyértelműen tudományos kérdésként fogta fel. Erdei a szaktudományos munkát feltétlen értéknek tartotta. Mégis Reitzer Béla, Erdei barátja, aki a népi mozgalom peremén helyezkedett el, majd eltávolodott tőle, barát-

jának hibául róttá fel, hogy írása túlságosan közvetlenül táplálkozik élményeiből, és intette, „ne akarj még most a konvenciókig eljutni, csak a tényekig.”³¹ Erdei válaszul azt bizonygatta, hogy a pusztai szakszerűség a szélesebb közösségi célokra való vonatkoztatás nélkül megmerevedik. Ha nincs közösségi elvárás és értékrend, a tudomány öncélú és értelmetlen ismeretgyűjtéssé

válk. Így pedig nem lehet ráalapozni a társadalmi cselekvést. A szociográfia, mint tisztán tudomány, semmiféle kivezető utat nem tud mutatni. A tudásnak az élet alakításához kell vezetnie. Mint bebizonyosodott, ez akkor valósul meg igazán, ha a tudás érintkezik a politika, az irodalom területével, így alkotva egy olyan szintézist, mely félresöpör mindenféle merevséget, öncélúságot. Az egész szociográfiai mozgalomban jelen volt ez a gondolat.

Ha tisztán tudományos alapra helyezzük álláspontunkat, akkor nagyon is igazak a kritikák. Azonban nem ez az irány elsősorban, ahonnan ezeket a munkákat meg kell közelítenünk. Ha rávilágítunk a mozgalom igazi céljaira, akkor rájöhethetünk, hogy azok, akik az említettekhez hasonló kritikákat gyakoroltak, és a tudományosság nevében szólottak, félreértették a szociográfusok munkásságát, törekvéseiket. Ők nem is tisztán tudományos munkát irányoztak meg. Ne feledjük, hogy az elképzelések között legfőbb helyen a széles társadalom felrázása szerepelt, ezért nem is írhattak volna kizárólagosan elméleti munkát, mert akkor a kívánt hatás elérését tették volna lehetetlenné. Másrészt legtöbb esetben írókról van szó, nem pedig képzett tudósokról. Mint ilyenektől, naivítás lenne az önmagában álló tudományos munka számonkérése. Legtöbbjük esetében munkálkodott ugyanis az írói hivatástudat. Tényekből következtetéseket levonni, bírálni, értékelni, egyéni érzelmeket megjeleníteni. Mindezek hozzátartoznak az írói karakterhez.

JEGYZETEK

¹ NÉMEDI DÉNES: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest, 1985. (A továbbiakban: Némédi) 21.

² BORDÁNDI GYULA: *A magyar népi mozgalom*. Budapest, 1989. (A továbbiakban: Borbándi) 91.

³ SZABÓ ZOLTÁN: *Társadalomkutatás. Fiatal Magyarság*, 1934. nov. 163–169. (A továbbiakban: Szabó Zoltán)

⁴ Borbándi: i. m. 92.

⁵ ORTUTAY GYULA: *A magyar falu-kutatás új útjai*. Dokumentumok 1934–1940. Budapest, 1984. 74–75.

⁶ Agrárszociológiai írások Magyarországon. 1984. 9.

⁷ Némédi: i. m. 22.

⁸ Borbándi: i. m. 101.

⁹ Borbándi: i. m. 110–115.

¹⁰ Némédi: i. m. 43.

- ¹¹ Némedi: i. m. 44.
¹² Némedi: i. m. 48.
¹³ Borbándi: i. m. 128–129.
¹⁴ JÓCSIK LAJOS: Egy műfaj születése és pusztulása. Lásd a *Nyugat* című folyóiratot.
¹⁵ VERES PÉTER: *Mit ér az ember, ha magyar*. Levelek egy paraszfiúhoz. Budapest, 1989, Püski.
¹⁶ Borbándi: i. m. 192–193.
¹⁷ GUNDA BÉLA: Ormánsági kutatómunka. *Magyar Szemle* 1935.
¹⁸ Jócsik Lajos: i. m. 302.
¹⁹ VERES PÉTER: *A mai magyar szociográfiai irodalom*. Dokumentumok 1934–1940. Budapest, 1984.
96–97.
²⁰ Szabó Z.: i. m. 24–25.
²¹ Némedi: i. m. 75.
²² Uo. 42.
²³ KOVÁCS IMRE: A népi irodalom hőskora. *Új Látóhatár*, 1958.
²⁴ Borbándi: i. m. 290.
²⁵ Uo. 291–298.
²⁶ FODOR FERENC: *A falukutató mozgalom kritikája*. Dokumentumok 1934–1940. Budapest, 1984.
110.
²⁷ MÓNUS ILLÉS: *Szociográfia*. Dokumentumok. 118.
²⁸ RÉZLER GYULA: *Falukutatók és szociográfusok*. A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben. Budapest, [1943], Faust.
²⁹ Rézler Gyula Falukutatók és műfajuk, Dokumentumok, 134–135.
³⁰ Rézler: i. m. 141–142.
³¹ Némedi: i. m. 108.

SÁNDOR CSILLA

A TEVÉL – Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája

1. rész

Bevezetés

Az idők folyamán a despotikus istenkirályok eltűntek, a császárok kora is elmúlt már, de a hatalom birtoklásának és megosztásának problémája az emberiség örök megoldatlan kérdéseként nem tűnt el. Az államszervezetek bonyolódásával, a tömegek „(ön)tudatra” ébresztésével a politikatörténet egy új szakasza kezdődött.

A demokratikus alapon működő társadalmak a hatalom megosztásával oldották meg a hatalom- kérdést. A hatalom – végrehajtói, törvényhozói és bírói – részekre osztása már évszázados múltra tekint vissza. A XIX. század második felében egy új tényező jelent meg,

amely a politika tömegpolitikává válásával, a negyedik hatalmi ággá terebélyesedett, ez pedig a propaganda és ennek legfőbb eszközeként megjelenő: tömegtájékoztatás. Az újságok, színházak, majd a rádió és televízió megjelenésével a tömegek gondolkodása formálhatóvá vált. A mindenkori politikai vezetés igyekszik megszerezni a tájékoztatás irányítását, mivel hatalmának egyik fő támasza a propaganda.

Magyarország az első világháború végén illetve azt követően volt kénytelen szembesülni azzal, hogy egy ismeretlen fegyver célkeresztjébe került. Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei kiválóan elsajátították ennek az új eszköznek a használatát. A cseh-szlovák Monarchia-ellenes mozgalmon keresztül megismerhetjük a propaganda működési elvét, gyakorlatát és hatékonyságát. A nemzetiségek közül elsőként a cseh-szlovák propaganda látott neki, hogy a nyugati közvéleményt megnyerje saját céljainak. A nagyközönség előtt láthatatlanná tett kikapukat és kapcsolatokat használtak fel ahhoz, hogy létrehozzák Cseh-szlovákiát és a győztesek asztalánál foglaljanak helyet Párizsban a rendezéskor. A propaganda legfontosabb tölténye a szó, amely súlyosabb sebeket ejt, mint bármely puskagolyó, hiszen a legérzékenyebb tájékra a lélekre céloz és nem a testre.

Az első világhétségét követően a magyarság a szavak ösztüvébe került és nem talált menedéket, ahova behúzódhatott volna. Szembe kellett néznie a nemzetiségek támadásaival és azokra válaszolnia kellett. Hogy mennyire volt hatékony a magyarság kezében a propaganda fegyvere, azt talán abból lehet a legjobban leszűrni, hogy a mai napig élnek a nyugati köztudatban azok a vádak, amelyek a magyarsággal szemben elhangzottak 1915-öt követően a trianoni békeszerződés aláírásáig. Apró igazságok bújnak meg a legtöbb érv mögött, de ezeket mind a nemzetiségek, majd a támadásra reagáló magyarság is körbevett egy gyakran logikusnak és hihetőnek látszó körítéssel, amelynek a legtöbbször már semmi valóság tartalma nem volt.

A „hadjáratokat és a védelmet” hazánkban az 1918 végén alakuló és Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájának keresztelt szervezet vállalta fel. Tagjai sorában a korszak legismertebb tudósain kívül művészek, egyetemi tanárok és hallgatók, vasutasok, katonatisztek, politikusok, társadalmi szervezetek, munkahelyi közösségek, postások és vallási és politikai hovatartozástól függetlenül mindenki belépett. A magyarságot tömörítette ez a szervezet, amely az első világhétség utolsó csatázajainak elhalkulását követően azonnal újabb harcba kezdett önmagáért, múltjáért, jelenéért, jövőjéért.

Magyarország azonban ezt a háborút is elvesztette.

A kor fegyvere a propaganda

Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, (TEVÉL), az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeihez hasonlóan a propaganda eszközhöz nyúlt. A magyar közélet és politikai kultúra egy új fegyvert vett a kezébe, a kor kihívásainak megfelelően, a közvélemény igazságos befolyásolásának – ahogy ők nevezték – eszközét. A Liga nem bízta a véletlenre a fellépések sikerét, terjedelmes bizalmasan kezelendő kéziratot jelentetett meg Propaganda-útmutató¹ címmel.

A bevezetőben ismertetik, hogy bizony a magyar nem ért a propagandához. A demokratikus rendszerekben a szélesebb tömegek beleszólnak a dolgok alakulásába. A nagyközönség véleménye hangsúlyossá vált, ezzel párhuzamosan pedig a propaganda – a közvélemény

befolyásolása – tudománnyá és létkérdéssé vált a politikai élet szereplőinek számára. A magyarság súlyos mulasztása volt, hogy a háború alatt a külföldről beszivárgó propaganda-hadjárat visszhangjaira nem, vagy alig reagált. Az útmutató a propagandát úgy tüntette fel, mintha az egy alattomos fegyver lett volna. Most, hogy a korábban egy birodalomban élő nemzetiségek a művelt világ felé kiáltották panaszukat a magyarságot kedvezőtlen színben feltüntetve, úgy vélekedtek, hogy a vádlott is ehhez a „tiszteségtelen eszközhöz” nyúlhat. Az útmutató szerzője természetesen kihangsúlyozza, hogy mindezt az igazság győzelméért teszi. „*A propaganda fontosabb az ágyúnál.*”²²

A befolyásolás, a propaganda diszciplína, amelynek alaptudománya a tömeglélektan.

A hatásos fellépés alapja, a következő mondat helyes alkalmazása a gyakorlatban: „*Nem én szólok hozzád, hanem én hozzád szólok.*”²³ A hangsúly nem azon van, hogy ki és mit mond, hanem azon, hogy kinek és mit mond. A szerzők, akik megszólítanak műveikben más népeket *ne a saját gondolatvilágából építsenek kifelé, hanem a hallgató lelkét ragadják meg.* Érintsék meg őket mondanivalójukkal és keltsenek bennük érzéseket, hangulatokat, részvétet, indulatot, hogy állásfoglalásra készítsék az olvasókat.

Természetesen minden népnek más és más a lelki világa, a szokásai, a helyi viszonyai. Ennek ismeretében minden nemzetnek másképpen kell bizonyos érveket találni, mert egyesekben támogatókra lehet lelni még mások ugyanazon érv hatására ellenséggé is válhatnak. Néhány konkrét útmutatás; az angoloknál a rideg okfejtés, az érzelmi körülmények hanyagolása lehet célrevezető, még az amerikaiakkal szemben éppen erre kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni, az eszményi értékek a jog, az igazság, az emberszeretet a központi kategória. A franciák megnyeréséhez teljesen más úton szükséges elindulni, saját dicsőségüket kell ecsetelni és méltányolni a lovagiasságukat, a kultúrájukat, és nem mellékes, hogy a francia ügygel szoros kapcsolatban álljon a propaganda célja. A németek esetében a sikert az érvek tudományos tálalása jelentheti, még a szlávokat az érzelmi világukon keresztül tanácsos megkönyékezni.⁴

A legcélszerűbb, – szögezi le a kézirat, – ha az elkészült és terjesztésre szánt művet minden esetben elolvastatjuk egy olyan személlyel, aki az adott népet jól ismeri. A következő lényegi kérdés az, *hogyan szövegezze meg a szerző mondanivalóját.* A megoldás *a napisajtó módszereinek alkalmazása.* A tudósok ugyanis nem tudnak a sajtó nyelvén értekezni, ezért munkáik a leggyakrabban nem a néphez szólnak, hanem úgy hatnak, mintha egy tanítás szavai zengenének. A sajtó módszerét átvéve a szerző tényeket és eseményeket közöl, azok látszólag tárgyilagos magyarázatával, szerkesztésével oktatja, irányítja az olvasót, illetve álláspontjának rejtve történő átadását éri el.

A közvéleménynek az egyes emberhez hasonlóan saját észjárása van és azokat a dolgokat érzi a magáénak, amiről saját tapasztalatai útján értesült. Ezt figyelembevéve tehát nem tanácsos, ha számsorokat, adathalmazokat nyújtanak át a köznek, hiszen azzal nem tud mit kezdeni. A leggyakrabban tált probléma, hogy az egyik nemzet elnyomta/ja a másikat, ennek a leghatékonyabb bemutatása nem az egész történet aprólékos bemutatása, hanem *kivagadott események gyakori ismételtetése.* A nagyközönség a kisebb, életszerű, akár a saját életében is bekövetkező történetek rendszeres hallgatásával beleképzei önmagát az adott helyzetbe és a számára hozzáférhetővé tett adatokból maga is következtetéseket von le.

A lényeg a türelem és a körültekintés.

Fontos, hogy a propaganda számára *ismertek legyenek azok az információk, amellyel a meg-
szólításra váró közösség rendelkezik,* ha ugyanis a nyilvánossággal új adatokat kíván közölni,

akkor azt alkotóelemeire kell bontani, hogy a célcsoport számára az tökéletesen érthetővé váljon. Így kell eljárni például a magyar művészetek propagálása esetében is, sok apró hírre, utalásra, ismertetésre van szükség képsorok, képsorozatok közlésével együtt.

A terjesztésre szánt *gondolatokat úton-útfélen kell elültetni.*⁵

Mi fejlődik az elhíntett magból? Lehet az akár mese, színdarab, regény, újságcikk és tudományos munka, a lényeg, hogy bele lehet, sőt kell plántálni a magyar ügynek hasznos gondolatokat. A nagyközönség *minden rétegét célba kell venni.* Egy nemzet karakterjegyeinek megfigyelését követően, arra is figyelni kell, hogy az adott nemzetben belül eltérő társadalmi csoportok, eltérő igénnyel élnek. Az érvelésnek minél változatosabbnak kell, lennie, nem a bizonyítás tárgyának kell egységesnek lenni, hanem a végső célban, a gondolatmenetben és abban, hogy az ügynek legkedvezőbb lelkiállapotot idézzon elő a megszólítottban. A „kelendő regény” hasznos segítőtársa lehet a hirdetőnek hiszen sok kéz forgatja, sok szem olvassa ezeket, és egy-egy a magyarságra nézve kedvező megállapítás sokat segíthet a nemzet megítélésében. Hasznos, ha a hazai szerzőkön kívül, külföldi írók tollaiból is dicséret szavak látnának napvilágot, mivel ezzel az álláspontot foglalók palettáját tágítanak. Ripley, amerikai antropológus követendő a példa, rövid mondát tekintve: „A magyar a legjobb európai emberfajták egyike.”⁶

A dogmatikus propaganda bizonygatás nélkül, elfogadott igazságként *tárlja gondolatait,* eszméit addig ismételteti, míg végre mindenki elhiszi azt.

A magyar *propaganda célja nem lehet a megtévesztés.* A szerző ezen kijelentése szintén alátámasztja, hogy a magyar politikai kultúra idegenkedve tekint a propaganda eszközére és önmagát igazolja, hogy ő csakis tiszta eszközként alkalmazza azt. A dogmatikus propaganda a jelszavakkal igyekszik az érzelmekre hatni és a köztudatban már meglévő ismeretekre építeni.

Új lehetőségei nyíltak meg az érdekvényesítésnek a közvélemény befolyásolásával. Korábban a panaszt, kérést a lehető legmagasabb szintre igyekezett mindenki eljuttatni. Az írás elküldése után pedig várt és várt, hogy az ügyben előrelépés történjen. A új rend embere csak előszobának tekinti ezt, miután elküldte a legmagasabb szervnek levelét, a sajtón keresztül a tömegeket is mozgósítja, így számára tulajdonképpen lényegtelennek válik az, hogy a hivatalos fórum elolvasta-e a kérését, mivel napi kérdéssé tette ügyét.

A demokratikus rendek a közvélemény nyomása alatt cselekszenek.

A tömegek befolyásolása olyan mint a halászat, nem szabad elcsüggedni ha egyszeri merítéssel nem sikerül mindenkit behálózni, ezért újra és újra kell kivetni a hálót. A híreket egyszerre kell az összes tekintetbe vehető sajtóorgánumnak eljuttatni, az újság által megcélzott olvasóréteg ízlésének megfelelően szövegezve. Nem várható el az, hogy a 100 értesített lap közül mindegyik leközölje az információt, de ha már tíz-húsz megtette, már elérte a vállalkozás a célját.

A propaganda irányítása elnézést, toleranciát kíván meg a másképpen gondolkodókkal szemben.

A tartalom mellett *a külső megjelenésre* is nagy figyelmet kell fordítani. A sajtóhibák kiküszöbölése, az idézetek pontossága, a megfelelő nyelvezet mind-mind a siker apró, de rendkívül fontos összetevői. A külföldi olvasóközösség nehezményezi, ha a kezébe adott a fordítás következtében nehézkes, vagy esetleg nyelvi hibákat tartalmaz. Lényeges kérdés, hogy az angoloknak szánt szövegből hiányozzanak az amerikai szófordulatok és az eltérő helyesírási szabályokat pontosan kövesse a szerző. A német közvéleményt érdektelenné

teszi az ügy iránt az, ha sok idegen szóval találkozok, vagy a szövegben az osztrák nyelvben használatos kifejezéseket olvas.

A legfontosabb kifejezéseket nyomdatechnikailag is kell emelni, a szöveg szerkesztésében el kell különíteni a fejezeteket és azon belül is tanácsos alfejezeteket kialakítani.

Végül néhány gyakorlati tanács a propagandához:

Sobasem szabad elárulni a propaganda célját, ezért szerzőként magánembereket vagy társadalmi, illetve tudományos szervezeteket kell feltüntetni akik, amelyek nem hozhatók kapcsolatba a propagandával. A külföldnek címzett anyagokat a terjesztés nehézségei miatt tanácsos a céországban kinyomtatni, így kevésbé érzékelhető a tudatos befolyásolási szándék.

A külföldi levelezőpartnerekkel rendelkezők mellékeljenek küldeményeikhez röpiratokat. Levelükben megkérdezhetik, mit szól a másik fél a kialakult helyzethez és az eseményeket, miképpen értékeli. Óvatosan kell azonban a véleményekkel bánni, csak olyan dologról értekezzenek, amelyről biztos információja van a feladónak. A személyes kapcsolatknál hangsúlyt kell fektetni arra, nehogy egy adott nép szokásai ismeretének hiányában a közeledés kapcsán a tudatlanság visszataszítást szüljön a másik félben. Ennek elkerülésére külön útmutató készült a külföldre utazó delegációknak, szintén a Liga által. Az adott nemzetre vonatkozó nemzetkarakter bemutatásán túl, a kulturális, történelmi, művészeti és a politikai ismertetőt is írtak, pontosan meghatározva az említhető és az elhallgatandó közös történelmi eseményeket. A fennmaradt ismertetőik között volt a görög, lengyel, svéd, amerikai és a svájci népekhez való közeledés módszereinek összegzése.

„Lényeges, hogy ne hizelegjenek a győzőknek!”⁷

A propaganda a békekötésre van beállítva, bár azt a továbbiakban is fenn kell tartani.

„A célokat éreztetni nem szabad, hiszen a jó propaganda sosem beszél propagandáról!

Ha változás nem áll be, akkor az élelmesebb népek feltartóztatatalanul keresztülázolnak majd az egész világ támogatásával, melyet elsősorban ügyes propagandával szereztek meg maguknak.”⁸

A csehek kettős játéka

A csehszlovák állam létrejöttének dátuma 1918. október 28. Az új állam megalakulásáig hosszú és fájdalmas utat kellett bejárnia az államalkotó nemzeteknek és a környezetükben élő népeknek is.

A megpróbáltatások mellett számos, a születést megkönnyítő körülményről sem szabad megfeledkezni, így az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról, az antanthatalmak támogatásáról, az orosz eseményekről és a háborúról. A háború alatt a cseh és a szlovák polgárság többsége kitartott a Monarchia mellett. Nem véletlenül voltak lojalisak Bécshez, hiszen a cseh területek voltak ipari szempontból a legfontosabbak. A várt és tényleges gazdasági haszon reményében, amíg az érdekeiknek ez megfelelt kitartottak a Habsburgok mellett. A gyárak és üzemek többnyire a cseh polgárok irányítása alatt álltak, politikai érdekeik maximumaként pedig a német és magyar állampolgárokkal való egyenjogúság elismerését fogalmazták meg egészen 1917-ig.⁹

A fordulat nem köthető egyetlen történelmi eseményhez. Egy hosszú, lassan érlelődő folyamat eredményeként vált ismertté a nemzetközi politika előtt a csehek politikai koncep-

ciója. A nemzetköziségre nagy hangsúlyt kellett fektetniük, hiszen külső támogatók nélkül fennállt a lehetősége, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül maradtak volna, a birodalom átszervezését követően is. A cseh propagandának nemcsak magát az államalkotásra jogosult nemzetet kellett bemutatni, a nagyhatalmaknak, hanem arról is meg kellett győznie a nemzetközi politikai közvéleményt, hogy a csehek és szlovákok ügye nem a Monarchia belügye, hanem egész Európát érintő kérdés.

A Monarchia halálos ítélete a háború végén fogalmazódott meg az antant körein belül, ez kedvező fordulatot jelentett a cseh függetlenségi törekvések érvényesítésének.

A csehek célja ugyanis: az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása, a cseh tartományok és a szlovák területek – később Kárpátalja – egységes, önálló állammá formálása a győztesek közé kerülés volt, valamint a részvétel a háborút követő rendezésben. A kedvező történelmi pillanatra várakozva mind a csehek, mind a szlovákok kettős játékba fogtak. Az egyik oldalon támogatásukról biztosították a birodalom vezetését, a másik oldalon viszont titkos kapcsolatokat létesítettek az antanthatalmak képviselőivel. A háttérben mindenki tudta, hogy hamarosan a második tényezőn múlik a célok megvalósulása, ezért titkos és lázas munka kezdődött. Megszerveződött a birodalmon belüli majd a külföldi ellenállási mozgalom is.

A csehek Monarchia-ellenes szervezkedései

A csehek már 1914-től szervezett keretek között nekiláttak a Monarchia-ellenes szervezkedésnek. A mozgalmak két legkiemelkedőbb vezetője Masaryk és Beneš volt. Eduard Beneš 1884-ben született, életpályája a szokásos értelmiségi pályafutásnak indult. Egyetemi évek, aztán külföldi tanulmányutak Párizsban, Londonban, Dijonban, Berlinben. Jogi tanulmányait az Osztrák–Magyar Monarchia föderalizálásának kérdéséről írta. A világháború kitörését követően csatlakozott a Prágában működő, Masaryk vezetése alatt álló Monarchia-ellenes csoporthoz, a Maffiához.¹⁰ A belépését követő első időszakban a korábbi külföldi kapcsolatait kellett Benešnek felfrissíteni, hiszen támogatókra volt szükségük egy széleskörű propaganda megindításához, amelynek végső célja Csehszlovákia megalakítása és a győztesek asztalához kerülés a békekonferencián.

Masaryk révén ekkor már a kitűzött célok segítőjének tudhatták be Henry Wickham Steed-et, aki a Times külpolitikai rovatvezetője volt. Steed volt az egyik legfontosabb láncszem az oroszokkal való kapcsolat felvételére. Közvetítése révén Benešék elérték, hogy az átszökött vagy fogságba esett cseh katonák harcolhattak az oroszok oldalán, és a későbbiekben az önálló csehszlovák hadsereg kötelékébe helyezhették át ezeket a katonákat.

Beneš feladata, a világháború első éveiben a Béccsel és Németországgal való kapcsolattartás volt. Az osztrák fővárosban Heinold báró osztrák belügyminiszter, Kovanda nevű inasával találkozott, aki rendszeresen ellopta gazdájának iratait a csehek számára. Németországon keresztül Seton Watsontól a King's College tanárától kapott Morning Postot és Timest kellett a Maffiához csempésznie.

Masaryk gyorsan bizalmába fogadta az új munkatársat néhány hónappal később már a mozgalom második emberének tekintette és átadta neki a prágai szervezet irányítását, amikor Rómába utazott, hogy találkozzon a délszláv emigránsok képviselőivel. Kovanda inas közben figyelmeztette az összeesküvőket, hogy Bécs tud a szervezkedésről és a találkozóról, így Masaryk nem térhetett vissza a Maffia élére. Beneš átvette teljes egészében a Cas-t

(a Maffia újságját) és a szervezet továbbépítését. A hatóságok megtévesztésére, továbbra is tanított a kereskedelmi akadémián és az egyetemen. 1915 márciusában megtartották a Maffia első hivatalos ülését is, amely kisebb-nagyobb szünetekkel, de júliusig rendszeres volt. A gyűléseken a Masaryk által Zürichből küldött követeket hallgatták meg a nemzetközi események alakulásáról és arról, hogy mikorra kell előkészíteni a nyilvános fellépést. Az otthoniak óvatosabban álltak külföldi vezetőjük elképzeléseihez és még korainak tartották a bemutatkozást. A félelmük nem volt alaptalan, ugyanis a Maffia egyik tagjánál házkutatást tartottak az osztrák hatóságok és féltő volt, hogy leleplezik a szervezkedést. Ekkor azonban még nem erről volt szó, egy másik ügy kapcsán jártak el a hatóságok. A prágai csoport 1915 júliusáig működött, amikor elkezdődtek a letartóztatások és Beneš időszerűnek látta, hogy elhagyja az országot. Egy volt iskolatársa segítségével utazott el Prágából és Svájsba menekült. Genfben találkozott Masarykkal és kezdetét vette emigrációjuk közös szakasza.

Masaryk és Beneš emigrációja. Kikapuk az antanthoz

Masaryk Londonban, még Beneš Párizsban kezdte meg a támogatók toborzását a Csehszlovák Köztársaság megteremtéséhez. Legfőbb feladatuk az volt, hogy a politika felső vezetéséből értékes kapcsolatokat szerezzenek, kidolgozzák az emigráció eszközkészletét, megfogalmazzák az érveket és szorgos propagandamunkával ismertté tegyék ezeket.

Beneš nekilátott a párizsi emigráns központ létrehozásának.

Nem volt egyszerű dolga, mivel cseh emigránsként, szökött osztrák alattvalónak tekintették és így hivatalos kapcsolata sem lehetett az antant vezetőivel. Kikapukat kellett tehát keresnie. Milyen lehetőségei voltak?

- A Sorbonne professzorainak köre. A tudós barátok és azok publikációi.
- A szocialisták.
- Milán Stefanik és kapcsolatai.
- A szabadkőművesek.¹¹

A SORBONNE PROFESSZORAINAK KÖRE ÉS A TUDÓS BARÁTOK

A professzori körrel való kapcsolata még a külföldi egyetemi évei alatt alakult ki, majd a névsort tovább bővítette az, hogy Beneš maga is egyetemi oktatóként tevékenykedett.

Néhány név: Ernest Denis francia szlavisztika professzor a Sorbonne-on, A. Meillet, Emilie Durkheim. A tudósok többsége befolyásos politikus barátokkal rendelkezett vagy tevékeny publikációs tevékenységet folytatott, ahol egy-egy utalás, megjegyzés sokat lendíthetett az újjárendezés ügyén. Egy rövid példa megvilágítja a kapcsolatok hasznosságát: a dijoni egyetem professzora, majd a párizsi Szláv Intézet vezetője, Louis Eisemann tipikus példája a kikapuk megnyitásának. Eisemann 1914-et követően a francia hadügyminisztérium információs osztályán állt alkalmazásban, ahol az osztrák–magyar kérdéseket kellett értelmeznie, ebben hatékony segítségre talált Eduard Benešben. Cserébe a professzor bejuttatta a minisztérium vezető tisztségviselőihez.

A professzori kör, kapcsolatain túl publikációival is segítette a csehek ügyét. E. Denis

művei híven tükrözik ezt, a csehek feladatát a pángermán hullám megakadályozásában jelölte meg. A történetírás szerint, tevékenységének nagyban köszönhető a francia közvélemény gyűlölete a németekkel szemben. Írásain túl Benešék a francia olvasóknak szánt röpiratait is kijavította, hogy a lehető legkedvezőbb hatást ériék el. A háborús évek alatt vitagyűléseket szervezett a cseh-szlovák kérdés megoldásáról.

A tudományos életben való korábbi jelenlét és a frissen szerzett kapcsolatok elősegítették, hogy Masaryk a King's College-ban professzori állást kapott. Ebben a pozícióban pedig lehetősége nyílt az Eisemannál is hatásosabb befolyásolás folytatására.

A SZOCIALISTA KAPCSOLAT

Benešnek a francia szocialistákhoz fűződő kapcsolatai még külföldi egyetemi éveikhez kötődnek. A korábbi ismeretség lehetővé tette számára, hogy bejusson a francia fegyverkezési minisztériumba és a külügyminisztérium egy tisztségviselőjével is napi kapcsolatba került. Értékes információkat szereztek a franciák rendezési elképzeléseiről, ami a propaganda szempontjából kiemelten fontos volt, hiszen a cseh-szlovák érdekeket, úgy kellett feltüntetni, mintha az az antant érdeke lenne elsősorban.

MILÁN STEFANIK

Milán Stefanik, 1904-ben költözött el Prágából és a párizsi obszervatórium csillagásza lett. Munkája kapcsán járt Spanyolországban, Oxfordban, Algírban. A tudományos körök megbecsült tagja volt és értékes politikai összeköttetésekkel is rendelkezett. 1914 előtt megszerezte a francia állampolgárságot, így bejárása volt a minden olyan helyre, ahova a nem francia polgároknak nem volt bejárása. Stefanik elintézte, hogy Briand francia miniszterelnök fogadja Benešét és megnyitotta előtte az utat a legfelsőbb politikai vezetőkhez. Milán Stefanik által megnyitott miniszterelnöki szoba talán az egyik legnagyobb segítség volt, hiszen a szökött osztrák alattvalónak a találkozás azt jelentette, hogy a francia politika ténylegesen támogatni fogja a majdani béketárgyalásokon a cseh és szlovák igényeket, eközben persze Beneš tájékozódott a franciák elképzeléseiről a térségben.

A SZABADKŐMŰVESEK

Az utolsó kapu – amelyen Beneš bebocsátást nyert az antant legmagasabb köreibe, – a szabadkőművesekhez nyílt. Köztudott, hogy a cseh emigráció vezetői Beneš és Masaryk is páholytagok voltak. A testvéri kötelékek igazi értékét akkor érthetjük meg a legjobban, ha betekintést nyerünk a Schildwashe című hetilap kimutatásába, amelyben a szerző összegyűjtötte a békekonferencián résztvevők közül a szabadkőművesek listáját.

A „legfelső tanács” tagjai közül: Wilson, Clemenceau, Lloyd George és Sannino mint ismert kőművesek voltak jelen. A páholytestvérek további listája: Bonar Law, Viskount Milnar, A. James Balfour, G. Nicoll Barnes, Churchill, Chamberlain az angolok képviselőitében; Pichon, L.L. Klotz, Andre Tardieu, Jules Cambon és Bourgeris a francia érdekeket védte.

Referátumok

Az olasz felet Orlando, Salvago, Raggi, Salandra, Barzilai, Crespi, Marconi, Ferrari, Scialoja és Tittoni képviselte. Az USA-beli testvérek: Bob Lansing és House. A listát teljessé a belgák: Huymans, Van der Heurel, Van der Velde, a görögök: Venizelos, Palitis, a románok: Bratianu, C. Coanda, a portugáloktól: A. Costa, Soares, még a szerbektől: Pasits, Trumbits, Vesnits és Padarrevszky és a csehek Kramatz és Beneš tették.

Az Európán kívüli területek páholytestvérei közül Kanadából Borden, Ausztráliából, Hughest, Dél-Afrikából Smuts és Bocha és végül Indiából Montage volt jelen a párizsi rendezéskor.¹² A politikai támogatás megszerzését követően az emigrációnak ki kellett építenie szervezeti kereteit és ezeken keresztül a nagyközönségnek is bemutathatta politikai célkitűzéseit.

A szervezeti keretek kiépítése¹³

A számarányokat tekintve a legnagyobb cseh és szlovák emigráns csoport az USA-ban élt. 1914 őszén Daxner és Mamatey vezetésével memorandumot fogalmaztak meg az amerikai és az európai kormányoknak, amelyben a magyar uralom rémségei alól való felszabadulást, a szlovákok önállóságát és a Duna-medence összes népének önrendelkezést követeltek. 1915. január 13-án Clevelandban megalakították az Amerikai Cseh Nemzeti Egyesületet.

Angliában 1914. október 3-án a Hyde Parkban jött létre a Czech Comite and Legion for British Service. A franciaországi szerveződések erejét leginkább két lapjuk a Journal Franco és a L'Independence Tchégue említésével érzékeltethetjük.

A világban szerteszét megalakult szervezetek az adott ország jegyeit viselték magukon, így a szétszórtságban rejlő igazi lehetőségeket az eltérő beállítottság miatt nem tudták kiaknázni. Masaryk 1915-ben fő célkitűzésévé a csoportok egységes tájékoztatásának megoldását tette, távlati célja pedig a szervezeteket tömörítő Külföldi Csehszlovák Bizottság megalakításával az irányító szerep megszerzése volt. A Bizottság bemutatkozása 1915. november 14-én volt, amikor összehangolt akció eredményeként Svájcban, Franciaországban, Oroszországban és az USA-ban Monarchia-ellenes kiáltványokkal jelentek meg egyidejűleg az utcákon. A Külföldi Bizottság hosszabb távon nem felelt meg a vezetésnek, ezért fokozatosan háttérbe kellett őket szorítani és a helyükre egy egységes mozgalmat kellett állítani. A Bizottsághoz csatlakozó szervezetek hatáskörét visszaszorították a segélyező és a helyi egyesületi feladatok ellátására.

Új központot hívtak életre a vezetők – Beneš, Masaryk és Stefanik – a párizsi székhelyű Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. Főtitkárságot szerveztek Beneš vezetésével, aki diplomáciai kapcsolatokat épített ki, irányította a propagandát és ellátta a hadügy, és a külügy feladatait. A párizsi titkárság beindítását követően fiókokat nyitottak az antant országokban. Londonban 1916-ra felállították egy sajtóirodát, amely egy konzuláris és egy propaganda osztályból állt. A szervezeti keretek kiépítését követően egy közérthető programot kellett kidolgozni, amelyet a felállított irodák népszerűsíthettek.

A programalkotás

Alaptételek: *Bátran rágalmazz, valami mindig ott ragad!*

Megérteni csak úgy lehet, ha alkalmazkodunk annak a félnek a képességeihez, akivel meg akarunk értetni valamit.

A célkitűzéseket Beneš és a vezérkar két részből építette fel: egy elméleti és egy gyakorlati egységből. A szellemi propaganda központi gondolata: a nemzet az egyedüli természetes szervezet, ezért a tiszta, nemzeti elv érvényesítésére kell törekedni.

Az agitáció kiemelt szerepe az emigránsok tevékenységében, akkor érhető a legjobban tetten, amikor a nemzeti elv érvényesítésének egyidejű hangoztatásával a cseh és szlovák nemzetet, egyikük önálló nemzeti voltának megtagadásával egy országban akarják egyesíteni. A nép, két korábban egymástól elszakított részének egyesülési koncepcióját, nem csak az említett elemekkel kellett elhíttetni, hanem az egész nyugati közvéleménnyel. Amikor ez sikerült, megvolt a láncuk alapja, amelyre azután csak fel kellett fűzni a gyöngyöket szépen kiszínezve, hogy senki ne érezkelje, hogy valójában ezek nem igazgyöngyök csak gyöngyök, melyeket összefűzve láncot kaptak, amit a nagyhatalmak elé helyeztek szemlére Párizsban.

A csehek érvrendszerében az ellentétes erők küzdelmeként bemutatott nemzeti történelem, állásfoglalásra kényszeríti a tömegeket, hiszen minden vagy jó vagy rossz, nincsenek átmenetek, árnyalatok. A csehek története nem más, mint állandó küzdelem. Ilyen harcként jelenítették meg a Habsburgok és a magyarok által megvalósított antidemokratikus abszolutizmust, amellyel szemben a csehek küzdöttek.

A világháborút is hasonlóképpen közelítette meg Beneš, a konfliktusok lényege: az antant demokráciáért vívott küzdelme az abszolutista központi hatalmakkal szemben. A szerző az érveket olyan szemszögből sorakoztatta fel, hogy az tökéletesen fedésbe került az antant törekvéseivel.¹⁴

A végkövetkeztetés ennek következtében az lett, hogy a csehek ellensége az egész emberiség ellensége. A németek a 6-7. században Bohémia elfoglalásával indították el a cseh történelem egészét átható védekezési mechanizmust, amelyet a germánokkal, a Habsburgokkal és a magyarokkal szemben kellett alkalmazniuk. A magyarok honfoglalását megelőzően, a Kárpát-medencében éltek együtt a csehek és a szlovákok a Nagy Morva Fejedelemségben. A 907-ben megérkező magyarok ékként fűródtak be az északi és a déli szláv testvérek közé, elválasztva őket. 1025-re ugyan a magyarok elfoglalták Szlovákiát, de nem volt elég erejük, hogy beolvasszák a meghódított terület lakosságát.

A huszita háború is az öntudatért, a vallásszabadságért vívott harcok voltak. Mivel a cseh nép évszázadokon keresztül a németek ellensége volt, így kézenfekvő, hogy az antant legjobb szövetségese csak ez a nép lehet. Az elválasztott nép, a cseh és a szlovák a török veszély hatására ismét egymás felé közeledett, miután 1526-ban a Habsburgok adták a magyar és a cseh királyt is, így ugyanazon államban élt együtt ismét a kétfelé szakított „nemzetrész”. Az új uralkodók azonban elszántan igyekeztek minden önálló mozgásteret jelentő jogot elvenni a Birodalom különböző részeitől, így Csehországtól és Magyarországtól is. A csehek alulmaradtak a küzdelemben, még a magyarok függetlenségüknek egy részét megőrizték, mivel Erdélyben nemzeti uralkodó volt és ennek megléte korlátozta I. Ferdinánd hatalmát. A cseh próbálkozások nem szűntek meg. Az 1619-ben kibontakozott ellenállás Béccsel és a vallási türelmetlenséggel szemben, és a fehérhegyi csata ékes bizonyítéka volt ennek a küzdelemnek. A Habsburgok erőfölényüket arra használták, hogy szolgáló, új arisztokráciát

hoztak létre Csehországban megszüntetve az ellenállás bázisát. Beneš történelemkönyvében ezután hosszú szünet következett, a következő fejezetében 1848/49 eseményeit vizsgálta meglehetősen új szemszögből.

Benešek megtámadták a szabadságharc eszmeiségét is, amely köztudottan a nyugati hatalmak szimpátiáját is elnyerte, és elismeréssel emlékeztek a magyarok küzdelmére a bürokratikus abszolutizmussal szemben. A csehek érveikben felvonultatták, hogy a magyarok nem is a nyugat által ismert nemes célokért küzdöttek, hanem azért, hogy minden hatalmat megszerezzenek Magyarországon és így még jobban elnyomták a nemzetiségeket. Beneš szerint a magyarok a kiegyezés megkötésével emancipálták magukat és ezzel megszerezték a hatalmat. Ezt arra használták fel, hogy könyveket, újságokat adtak ki, amelyben a magyarság, a civilizáció legnagyobb letéteményeseként ábrázolta magát. A nyugati országok lakóit gyorsan megnyerték maguknak, holott valójában a magyarok nem is elnyomottak, hanem régóta elnyomók. Erőszakosan magyarosítani akarták a szlovákokat, megszüntették a szlovák nyelvű oktatást, a sajtószabadságot, megtagadták a politikai jogokat és mindössze 3 képviselő ülhetett az országgyűlésben 3 millió szlovák képviseletében.¹⁵

Beneš nagyságát mutatta, hogy az antant alaposabb politikusainak kérdéseit megelőzze, foglalkozott Palacký azon állásfoglalásával, hogy szükség van Ausztriára. A szerző szerint a rosszul elemzett politikai erőviszonyokból született ez a téves megállapítás. A jugoszláv fejlődéssel 1848-ban még nem lehetett biztosan számolni és az sem volt előrelátható, hogy Ausztria belső helyzetéből adódóan rákényszerül a német egység fiaskjára után a poroszok szövetségére. Poroszország megerősödése ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati lehetőségeit lezárta, így lehetséges terjeszkedési lehetőségként a balkáni területek maradtak meg számára.

Magyarország kisebbségben volt a szlávokkal szemben. A nemzetiségek gazdasági, kulturális fejlődése fenyegette a magyarok előjogait. Mindvégig megtagadták az általános választójog megadását éppen ebből fakadóan. Egyetlen esélyük maradt, hogy kiváltságaiikat oltalmazták: a háború kirobbantása. A program hirdetésére a propagandaháború fegyvertárából a csehek és a szlovákok az agitáció és a sajtó eszközeit emelték ki.

Az agitáció, vagyis az élőszó általi befolyásolás igazi helyszínei Beneš és Masaryk számára az egyetemi katedrák, ne feledjük Masaryk a King's College-ban, Beneš a Sorbonne-on tartott előadásorozatait az Osztrák-Magyar Monarchiáról.¹⁶

A szétszórt képviseletek révén jelen voltak az emigráció képviselői minden olyan fórumon, ahol a békéről esett szó, Denis professzor a szláv kérdés kutatására külön csoportot állított fel és rendszeres vitagyűléseket szervezett, ahol természetesen előadóként Beneš és Masaryk szónokolt. Worms professzor szintén teret adott a cseh-szlovák emigráció vezetőinek a szociológiai társaság ülésein. Nyitott ajtók várták Benešeket a szabadkőművesek és a Comité National d'Études, vagyis a francia intellektüelek gyűlésén és az Emberi és Polgári Jogok Ligájának rendezvényein.

A sajtó adta lehetőségeket Masarykéék kétféle módon használták ki: részben a nyugati lapoknak juttatták el híreiket, másrészt az antant országaiban saját lapot szerkesztettek és adtak ki. Az ebben rejlő lehetőségeket felesleges hosszasan ecsetelni, elég egyetlen példát kiemelni, a *Matin* példáját, a francia külpolitikai lap példányszáma 1 900 000 volt. Korábban már említettük a sajtó munkatársaival kialakított baráti viszonyt, amely megkönnyítette az emigráció megjelenését a nyilvánosság előtt.

A kezdeti időszakban az emigráció tagjai személyesen keresték fel a lapok szerkesztőseit

híreikkel, a hírmagyarázatokkal. A szervezet fejlődése hamarosan már lehetővé tette, hogy a stratégiaileg legfontosabbnak tartott területeken saját sajtóirodákat állítsanak fel. Ilyen volt az 1916-ban szervezett londoni Czech Press Bureau, majd a Svájcban és Hollandiában felállított hírforrás. 1917-re tovább gyarapították a sajtóirodák számát a Rómában létrehozott Ufficio di Boemia és az USA-beli Slav Press Bureauval.

Milán Stefanik 1917 nyarán tett New York-i nyilatkozata is a sajtóirodán keresztül járta be a világot. Beszédében a következőket mondta: „Nem szabad magunkat sem csehekre, sem szlovákokra osztani, viszont egyedül azt kell szem előtt tartanunk, mintha a csehek Morvaországban és Csehországban lakó szlovákok volnának, és a szlovákok Szlovákiában lakó csehek.”¹⁷

Az igazi és nagy lehetőséget mégis a saját szerkesztésű lapok jelentették, mivel itt nem voltak kiszolgáltatva egyetlen idegen főszerkesztőnek sem, aki esetleg megtagadta volna a híryananyag közlését. A cseh-szlovák emigráció Franciaországban három lapot adott ki. Az újságok mellett fontos nyomdaterméke volt a propagandának az emigráns vezetők beszédeit, előadásait tartalmazó füzetek kiadása is.

A nyugati országok tájékoztatásán kívül Benešék az otthonhagyottakat is tájékoztatták. Eképpen:

„Szlovák Testvérek! Ismerjük nehéz helyzeteteket. Bizonytalanságotokat és aggodalmakat, tudjuk, hogy ezekben a kritikus időkben a keserű szenvedés és lelki megindulás perceit élitek ét. Tudjuk, hogy ősi ellenségeink kísérleteivel vívtok harcot, sőt elviselitek a testi fenyegetéseket meg az ezeréves üldöztetést is, és hogy emberi és anyagi áldozatokat is hoztok; mindezt jól ismerjük, és mi veletek együtt átérezzük és gondos éberséggel nyomon követjük harcotok minden pillanatát, amit az összeomlott régi Magyarország erőltet a népre és a szlovák földre.

...a legyőzött magyar nemzet semmiféle kételkedésével, áskákódásaival és tárgyalásaival nem semmisülhet meg. Csehország, Morvaország, Szilézia és Szlovákia területén, amelyen a csehszlovák néptörzs lakik, Pozsonytól egészen Ungvárig erős és önálló és fejlődőképes állam alakul.

...teljes felszabadulásunk órája gyorsan és megállíthatatlanul közeledik”¹⁸

Beneš mesterien irányította a propagandát, kíméletlenül kihasználta a Monarchia pozitív és negatív lépéseit is. Így az otthoni üldöztetéseket, illetve saját feleségének kálváriáját, akit távozása után az osztrák hatóságok perbe fogtak.

A szerzők akkor voltak igazán elemükben, ha a Monarchia a harctereken vereséget szenvedett. A birodalomban történt pozitív események mellett sem mentek el szó nélkül az emigráció vezetői, így például a cseh politikai foglyoknak meghirdetett amnesztia kapcsán az eseményeket úgy tálták lapjaik hasábján, mint a Habsburg Monarchia széthullásának jelét.

Beneš végső célja a béketárgyalásokat megelőzően egy ütőképes, a csehszlovák nemzetet képviselő hadsereg gyors felállítása volt. Minden követ megmozgatott, elérte, hogy a Franciaországban élő hadifoglyok, illetve a szerbiai fronton fogságba kerültek Párizsba szállítsák. Eisemann professzorral kiharcolták, hogy a különböző francia hadifoglytáborokba szétszórt cseh és szlovák katonák között propaganda anyagait terjeszthesse, majd hadsereggé szervezze ezeket az embereket. Önkéntes csatlakozást hirdettek Olaszországban, az USA-ban

és az oroszországi hadifoglyok körében is.

Az emberanyag megszerzése után a politikai támogatást és elimerést kellett biztosítani. Az emigráció vezetői tárgyaltak a francia kül- és hadügyminisztériummal. A tárgyalások eredményeként a csehszlovák hadsereg saját zászló alatt vonulhatott harcba. A sorozást, kinevezéseket a Nemzeti Tanács intézte. A hadsereg élére francia tábornokot helyeztek a csehek egyetértésével. A zsold a francia katonákéval megegyező volt, ennek visszatérítését a háborút követően a csehszlovák nemzet vállalta, állt a megegyezésben.

Benešnek ezután már csak arra kellett ügyelnie, hogy a hadsereget ne vessék be egy esetleges verduni-hez hasonló mészárlásban, vagy legalábbis ha elkerülhetetlen, ne a hadsereg egészét vigyék pusztulásban.¹⁹ A sikeres propaganda mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a csehek és a szlovákok csehszlovákként, győztesen, immár önálló hadsereggel a hátuk mögött résztvettek a párizsi rendezésen és tevékenyen résztvettek Kelet-Európa újjárendezésében.

JEGYZETEK

¹ Hadtörténeti Intézet Levéltár VI.28. Tevél Felvidéki Liga 2.doboz Propaganda-útmutató 1920. (A továbbiakban: Propaganda-útmutató).

² Propaganda-útmutató 1.

³ Propaganda-útmutató 2.

⁴ Propaganda-útmutató 3.

⁵ Propaganda-útmutató 5.

⁶ Propaganda-útmutató 5.

⁷ Propaganda-útmutató 9.

⁸ Propaganda-útmutató 10.

⁹ GYÖNYÖR JÓZSEF: *Határok születtek*. Bratislava, 1992, Madách. (A továbbiakban Gyönyör J.) 7–9.

¹⁰ GULYÁS LÁSZLÓ: Egy sikeres emigráció autonómiája. *Aetas*, 1996/2–3.szám (A továbbiakban: *Aetas*, 1996/2–3.)

¹¹ *Aetas*, 1996/2–3.

¹² *Új Lap*, XIX. évf. 119. sz. 1920. május 9. 4.

¹³ Gyönyör J. 43.

¹⁴ Gyönyör J. 108–117.

¹⁵ Gyönyör J. 11.

¹⁶ *Aetas*, 1996/2–3.

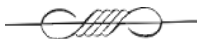
¹⁷ VECSEKLŐY JÓZSEF: *Nemzetgyilkossági kísérlet. Antalógia*. Lakitelek, 1993. (A továbbiakban Vecseklőy J.) 132.

¹⁸ Felhívás a Csehszlovák Nemzeti Tanács nevében. dr.Vavro Srobár és dr.Pavol Blaho tollából. In: Gyönyör J. 112–115.

¹⁹ *Aetas*, 1996/2–3. sz.

ALE MIHÁLY

Egy lovagrend Magyarországon – a máltaiak

A lovagrend története az Árpád korban

A középkori Magyar Királyság területén II. Géza uralkodásnak idejére tehető a Szentföldről származó János-lovagok megtelepedése. A második keresztes hadjárat idején a nyugatról érkező lovagok között ispotályos lovagok is áthaladtak hazánk területén. A régebbi kutatások János-lovagokat sejtettek az Abony melletti rendházban is. Mint később kiderült ezt stefaniták¹ laktak, akik nem lovagrend voltak, hanem a Szent-Ágoston-i regulát követő kanonokrend.

A meglepedésük a 12. század közepére tehető, mikor Mór esztergomi érsek a Fehérvár melletti Sár szigetén építtetett templomot, amelyet Géza özvegye, Eufrozina fejeztetett be és adta 1187 előtt a jánosrendieknek. Okleveles forrás említi egy bizonyos *Martinus praeceptor Ungariae et Bohemiae*-t, akiben 1186–1193 között az első ismert magyar perjel sejtethjük. A rendtagok kezdetben külföldiek köréből kerültek ki, a 13. század ötvenes éveitől egyre gyakrabban fordulnak elő köztük magyar származásúak. II. István a lovagrend iránt táplált bizalom miatt felmentette őket minden vám és adó fizetése alól. III. Ince pápa a tizedfizetés alól mentette fel a rendet. 1192-ben a fehérvári ispotályos egyházat a pápa alá rendelték. Következő évben III. Béla írta össze birtokaikat. Felesége, Capet Margit személyében a johaniták biztos támogatót tudhattak. Béla még herceg, mikor pénzt adott jeruzsálemi birtokok vásárlására nekik. Uralkodása idején az ispotályosokban szilárd támogatókra számíthatott.

Az 1216-os esztendő jelentős esemény a rend szempontjából, hiszen elszakadtak cseh rendtestvéreiktől. A következő évben induló magyar keresztes hadjáratban is részt vettek, mikor is II. Andrást felvették a rendbe donatusi (adományosi) minőségben. Szentföldi szolgálataikért a király adományban részesítette őket. 1226-hoz köthető a második névvel ismert magyar perjel, *Johannes magnus magister procuratori* tisztségben. Ekkoriban kaptak jelentős birtokadományokat is, mint Csurgó (1217–26 között a második legnagyobb birtokközpont), Aracs, Keszölc. A XIII. század végére kb. 30 rendházukról tudunk. Fontos szerepüket mutatja, hogy az Aranybulla egyik példányát ők őrizték, majd annak 1231-es megújítása után is náluk maradt egy példány. Rendházaik egyben töltöttek be hiteleshelyi szerepet és ispotályt.

IV. Béla uralkodása alatt részt vettek a muhi csatában (1241. április 11.) is, ahol a templomosokkal együtt menekítették ki a királyt a magyar táborból, valószínűleg *Rembaldus de Voczon procurator* vezetésével. A tatárjárás nem pusztította el fehérvári konventjüket, illetve sárszigeti központjuk is magmaradt. 1247-ben hűbérbe kapták a Szörénységet. De csalódást kellett okozniuk az uralkodónak, mert a jövedelmekből² képtelenek ellátni a határ védelmét. Ezek után ők látták el a (ma budai) várpalota őrségét Közponyi szállásuk átkerült a később Margit szigetre „keresztelt” Nyulak szigetére. Megkapták a nyugati határvidéken, Pozsony, Moson, Sopron, Németújvár és Vasvár egy-egy tornyának őrzését. V. István utolsó éveiben

a magyar főurakkal került a rend összetűzésbe, mert azok meg akarták kaparintani a rendi birtokokat. A magyar főurakat nagyon bántotta a rend tizedmentessége is.

IV. László megpróbált újabb birtokokat kisajátítani, ami a központi hatalom és a rend újabb konfliktusába torkollott. A 13. század utolsó negyedében a szentföldi rendközpontnak mindennél jobban szüksége volt az anyagi támogatásra, azonban a magyar perjelség ekkor már szinte képtelen volt az évi támogatást megfizetni. A másodjára beözönlő tatárok (1285) kiűzésében szinten nagy szerepük volt a vörös köpönyegűk után veres barátoknak is nevezett johannitáknak. Az Árpád-ház végén sokáig betöltetlen maradt a rendtartományi magiszteri cím. A magyar János-lovagokat a szomszédos: osztrák, lengyel, cseh rendtestvérek képviselték.

„Politikai szerepvállalás”³ és a hanyatlás

III. András halála után (1301. január 14.) a johanniták Károly Róbertet támogatták, a meghatározónak tekinthető rozgonyi csatában is az új király mellet sorakoztak fel. Mivel Magyarországon nem volt templomos per, sok templárius lovag állt be a johannita rendbe, birtokaikat a király pedig az európai példához hasonlóan az ispotályosoknak adta. Így kapták meg a korábbi templomos központot, Vrána (latinul *Arana*, ma Horvátország) várát is 1328 előtt. Ez a vár lett ezután a magyar–szlavón rendtartomány központja ill. fegyvertára. Vrána stratégiai helyzetéből adódóan ezentúl a magyar nagymesterek inkább tekinthetjük hadvezérnek, mint szerzetesnek.

Nagy Lajos aktív itáliai külpolitikájában is kivették a maguk szerepét, részt vettek az 1347–48 nápolyi hadjáratban Cornuti Péter magiszter vezetésével. Lovagkirályunkat 1350-ben is elkísérték Itáliába. Lajos a vránai perjelet az országnagyok sorába emelte.

Nagy szerepe volt az 50-es évek közepén kapott kiváltságaiknak, hogy a lovagi fegyelem igen meglazult a rendben. Ennek ellenére ott találjuk őket a ciprusi ill. rodoszi harcokban is. 1365-ben Alexandria falai alatt is megfordultak

1378-ban a Lajos által kinevezett Bellmonte Raymond a nagymesterrel való összeküldönbözése után visszavonult. Helyébe a magyar származású Palizsnai János (nagymester 1387–1390 között) került, aki mint a későbbiekben kiderült nem volt épp egy nyerő választás.

Palizsnai nem ült tétlenül mikor Lajos meghalt, hanem magánhadsereget gyűjtött és az olasz trónkövetelő, Durazzói Károly mellé állt a Horváthyakkal együtt. Elraboltatta Erzsébet anyakirálynét lányával, Máriával együtt. A fogságban sínylő anyakirálynét 1387-ben megfojtatta.

Luxemburgi Zsigmond, új magyar király vette fel a harcot a rebellis nagyúr ellen, aki Vránába vonult vissza, ahol hónapokig kitartott. Az egyik ostromkor Palizsnai súlyos sebet szerzett, ami halálát okozta. Az új mester Bebek Imre sem bizonyult hűségesnek Zsigmondhoz, hiszen az 1403-as pártütéskor Nápolyi László trónkövetelő mellé állt. Ekkor még a király megbocsátott, de a következő évben Bebek ismét a lázadók mellé állt, Zsigmond ekkor már nem bocsátott meg, letette Bebeket a rend éléről. Az új rendtartományi mester Nagymihályi Albert már csak címében őrzi a vránai perjel címet, mivel azt (ti. Vránát) elődje 100 ezer arany fejében eladta Velencének. 1418-ban Zsigmond kárpótolja rendet az elveszett központért és a Pozsega megyei Pekrecet jelölte ki a rendtartomány székhelyének.

Az egyre erősödő török veszély eltéríti a rendet eredeti célkitűzésétől, a betegápolástól és egyre inkább katonai szerepet játszanak az ország életében. Ezt látszik alátámasztani, hogy 1440-ben Belgrád várkapitánya, Tallóci József töltötte be egyben a magiszteri címet. A magyar történelem egyik súlyos fiasójának számító vránai csatában is részt vettek a lovagok.

A következő zűrzavaros időszakban elvesztették birtokaikat, melyet csak a nándorfehérvári diadal (1456. július 22.) után kaptak vissza. A rend hanyatlását Mátyás sem tudta megállítani, hiába áll a rend élén a magát a törökellenes harcokban kitüntető Beriszló Péter. II. Lajos uralkodása idejére tehető a rend legérzékenyebb vesztesége. Barácsi Mátyás „kiütötte a nyeregből” a szintén pályázó Tomori Pált is. Barácsit azonban már annyira nem érdekelte a rend szellemisége, hogy a rendi birtokokat elzálogosította egy Tahy József nevű főúrnál, aki ezentúl, mint a rend adminisztrátora tovább üzletelt a birtokokkal.

Ferdinánd volt az, aki megelégedte a rend viselt dolgait, és a vezetést Török Bálintra⁴ bízta, akit azonban Buda elfoglalásakor a szultán magával vitt „vendégségbe”. A vendéglátás azonban annyira hosszúra sikerült, hogy a magyar főúr Isztambulban halt meg. Őt a magyar történelem másik nagy alakja követte: Zrínyi Miklós horvát bán. A szigetvári hős 1566. szeptember 8-án több társával együtt hősi halált halt, mikor kirohantak a már alig álló szigeti várból. Zrínyi halálával nem vezettek ki újabb vagyongondnokot. A rend ezentúl csak egy rendházban élt tovább: Sopronban.

Buda 1541-es elestével, az ország hanyatlásával párhuzamosan a rend története is fordulatot vett. A rendi közvagyon átalakult magánvagyonná, amelyet Tahy óta gondnokok kezeltek. A török megjelenése miatt csak egyetlen cél maradt a rend számára, menteni a menthető. Az esztergomi konvent átkerült Pozsonyba. A fehérvári konvent vezetője Dalmády Sebestyén⁵ szabad elvonulást kapott a töröktől és Sopron felé vette útját. Dalmády erőteljes személyiségnek bizonyult, megakadályozta rend teljes széthullását. Halálával a konvent világi papok kezébe került, akik 1636-ban átadták a rendházat a jezsuitáknak. A magyar rendtartomány ezentúl csak *de jure* létezett, mint a német nagyperjelség része.

Valójában már régóta nem volt magyar rendtartomány. 1604-től szokás a címzetes vránai perjelek korát számítani a rend magyar történetében. Az 1625. évi LXI. tc. értelmében a zágrábi nagyprépost viselte a vránai perjel címet, egészen 1918-ig. 1807-ig beszélhetünk címzetes magyar nagyperjelségről, ekkor ugyanis meghalt az utolsó német (és egyben magyar) nagymester is. A magyar rendtartomány ezzel megszűnt létezni.

A remények és a megújulás

A 18 században a rend birtokait sok esetben jogtalanul bitorló főurak gördítettek akadályt a rend újjászervezése elé. A 19. században pedig Bécs semmi hajlandóságot sem mutatott tenni valamit rend érdekében. Az utolsó címzetes perjelt a 20. század elejéről ismerjük: Gugler Pál (1906–10). A következő 8 évben a cím betöltetlen maradt. Trianon utána katolikus egyház eszmélése meghozta a reményt az újjáalakulásra, megalakult a nemzeti szövetség, a perjelséghez nem voltak a feltételek adottak.

1925-ben a Máltai Lovagrend követséget állított fel Budapesten, majd az első követ Karátsonyi Jenő április 8-án átadta a megbízólevelet Horthy Miklósnak, melyben kérte a rend újjáalakulását. Ennek előzménye volt, hogy előző év április 4-én elkezdődött a rend protestáns ágának, a Johannita rendnek a megszervezése.⁶ Már ezek előtt is szorgalmazták

az újjászervezést, melyre az 1873-as rendi határozat lehetőséget is adott. 1928. január 21-én értekezletet tartottak, ahol megvitatták a rend alapszabályának tervezetét. Következő hónap 9-én pedig elfogadták az alakuló közgyűlés keretében az alapszabályzatot. A rend elnöke József főherceg nagykeresztes tiszteletbeli tartománynagy lett, miután a rendi nagytanács március 17-én elfogadta a Magyar Lovagszövetség létrejöttét.

1931 nyarán Magyarországra látogatott Ludovico Chigi della Rovere nagymester, akit a kormányzó államfőnek kijáró tisztelettel fogadott. Ekkortájt vásárolta meg a rend a Várban a Fortuna utca 10. szám alatti ingatlant, ahol sor került a könyvtár és az irodák elhelyezésére.

A második világháború azonban szétszakította a lovagokat, a Bajorországba kényszerült József főherceg innen próbálta meg a rendtagokat összefogni. A rend azonban a legínségesebb időkben is tartotta magát eredeti feladatához, a rászorultak segítéséhez.

1954-ben őrgrof Pallavicini Hugó jogi lovagot választották meg a szövetség elnökévé, miután a főherceg idős korára hivatkozva lemondott. Pallavicinit 1968-ban beválasztották a Szuverén Tanács tagjai közé, helyébe Apor Gábort helyezték. 1969-ben a szövetség Kállay Kristóf tiszteletbeli lovagot emelte az elnöki székbe, aki később a vatikáni nagyköveti posztot is betöltötte. Őt 1995-ben Osváth György engedelmességi lovag váltotta fel a szövetség élén, aki máig a MMLSZ⁷ elnöke. A Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, a Szuverén Máltai Lovagrend tagja 1996. január 27-én költözött vissza Budapestre a budai Várba, addig Róma adott otthont a szövetségnek.

Magyar Máltai Szeretetszolgálat

A világ 110 országában működnek a rend segélyszervezetei, hazánkban ezt a feladatot a Magyar Máltai Szeretetszolgálat látja el. A szocializmus alatt a hazánkban a máltai segélyakciók élére Kozma Imre zugligeti plébános állt. A magyar segélyszolgálat elődje, az Ausztriában megalakult Ungarischer Malteser Caritas Dienst volt, az MMSZ⁸ 1989. február 10-én jött létre. Az MMSZ célja, hogy segítséget nyújtson a rászorulóknak, öregeknek, hadiárvának. A szervezet közhasznú és jótékony célú szervezet, jelvénye a vörös pajzsba foglalt nyolcágú máltai kereszt.

A szeretetszolgálat több intézménnyel rendelkezik országszerte. Ezek közül néhány: Máltai Szeretetszolgálat Vácott, a pátyi Máltai Gondviselés Háza, a bakonyszentlászlói Gondviselés Háza-Idősek Otthona stb. A szervezet középszintű képviselői szervei a területi máltai szervezetek: Debrecen, Győr, Miskolc, Pest, Pécs, Szeged, Szombathely, Veszprém. Működésüket a Budapesti Központ fogja össze. Tagjainak száma meghaladja kétezer főt, akiket kb. háromezer nyilvántartott önkéntes segít.

FELHASZNÁLT IRODALOM

MARJAI IMRE: *A kereszt és a kard lovagjai*. Budapest, 1990.

TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ: *A máltaiak*. Budapest, 1999.

ZOMBORI ISTVÁN: *Lovagok és lovagrendek*. Budapest, 1988.

JEGYZETEK

¹ Szent István Keresztesei

² Megkapták a só szállításának jogát, ill. az innen befolyó pénzjövedelmek fele is őket illette meg.

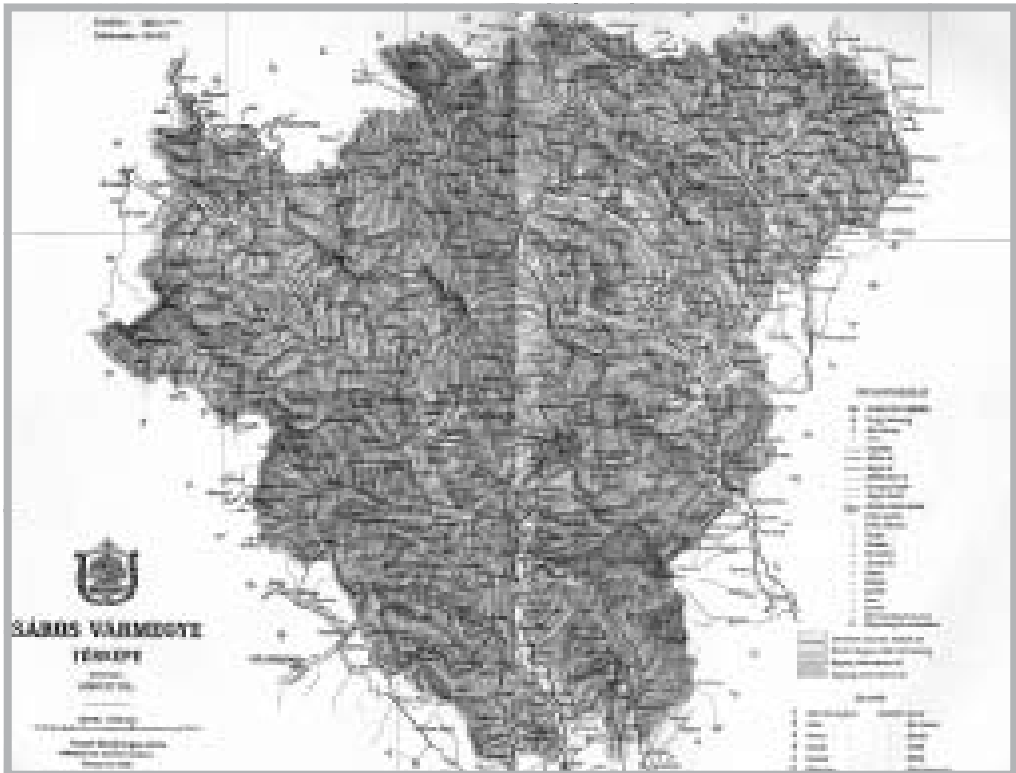
³ Török–Legeza: i. m. 31.

⁴ Török Bálint és Zrínyi Miklós nem lehettek a rend tagjai, mert házasemberek voltak.

⁵ 1551-től praeceptorai minőségben.

⁶ A szakirodalomban is keverednek az elnevezések. A jánosrendiek, ispotályosok, máltaiak, János-lovagok, johanniták alatt ugyanazt szokás érteni. Hivatalosan a johanniták a rend protestáns ága.

⁷ Magyar Máltai Lovagok Szövetsége.

SÁROS VÁRMEGYE TÉRKÉPE A GÖNCZY-KOGUTOWICZ-FÉLE MEGYEATLASZBAN

Referátumok

Sáros vármegye rövid története

Sáros vármegyét a régi Magyarország északi részén találhatjuk meg, a honfoglalástól egészen a trianoni békeszerződésig az ország szerves részét képezte. A Tisza jobb partján fekszik, északon a Lengyel Királyság, majd Galíciai, nyugaton Szepes, délen Abaúj, keleten Zemplén vármegye határolta. Területe 3821 km² volt, mely többé-kevésbé változatlan maradt az első világháború végéig. Domborzatát a hegyek és völgyek váltakozása jellemzi. Itt fekszik az északnyugati és az északkeleti (Kőhegység [Sárosi Magura], 1010 méter, Zborói [Makovica] 660 méter, Roszgyila, 651 méter; a Kárpátok egy része, a lócse-lublói hegycsoport (1291 méter), a Branyiszko csoportja (1172 méter), a Cserna-hora csoportja (1028 méter), a Mincsol (1157 méter), a Jávor (1101 méter), a Csergő (1069 méter) csoportjai és a Sóvári (Si-monka, 1092 méter) hegy. Fő folyója a Tárca és a vele párhuzamos Szinye. A Poprád északon, a Hernád délen érinti a vármegyét. Keleti folyói a Tapoly és az Ondava. Növényvilága – domborzata és éghajlatai adottságai miatt – igen szegényes. Ásványkincsei közül legjelentősebb a nemes opál, de nagy mennyiségben találhatóak vasérc, porcelánföld, agyag, mészkő, márvány, trachit, homokkő és mészkő is.

Az emberek fő foglalkozása – a zord időjárás ellenére – a földművelés volt. E mellett az ipar teljesen háttérbe szorult. Míg a mezőgazdaságban dolgozók száma 40 000 fő körül mozgott, az iparban dolgozók száma

alig érte el a 6000 főt (XIX. századi adatok). Fő terményei közül a legnagyobb mennyiségben termelt növény a zab, de emellett az árpát, a burgonyát, a búzát és a rozst is jelentős mennyiségben termelték. Gyümölcs-termelése nem jelentős. Rétjei, legelői az állattenyésztés alapját képezték, ahol főként lovakat, szarvasmarhákat, juhokat legeltettek. Jelentős volt még a sertés és a kecske tenyésztése is.

Lakóinak száma az 1870-es évekre elérte a 170 000 főt, ami 44 fő népsűrűséget jelentett négyzetkilométerenként. A népesség azonban az 1880-as évektől fogyásnak indult, amit az Amerikába történő nagyméretű kivándorlás eredményezett. 1880 és 1888 között mintegy 18 000 ember indult el – főként magyarok – hogy „megcsinálják a szerencséjüket”. A lakosok etnikai arányait tekintve a tótok éltek itt túlnyomó többségben, ami azt jelenti, hogy az összlakosság 67%-át ők tették ki. A második legnagyobb népesség a rutén (21%), majd a német volt (7%). A lakosság mintegy 4-12%-a vallotta magát magyarnak. Vallási téren a reformáció erősen érezte a hatását, hiszen a 70 római katolikus község mellett 73 görög katolikus, 20 evangélikus és 14 izraelita egyházközsége volt a megyének. Közművelődési szempontból az ország elmaradottabb régiójához tartozott, hiszen a lakosság több mint fele analfabéta volt az 1800-as évek végén (1891: 55%).

A közlekedésében a vasúté volt a vezető szerep, mivel a nagy mennyiségű szállítást még lehetővé tevő hajózásra folyói alkal-

matlanok voltak. Egyedül csak a Hernádon lehetett tutajoztatni. Településhálózatát a sok apró falu jellemzi. A három nagyobb város mellett (Eperjes, Szeben, Bártfa) két nagy és 377 kisközség, valamint 124 puszta és telep található. A kisközségek mind kétezernél kevesebb lakossal rendelkeztek. Központja Eperjes volt, amely 10000 fős lakosságával a megye legnépesebb városává és szellemi központjává is vált.

A vármegye története

Már az őskorból is több lelet maradt ránk a megyéből, főként bronztárgyak, kerekék, aranytárgyak. A neolit, majd a bronzkorban is az opál kereskedelem játszotta a főszerepet a térségben. A római korban a Tárca völgyébe lévő opál bányákhoz már kiépített kereskedelmi útvonalat vezetett. Ezt a kereskedelmi útvonalat használták honfoglaló ősünk is a térségbe való benyomuláskor. A honfoglalás után a terület az Aba, a Tomaj, a Tekule és a Bogomér nemzetségek fennhatósága alá tartozott. A helynevek – az itt talált szláv népesség ellenére – tisztán magyar eredetűek, így maga a megye elnevezése is, melyet az itt csordogáló Sarus patakról neveztek el Sárosnak. Az elnevezés azonban sokáig még nem érvényesült, az 1200-as évek végén még a szomszédos Abaújjal együtt vagy felváltva használták a nevét, de Újvár megyének is hívták. Megyévé 1261-től válik, majd a 14. század fordulóján nemesi vármegyévé alakult át. 1247-ben IV. Béla a Tomaj nemzetségbeli Tekust nevezi ki a megye főispánjává, majd 1248-ban a vármegyét az egri püspök fennhatósága alá helyezte. A tatárjárás utáni időkben is említik a megyét, hiszen a menekülő IV. Béla még mielőtt a tengeremlékre menekült volna, a sárosi várispánságban húzódott meg rövid időre. A tatárjárás etnikai változásokat is eredményezett a területen, hiszen az elpusztult magyar lakosságot főként német

elemekkel töltötték fel. A kiskirályok és az Anjouk vetélkedésében Csák Máté oldalán található a megyét, majd a rozgonyi csata után ők is behódolnak Károly Róbertnek. A főispáni széket ekkor (1302) János nádor kapja, majd az Ákos-nemzetségbeli Mykeh tárnokmester. A 14–15. században Sáros megye nagyfokú fejlődésen megy keresztül. Továbbfejlesztik az Árpádok alatt kiépített várrendszert, fellendül a kereskedelem (főleg a korábbiakhoz képest Orosz- és Lengyelország irányába) és a művészetek is egyre nagyobb teret nyernek. A husziták megjelenése is erre az időszakra tehető. Albert király halála után özvegye hívja be őket. Több várat is ellenőrzésük alatt tartottak, így Komlós, Palocsa és Berzevice várakat. Az ezekből indított rablótámadásaik, fosztogatásaik jelentős károkat okoztak a megye lakosságának, sokáig azonban mégsem tudtak ellenük eredményesen fellépni. Végül Mátyás erélyes fellépésének köszönhetően sikerült kiűzni őket. Mátyás uralkodása alatt épült a bártfai Egyed- templom szentélye, mely a korabeli hazai reneszánsz egyik remekműve. A reformáció elterjedése újabb nagy változást hoz a megye életében, hiszen két táborra szakította lakóit. A reformációt támogatók (Tarczayak, Perényiek) János király halála után háttérbe szorultak és Ferdinánd követői kapják az itteni Perényi (Thurzók) és Tarczay (Forgáchok, Péchyek) birtokokat. A főispáni teendőket ekkor Rueber báró, Felső-Magyarország kapitánya gyakorolta. A küzdelmeket súlyosbította a hitújítás megjelenése a területen. A bártfai reformátor Stökel Lénárt vezetésével rohamosan terjedtek az új tanok, aminek eredményeként Sáros megye mindhárom városa megtalálható volt az úgynevezett pentapoliszban (tagjai: Kassa, Eperjes, Lócse, Szeben, Bártfa). A hitújításnak köszönhetően több új iskolát is építettek, melyek közül a vezető szerep az eperjesi kollégiumé volt. Az ellenreformáció sokáig nem tudta hatékonyan felvenni a versenyt a lutheránus

tanokkal, majd csak a XVII. század elején kerül sor az első „visszatérítési” kísérletekre. Az 1600-as évektől a Rákóczi család tett szert egyre nagyobb befolyásra a megyében. 1622-ben Rákóczi Pál gróf került a főispáni székbe, akit fia László, majd I. Rákóczi Ferenc követett. Rákóczi Lipót királytól megkapta az örökös főispáni méltóságot, így ettől kezdve a család és a megye sorsa szorosán összekapcsolódott. II. Rákóczi Ferenc kiskorúsága idején, 1678–84 között Thököly fejedelemsége alá került a megye. A császári katonákkal folytatott küzdelmekben ismét a lakosság szenvedte a legnagyobb károkat, akiket mindkét sereg, ahogyan csak lehetett kizsigerelt. Végül a döntő összecsapás a császáriak győzelmével végződött (1684. szeptember 7). 1693 júniusában Erdődy Györgyöt – az ekkor már nagykorú – II. Rákóczi Ferenc váltotta a főispáni tisztségben. A megyében alakult ki barátsága Bercsenyi Miklóssal is, aki, mint az eperjesi vegyes bíróság polgári főhadbíztosa tevékenykedett Eperjesen. A császári seregekkel folytatott küzdelem újabb megpróbáltatásoknak tette ki Sáros megyét. A hadiszerecsétől függően rövid idő alatt gyorsan váltogatták egymást a mindkét részről kinevezett főispánok, sőt 1701-ben két főispánt is kineveztek egyszerre. Az elhúzódó harcok miatt Rákóczi folyamatosan növelte a megyére kivetett adókat (így például csak Bártfára 21 000 forintnyi adót). 1704-ben Rákóczi seregei Szebennél és Orkutánál is győztek, sőt Eperjest is elfoglalták. A harcokban egyre jobban felmorzsolódó kuruc seregek azonban kimerültek, így 1710-ben már ismét császári kézbe került Eperjes és környéke (melyet Virimont vezetésével foglaltak vissza). Rákóczi bukása, a szatmári béke az örökös ispánság megszűnését jelentette. Az új főispán Pálffy János gróf szlavóniai bán lett (1711), akit Szirmay Tamás gróf követett a főispáni székben (1720). Az örökösödési háborúban a megye „mellszélességgel” támogatta Mária

Teréziát. A Dessewffy család négy tagja állt egyszerre fegyverben a királynő mellett, míg a girálti Szirmay Tamás 12000 embert szerelt fel a saját költségén Mária Terézia megsegítésére: egy 6000 fős gyalogezredet (később ez lesz a Máriássy-ezred) és egy 6000 fős szabadcsapatot, melynek élén Altdorfnál el is esett. Hűségükért cserébe a királynő, ahol csak tehetette alkalmazta a sárosiakat. 1760-tól Esterházy Miklós gróf, 1767-től Dessewffy Sámuel, 1779-től Batthyány Ferenc a megye főispánja. 1785-ben II. József a többi vármegyével együttesen megszüntette a vármegyei önkormányzatot Sárosban is, és kormánybiztost nevezett ki a megye élére Szentiványi Ferenc személyében. Míg a Martinovics-féle ügyben közömbösen viselkedik, az 1820-30-as évekre már kemény vármegyei ellenzékkel rendelkezik a megye, melynek vezetője Ujházy László volt (Később felségárulási pert is indítottak ellene). A politikai csatározások mellett ebben az időszakban indul egy jelentős kulturális mozgalom is. Ennek vezetője Berzeviczy Vince báró volt, aki a nemzeti színjátszást sürgette, Kassán operát szervezett. A tudományos törekvések fő irányítója Fejérváry Gábor volt, aki Eperjesen múzeumot állított fel. Itt nevelkedett a magyar archeológia két úttörője Henszlmann Imre és Pulszky Ferenc is.

1842-ben az aulikus Eötvös Ignácot, a mérsékelt konzervatív Andrássy György gróf váltotta fel, aki a politikai ellentéteket rövid időre felszámolta. A megye politikai rétege azonban két táborra szakadt: egyik része lelkesedett az 1848-as vívmányokért, míg a másik része egyre fokozódó ellenszenvvel kísérte azokat, a szembenállás, pedig napról napra erősödött. Ilyen politikai feszültségek közepette éri a megyét szabadságharc. Az első összecsapásra 1848. december 18-án került sor a térségben, ekkor Schlick Galíciából benyomulva kiszorította Eperjesről a Haller Ferenc és Pulszky Sándor vezetése alatt álló nemzetőröket, majd Budamér és

Tehány között megverte őket. Az ezt követő időszakban az aulikus szabadcsapatok foztogatásai nehezítik a lakosok életét, ami rövid ideig abbamarad Guyon branyiszkói (1849. február 5.) és Beniczky Lajos eperjesi győzelme után (1849. április 7.), de az orosz seregek közeledténél hírére tovább folytatódik. Windischgratz 1849 elején Hedry Ernőt nevezte ki kormánybiztosnak, akit a kormány által kinevezett Irinyi Dániel, majd Luzsénszky Pál báró követett. Miután Dembinszky elvonul a térségből a császáriak által kinevezett Szirmay Sándor kerül a megye élére, akit Semsey Albert vármegye főnök követ.

A Bach-korszakban a Szinyeiek jernyei kastélya vált a megyei törekvések központjává. Szinyei-Merse Félix főispánsága alatt a korábbi politikai ellentétek megszűntek, míg Péchy Zsigmond és Szinyei-Merse István alatt a közigazgatás rendszere kiépült, valamint a kulturális élet is felvirágozott. Ezt mutatja a Bánó József által elindított magyarosító mozgalom, valamint a Berzeviczy Albert által kezdeményezett Széchenyi-kör munkássága is. Az első világháború Sáros megyét sem kímélte. Az oroszok kétszer is betörték a területére (1914. november 29. és 1914. december 29.), és északi részeit egészen a gorlicei áttörésig megszállva tartották. Idegen csapatok újból 1919-ben szállják meg ismét, ekkor a cseh egységek – végleg. A trianoni békeszerződés értelmében az egész vármegyét a csehszlovák államhoz csatolták. Csehszlovákia felbomlása óta (1991), jelenleg Szlovákia része.

A megye települései

BÁRTEFA ■ Ma Bardejov szlovákiai város, Eperjestől északra. A 12. században alapították. A tatárjárás után német telepesek érkeztek ide. I. Károly Bártfa városa számára 1320-ban telepítési kiváltságlevelet adományozott. 1365-ben I. Lajostól pallosjogot is

kapott a város, majd 1376-ban, mint kőfallal körülvett város, már a királyi városok sorát gyarapította. 1402-ben Zsigmond király áru-megállító joggal ruházta fel és polgárai az ország területén szabadon kereskedhettek. 1441 után a hét szabad város szövetségében kisajátították a tárnoki ítélszékét. 1446 szeptemberében az országnagyok Gisk-ra kapitánynak adták a várost három évre. 1464-ben kezdték meg a Szent Egyed-templom gótikus átépítését, ami egészen 1494-ig tartott. 1476–1478 között a váradi káptalan és a szabad királyi városok – köztük Bártfa között – per folyt, melyet végül a városok nyertek meg. 1539-ben Leonhard Stöckel lett a rektor a bánfai iskolában. David Gutgesell vezetésével 1577-től a városban már nyomda is működött, ahol 1581-ben ó magyarországi szláv nyelvű kiadványt nyomtattak, a lutheri katekizmust. I. Rákóczi György fejedelem 1645-ben részgyűlést hirdetett a városba. 1684. szeptember 28-án négynapos ostrom után a királyi seregek bevették a város, majd 1687. január 7-én a bánfai evangélikus templomot foglalták el I. Lipót biztosai. Története során Bártfa mindig jelentős kereskedelmet bonyolított le a lengyel területek felé, bár a szabadságharcok; idején ez a tevékenység gyengült. Nagy pusztulást okozott az 1878-ban pusztító tűzvész, amely során rengetek épületet ért károsodás. 1915-ben a cári seregek egészen Bártfáig nyomultak előre.

BEZEVICE ■ (Brezovica.) Szintén Szlovákiában található. Vára 1317-ben épült, melyet a lengyelek 1438-ban elfoglaltak. 1458-ban a királyi csapatok Giskrától vették vissza.

EPERJES ■ (Presov.) Tarca-parti város, Kassától északra. 1233-ban említi először oklevél; bár a monda szerint II. (Vak) Béla alapította. A tatárjárás után IV. Béla német hospeseket telepített ide, így a város gyorsan fejlődött. 1288-ban a karmeliták kolostort építettek a városban. 1299-ben III. András a szepesi szászok jogát adományozta,

1324-ben I. Károly a szabad bíraskodás jogát, I. Lajos pedig 1374-ben Buda város jogát biztosította Eperjesnek. A Lengyel- és Oroszország felé irányuló kereskedelem fontos állomása volt. 1395 nyarán Kanizsai János kancellár és Ilsvai Leusták nádor itt állította meg a Sáros megyébe behatoló lengyel sereget. 1441-ben a lengyelek egy támadásuk alkalmával felgyújtották. 1446-ban az ország-nagyok három évre Giskra János kezére adták. 1480ban 593 adózó polgárt írtak össze, akik közül 130 magyar volt, a többi német. 1491ben II. Ulászló magyar király és testvére, János Albert békét kötöttek, s utóbbi zálogul megtarthatta Eperjest. Ugyanezen év december 24-én János Albert Eperjes mellett szenvedett vereséget a Szapolyai István vezette királyi csapatoktól. 1573. június 15-én itt halt meg Verancsics Antal esztergomi érsek, történetíró. 1604-ben a Kassa elleni sikertelen ostroma után Eperjesen telelt Ci. Basta generális. 1633. február 5-én I. Rákóczi György és II. Ferdinánd biztosai Eperjesen tárgyaltak a békéről. 1672 októberében a Petróczi István vezette bujdosók elfoglalták a várost. 1667-ben alapították evangélikus kolégiumát. 1684 szeptemberében, a kurucok súlyos vereséget szenvedtek a város mellett a császáriaktól, de Thököly még ebben az évben ismét visszafoglalta. 1685. szeptember 11-én vette be a várost Schulz generális. 1687 januárjában a császári biztos elfoglalta a város evangélikus templomát. Februárban Caraffa generális 12 tagú rendkívüli bíróságot állított fel, mely a város több tekintélyes polgárát megkínozta és kivégezte. A város az 1831-es kolerajárvány szomorú központjává vált. 1919. június 16-án itt kiáltották ki a Szlovák Tanácsköztársaságot.

KISSZEBEN ■ (Sabinov.) Kelet-Szlovákiában, Bánfától délre fekszik. A 12–13. században flamand telepések virágoztatták fel a várost. 1299 januárjában III. András városi kiváltságot adott a szebeni hospesek-

nek, amit I. Lajos 1347-ben és 1370-ben is megerősített 145-ben a várost kőfallal vették körül. A város az 1460-as években leégett. 1619. december 4-én Abafi Miklós tokaji kapitány Kisszebennél megverte Ho-monnai György csapatait. 1684-ben Thököly Imre is elfoglalta. Itt született Csontvári Koszta Tivadar festő is.

NAGYSÁROS ■ (Veľký Šariš.) A Tarca völgyében található, Eperjestől északnyugatra. 1617-ben épült kastélya a Rákóczi-család birtokában volt. Itt fogták el 1701. április 18-án Solari tábornok katonái Rákóczi Ferencet.

SÁROS ■ (Šariš.) Szintén a Tarca völgyében található, Eperjestől északnyugatra. A várat IV. Béla építtette. A településnek III. András adott kiváltságokat. 1312-től a 15. századig a király kezében volt a vár. A 13. század végétől királyi vadászterület volt a hozzá tartozó erdőispánság. 1644 júniusában itt folytatott eredménytelen tárgyalásokat Esterházy Miklós nádor I. Rákóczi György megbízottaival.

TARKÓ ■ (Kamenica.) Szlovákiában a Vág völgyében fekszik. 1275-1306 között építették. 1438 júliusában lengyel csapatok foglalták el átmenetileg, 1588-ban pedig a császári csapatok elfoglalták és lerombolták.

ZBORÓ ■ (Zborov.) Bánfától északra, Szlovákiában található. Makovica várát a 13. században építették. Itt fogadta I. Rákóczi György fejedelem XIV. Lajos francia. király követét. Itt volt 1666-ban I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona esküvője; majd tíz év múlva itt halt meg a Rákóczi. 1684-ben a császáriak bevették, majd lerombolták a várat. 1651-ben a Rákóczi-család papírmalmot is létesített itt.

ÖLVECZKI IMRE

GALLÓ KRISZTIÁN

A magyar királyi 2. pánfélshadosztály galíciái harcai

III. rész

Az 1. magyar hadsereg eredményei és helyzete

A hadsereg az áprilisi, májusi hadművelet során a kitűzött célt – Kolomea és Obertyn elfoglalását – nem tudta elérni. Azonban sikerült az ellenség erőinek növekvő részét magára vonnia és helyreállítania az összefüggő arcvonalat az 1. német pánfélshadosereg és 8. német hadsereg között. A Pruth-völgy egy részének, Nadwornának és Delatynnak megszerzésével elhárította a veszélyt, amit a Stanislaw–Dolina kiszögélés jelentett a Kárpát-medencére.

Lakatos Géza így írt erről: „Az 1. hadsereg támadása nemcsak kitöltötte a kb. egy hónapja a német arcvonalban keletkezett tátongó hézagot, hanem ezzel az akciójával rendkívül jelentős erőket vont magára. A felderítés értelmében három héten belül két pánfélshados és két másik orosz hadsereg gyülekezett arcvonalunk előtt. Emiatt aztán a további – kilátástalannak látszó – támadást be kellett szüntetnünk. Offenzívánk mégis sikeresnek mondható, mivel ezzel a Szovjetnek a Német Birodalom felé vezető lebergi fő irányát tehermentesítettük. Azzal, hogy jelentős orosz erőket vontunk el, sikeriünk kétségtelennek mondható.”²¹

A részleges kudarc számos okra vezethető vissza. Mivel a helyzet igen súlyos volt a márciusi szovjet támadások nyomán, a hadsereget azonnal be kellett vetni, holott hiányoztak az ehhez szükséges feltételek. A fel-

vonulást még nem fejezték be, az alakulatok egy része hiányzott a támadás elején, illetve csak késve csatlakoztak az előrenyomuláshoz. Nem volt kellő felderítés és súlyképzés, a hadsereg alakulatai közti összeköttetés rossz volt. Az időjárás sem kedvezett a támadó hadműveleteknek. A felázott utak, a tavaszi esőzések nyomán felduzzadt és medrűkből kilépett folyók gyakorlatilag lehetetlenné tették a gépjárművek mozgását, amelyet az ellenség által felrobbantott hidak, elaknásított utak és a megfelelő térképek hiánya is nehezített. A csapatok gyakran több száz kilométeres menetelések után kerültek ki a hadműveleti területre, ahol pihenés nélkül dobták harcba őket. Az egyébként is akadozó utánpótlást még a gyakori partizán támadások is nehezítették.

A front a Tlumacz–Ottynia Kelet–Kolomea Nyugat–Peczenizyn–Pistyu–Kuty–Ko-sow mögötti vonalon merevedett meg. Az első védelmi vonal gyakorlatilag ott húzódtott, ahol a hadsereg alakulatainak támadása elakadt. Természetesen a kedvező pozíciók elérésére – mint arról már szó volt – számos helyi vállalkozás indult, sok veszteséggel és mérsékelt sikerrel. A fő védelmi pontok az útszorosok, a Prut völgye és a Stanislauba vezető műútvonalak voltak.

A felsőbb német vezetés utasítására – az első vonaltól kb. tíz kilométerrel hátrébb – megkezdték az ún. Prinz Eugen-állás kiépítését. Számos helységet körkörösén védhető

támponttá építettek ki. Ezekben a helységeken jelentősebb erőket is állomásoztattak, pl. Delatynban 3 zászlóaljat és 5 üteget.²

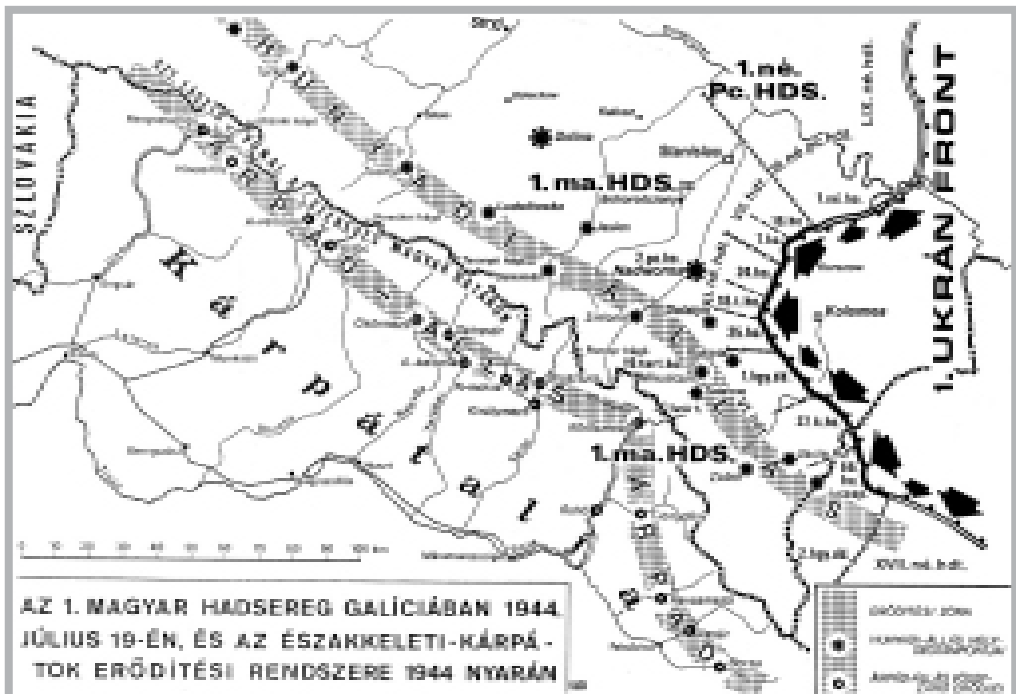
A magyar határ előterében megkezdődött a Hunyadi-vonal kiépítése, a határon pedig a Szent László vonal épült. Mindhárom állásrendszerről elmondható, hogy gyakorlatilag csak papíron léteztek, hiszen összefüggő vonalat sehol sem alkottak, kellő anyag és élőerő hiányában még csak kiépült támpontrendszerrel sem beszélhetünk. A legjobban felépült állásrendszer az Árpád-vonal volt, amelyet a Kárpátok természetes akadályait kihasználva már évek óta építettek, azonban ez sem készült el 1944 nyarára.

Mivel a hadsereg nem rendelkezett kellő számú alakulattal német erősítést is kaptak. Május-június folyamán a hadsereg sávjában volt a 68. gyaloghadosztály, 101. vadász-hadosztály, a 7. és 16. páncélos hadosztály, a XI. hadtestparancsnokság és számos kisebb német alakulat. A felsorolt egységek nagy

része azonban feltöltés alatt álló, teljesen leharcolt seregest volt. Lakatos így írt erről: „Jellemző a német csapatok harcértékére, hogy az egyik nekem alárendelt, úgynevezett „páncélos hadosztálynak” egyetlen páncélos járműve sem volt, s fegyverzete háromszázötven puskánál nem tett ki többet. A német erők szemléltetésére ez a jelenség egyre gyakoribb volt.”³

A páncélos hadosztály szereplése és veszteségei a tavaszi harcokban

A 2. páncélos hadosztály mindvégig a támadás élén haladt. Így részese volt mind a sikereknek, mind a kudarcoknak. A támadás első szakaszában április 17–23. között a hadosztály jelentős eredményeket ért el a hátráló szovjet erőkkel szemben. Kolomeát azonban a szovjet hadvezetés mindenáron tartani akarta és ennek érdekében jelentős erőkkel támogatta az 1. Ukrán Front csapatait. Az

ellenség így már képes volt április 24-én ellentámadásba menni, amit a kimerült és nagy veszteségeket szenvedő hadosztály – a kezdeti megingás után – megállított, köszönhetően a beérkező 24. gyaloghadosztály csapatainak. A beásott és tülerőben lévő szovjet csapatokkal szemben azonban további térnyerésre már képtelen volt, így az április végi, május eleji támadások teljes kudarcba fulladtak.

Az alábbiakban a hadosztály teljesítményét és az ezekből leszűrt tapasztalatokat a források tükrében próbáltam elemezni. Ebben a már idézett Harctudósítás, Tapasztalati jelentés, Kemény és Csernavölgyi visszaemlékezései voltak a segítségemre.

Lássuk először a *Harctudósítás* tapasztalatait. Ebben az időszakban a szovjetek elsősorban védekező harcot folytattak. Az erdőkben és a községekben építettek ki jól álcázott, támpontszerű védelmet, amelyekben általában századerejű egységek voltak, néhány harcocsival megerősítve. Ezeket erős páncéltörő és aknavető egységek támogatták. A páncélos erők és a tüzéség csekély számban volt jelen. A tüzéség fedezésére részben beásott, részben mozgó géppisztolyos alakulatok voltak kijelölve. A páncéltörő ágyúkkal az utolsó pillanatig kivártak, a támpontok közé betörő csapatokat ellentámadással próbálták visszaszorítani. A korlátozott célú támadásaikat erős tüzéségi és aknatűz előzte meg, gyakori volt a beszivárgás a magyar vonalak mögé. Gyalogságuk nehezen viselte a tüzéségi tüzet.

A magyar gyalogság súlyos hiányosságokkal küzdött: „...*igen nagy még mindig a tömörülési hajlam, valamint az oldal és hát tróni érzékenység. Ehhez járult kezdetben a harcokosi félelem... A magyar legénységnek az erdei és község harc szokatlan... Az aknavetőtűzre a magyar legénység még hihetetlen érzékeny. Ez okozta a veszteségek 90%-át. A legnagyobb hiba a felderítés hiánya. A csapatok rendszerint megelégszenek azzal, hogy az elg. tűztervékenységéből megállapítják az elg. körülbelüli első vonalát.*

Ha azután a csapatnak támadnia kell, jól-rosszul megszervezi a tűzrendszerét, és minél nagyobb erőösszevonással igyekszik támadni.”²⁴

A harcocsizók sem álltak sokkal jobban: „...*mindenek előtt meg kell állapítani, hogy a mai páncélelhárítás és hk-k mellett a mi Turán hk-jaink nemcsak korszerűtlenek, hanem elavultak. Ilyen pc. vastagság, ilyen pc. minőség és ilyen pc. átütőképesség mellett a Turán hk-val önállóan támadni nagy tömegben bűn. A Turán hk. bőséges pc. elhárítófegyver kíséretében kizárólag kísérő feladatokra alkalmas, nagyon óvatos vezetés mellet.*”²⁵

Védelemben a legnagyobb gondot az okozta, hogy a gyalogság zöme az első vonalban helyezkedett el, ezáltal kitette magát az ellenség aknatüzének és lerohanásának. Itt is a német módszer alkalmazását tartották célravezetőnek a jövőre vonatkozóan, miszerint az első vonalban csak híradós eszközökkel ellátott megerősített harcélőrsők tartózkodjanak, míg a főerők az aknavetők hatótávolságán kívül a második vonalban legyenek, és csak ellenséges támadás esetén szállják meg az első vonalat. A tüzéség még a németek elismerését is kivívta, kiválóan teljesítettek a harcok során.

Az egyes fegyvernemek hiányosságai is felszínre kerültek. Az összeköttetés a különböző fegyvernemek közt nem volt kielégítő. Különösen igaz volt ez a gépkocsizó gyalogság és a harcocsizók közötti együttműködésre. A gyalogság megfelelő járművek hiányában rendszeresen lemaradt, így nem tudta támogatni az előretörő páncélosokat, amelyek így fokozottan érzékennyé váltak a gyalogsági páncéltörő fegyverekkel szemben. (lásd a 3/I. harcokosi zászlóalj. április 23-i harcait), de az ellenkezője is előfordult, ugyanis a nehéz, erdős terepen nem mindig tudták követni a gyalogságot a páncélos erők, ezáltal kitették őket az ellentámadó szovjet harcocsiknak (lásd 12/I. zászlóalj Rakowczyk-i harcait április 26–27.). A tüzéségnél a túlzott lőszerfelhasználás jelentett problémát,

különösen az akadozó utánpótlás tükrében. A páncéltörők nehézpuskái és 40 mm-es ágyúit teljesen használhatatlanok voltak, és ismételten fel kellett hívni a vezetőket, hogy a Nimród nem páncélvadász, mert a keserű doni tapasztalatok ellenére még mindig bevetették őket az ellenséges páncéloserők ellen, holott erre sem a vékony páncélzata, sem a magas felépítménye, sem a 40 mm-es gépágyúja nem tette alkalmassá.

A gépkocsizó gyalogság korlátozott használhatósága is nyilvánvalóvá vált. A létszámuk nem volt elegendő, ezért az egység 4 zászlóaljra való kibővítését szorgalmazták úgy, hogy két, egyenként 2 zászlóaljjas ezredet állítanának fel, amelyeket 1-1 motorkerékpáros zászlóalj egészítené ki. A gépkocsik jó része használhatatlannak bizonyult, egyrészt nem bírták a terepet, másrészt alkalmatlanok voltak a harci feladatokra. A hadosztály vezetése félláncaltapas lövészpáncélosok mielőbbi beszerzését javasolta.

Egyéb járműproblémák is felléptek, sem a rádiókocsik, sem a sebesültszállítók nem voltak terepjáróak, így hatáskörük erősen korlátozott volt. A felderítők Csaba páncélgépkocsijai teljesen elavultak voltak, helyükre Turán 40-est vagy német anyagot igényeltek. Az utászok sem elég gépjárművel, sem elég hadianyaggal nem rendelkeztek, így feladataikat csak nagy nehézségek árán tudták ellátni.

Gond volt a csapatparancsnokok átlagéletkorával is, ugyanis az idősebb vezetők már nem mindig tudtak megfelelni – sem mentálisan, sem fizikálisan – a modern harcászat követelményeinek. A németek kezdetben nem bíztak a magyar parancsnokokban, de Trögerék érkezésével ez lassan megváltozott és gyakorivá vált a német tisztek alá- és fölérendelése is.⁶

A *Tapasztalati jelentés* szintén foglalkozott a hadosztály anyagi hiányosságai-val. Erősen akadályozta a harcokcsiezred harcértékét, hogy hiányzott a szeroszlopa,

amely a különböző meghibásodásoknál, sérüléseknél nélkülözhetetlen pótalkatrészeket, szerszámokat szállította. Emellett állandó szerelőhiánnyal is küszködtek, holott a Turánok fokozottan igényelték az állandó törődést és a jól képzett szakembergárdát. Legalább ekkora gondot okozott a vontatók teljes hiánya, ugyanis így a sérült harcokcsik vontatását más harcokcsikkal kellett megoldani, amelyek így időlegesen kiestek a harcból, ráadásul a motorjaik sem bírták jól a túlzott megterhelést. Számos harcokcsi maradt e hiányosságok miatt az ellenség területén, holott megfelelő háttérrel még megmenthetőek és megjavíthatóak lettek volna. Különösen annak fényében súlyos ez a veszteség, hogy a hadosztály harcokcsi utánpótlást otthonról nem kapott. Később a németektől egz Famo nehézvontatót kapott a hadosztály, és a győri páncélos kiképző iskolából is érkezett némi alkatrész. A jelentés szintén beszámol a híd és a hajózóanyag hiányáról.

A harcászatban súlyos hiba volt, hogy az éjszaka közeledtével a már elfoglalt, de még teljesen meg nem szállt területeket a csapatok rendre feladták, így másnap újra kellett harcolni értük. A felderítés, a biztosítás, a kapcsolattartás hibáit ez a jelentés is feltárta. A magas (20%-os) tisztveszteségeket az altiszti kar önállótlanágával, a tisztekre háruló túlzott terhekkel és súlyos felelőtlenégeikkel magyarázta. A tisztek felegyenesedve közlekedtek, ami párosulva feltűnő ruházatukkal – térképtáska, csizma – kitűnő célponttá tette őket a szovjet orvlövészek számára.⁷

A Turánokról elítélően nyilatkozott: „A Turánok nem a mi hadműveleti területeinkre való harcászati eszköz, mert a sarat, a puha altalajt nem bírja, de fegyverzeténél és páncélzatánál fogva már korszerűtlen is, messze elmarad ellenfelei mögött.”⁸ – „A Toldik bírták a terepet.”⁹

Érdekesek és tanulságosak Kemény és Csernavölgyi visszaemlékezései, amelyek bár az események időpontjában és helyszínében gyakran pontatlanok, sok mindent elárulnak

a hadosztály állapotáról. Az az elképesztő eset, amiről Csernavölgyi ír, már a harcok végén eshetett meg, amikor a magyar harcokocsizók teljesen elvesztették a bizalmukat a harcjárműveik iránt. 10-12 T-34-es, miután átgázolt a lövészeken, rátámadt a mintegy 20 Turán 40-es állásaira, amelyeknek legénysége a harc helyett egyszerűen elhagyta a járműveket és gyalogosan menekült. Mindössze 2 harcokcsi próbált hátravonulni, de közülük az egyik mocsárba süllyedt. A támadást végül Stukák állították meg, 7 T-34-est kilőve.¹⁰ A történet jól mutatja a szovjet technika fölényét, amellyel már a magyar páncélosok is tisztában voltak.

A Turánokról Kemény is elmarasztalóan írt: „Nem bírták a sárat, a homokot, és ha két napig nem voltak karbantartva, akkor a motor már felmondta a szolgálatot. A páncélzat gyenge és sok volt benne a foszfor. Ezért is égtek olyan gyönyörűen a kilótt Turánok.”¹¹ Keményék vizsgálata szerint a nehéz Turán 600, a közepes 400 méterről tudta kilőni a T-34-est.¹² Bírálta a hadosztály irányítóit is: „Gyenge vezetés, gyenge anyag, páncélosok erdőbe és mocsaras területekre való bevezetése, mind hibák, amit a felső vezetés nem vett észre.”¹³

A személyi veszteségek a Tapasztalati jelentés szerint: elesett és eltűnt 19 tiszt és 282 fő a legénységből, megsebesült ill. megbete-

TIGRIS I. MENETBEN A KELETI HADSZÍNTÉREN. EZ A KÉP A NYUGATI FRONTON VALÓSZÍNŰLEG CSAK NEHEZEN KÉSZÜLT VOLNA EL, HISZ A SZÖVETSÉGES LÉGI-FÖLÉNY LEHETETLENNE TETT MINDEN NAPPALI MOZGÁST, KÜLÖNÖSEN NYÍLT TEREPEN.

TIGRIS I. NEHÉZPÁNCÉLOS PIHENŐBEN

gedett 80 tiszt és 1367 fő a legénységből.¹⁴ A Harctudósítás szerint elesett, eltűnt és fogságba esett 17 tiszt és 279 legénységi állományú, megsebesült ill. megbetegedett 62 tiszt és 1091 legénységi állományú személy. Az összvesztéséből 48 tiszt és 1022 legénység a 3. gépkocsizó lövészrezdredre esett, így a lövészszázadainak harcos létszáma 40-60 főre csökkent.¹⁵ A VKF május 15.-i tájékoztatója szerint elesett és eltűnt 15 tiszt és 309 fő a legénységből, megsebesült 53 tiszt és 996 fő a legénységből, ám itt a betegeket nem említik. (A május 1-jei közlésében 61/1550-es összvesztéget említ, amiben talán a betegek is benne voltak, de a májusi veszteségek természetesen nem.)¹⁶ Az eltérő adatokat összesítve elmondhatjuk, hogy kb. 80-100 tiszt és 1500 legénységi állományú honvéd volt a hadosztály teljes vesztesége az április-májusi harcok során.

A gépjárművek közül elveszett: 52 motorkerékpár, 17 személygépkocsi, 48 tehérgépkocsi, 3 egyéb jármű, összesen 120 gépjármű.

A páncélosok közül: kilóttek 9 Turán-75-öst, 8 Turán-40-est, 1 Toldit, 4 Nimródot, 2 Csabát, összesen 24 járművet. Üzemképtelen 88 darab, ezekből végleg kiesett 6 darab, ellenséges területen maradt 7 darab, összesen 37 jármű veszett el végleg.

A fegyverek közül 2 darab 105 mm könnyű tarack, 5 darab 40 mm-es ágyú, 10 nehézpuska, 5 aknavető, 10 géppuska, 35 golyószóró került a veszteséglistára.

Az ellenség veszteségét háromszorosra becsülték élőerőben. 48 harcokcsit lőttek ki a magyar páncélos és a nekik alárendelt né-

met páncélos ill. páncélvadász alakulatok. A légvédelmi tüzérsztyály 4, a páncélgéppágyús alakulatok 2 repülőgépet lóttak le.¹⁷ A 3. harcokocsiezred 27 harcokocsit lótt ki.¹⁸

A hadosztály átfegyverzése, átképzése, elhárító harcai

Model tábornagy ígérete nyomán a leváltott magyar páncéloshadosztályt német páncélosokkal látták el. Sajnos az átvett páncélosok pontos száma és típusa jószerivel megállapíthatatlan. A VKF Tájékoztató szerint a hadosztály 1 Pz-III. és 9 Pz-IV. típusú harcokocsit kapott, valamint 12 rohamlöveget, melyeknek típusát nem közli, Tigrisekről itt nem tesz említést, de később megemlíti azokat a páncélos hadosztály kötelékében (VKF Tájékoztató VIII. 9.)¹⁹ A Tapasztalati jelentés szerint 10 Pz.IV., 10 Tiger és 10 Stug került a hadosztály állományába.²⁰ Csernavölgyi szerint: „Ekkor négyfajta harcokocsit kaptunk”.²¹ De a típusok felsorolásánál már csak a következő adatokat közli: 24 Pz.IV., 12 Stug és 5 Tigris került a 3/I. zászlóaljhoz.²² Magam a legvalószínűbbnek az alábbi létszámadatokat látom: 10 db Pz.VI. E Tigris I., 10 db Pz.IV. H, 12 db Stug III. G rohamlöveg.

Sajnos arról nem szólnak a források,

hogy a harcjárművek végleg a honvédség birtokába kerültek, vagy csak a hadműveletek idejére kerültek időlegesen a hadosztály alárendeltségébe. Az, hogy a harcokocsik az eredetei német felségjeleikkel harcoltak, és hogy a hadműveletek után a Németországba javításra küldött Tigriseket sohasem kaptuk vissza, arra utal, hogy ezek a járművek csak ideiglenesen kerültek a hadosztály alárendeltségébe.

Az átvett páncélosok használt, részben nagyjavításon átesett járművek voltak. A műhelyfelszerelés és a különböző pótalkatrészek hiányoztak, és bár a németek ígéretet tettek 15 tonna javítóanyag, valamint 2 Tigris átadására, erről semmit sem tudunk.²³

A német harcokocsikat a kitűnően teljesítő 3/I. harcokocsi zászlóaljnak adták.²⁴ A Tigriseket a zászlóalj Tarczay Ervin főhadnagy és

SZEMBŐL JÓL LÁTSZIK A TIGRIS I. FŐ EGYIK FŐ ERŐSSÉGE, A 8,8 CM-ES ÁGYÚ

AZ 505. NEHÉZPÁNCÉLOS-ZÁSZLÓALJ TIGRISEI AZ OROSZ FRONTON. A CSŐSZÁJON LÁTHATÓ VÉDŐHUZAT ÉS NYUGODT KÖRÜLMÉNYEK AZT VALÓSZÍNŰSÍTIK, HOGY AZ EGYSÉG PIHENŐBEN VAGY TARTALÉKBAN VÁRJA A BEVETÉST.

Vedres János által vezetett századai kapták meg, míg a másik két század Pz.IV.H és Stug III.G típusú páncélosokat kapott.²⁵ A 3/II. zászlóalj megkapta az I. zászlóalj Tu-ránjait, és ekkor már a 3/III. zászlóalj is a fronton tartózkodott, szintén Turánokkal felszerelve.²⁶

A Tigrisek a német 503. nehéz-harcokocsi-osztály állományából kerültek át. A járművekkel egy kiképző keret is maradt Nad-wornán.²⁷ Az átképzés gördülékenyen folyt, a németeket meglepte a magyarok kiváló lövészteljesítménye, tudásszomja és

szakképzettsége. A magyar legénység pedig örömmel fogadta a 88 mm-es löveggel és 66–100 mm-es páncélzattal felszerelt nehéz-tankot, amellyel már több mint egyenrangú ellenfelévé váltak a szovjet páncélosoknak.

A páncélosok kiképzésén és harcászati taktikájukon is változtatni kellett. Átdolgozták a támadási direktívákat. A hadosztályparancsnokság értékelése szerint: *„Annak ellenére, hogy Turán hk.-nak is sikerült kilőnie több T-34-et, ez nem jelenti azt, hogy a Turán vetélytársa a T-34-nek. Ma, amikor a németek P IV. kocsikat is csak a második lépcsőben alkalmaznak, gyenge pc. védettségük miatt, Turán hk.-t még inkább vétek az elg. pct. rendszerének prédájául az első vonalban bevetni. A Turán hk. csak erős pc. védelem mellett komoly hk-k mögött, vagy a gyalogság támogatására, azzal együtt kerülhet alkalmazásra, lényegileg mint páncél alatt mozgó gyalogsági nehézfegyver.”*²⁸

A harcászati követelmények is módosultak. Az áttörésekhez 50-60 erős harcokcsi kell bevetni, ha legalább 100 mm-es páncélzattal rendelkeznek, akkor a gyalogság előtt, ha kevesebbel, akkor mögöttük kell haladniuk. A tereptárgyakat maximálisan ki kell használni, a tömörülés, a szabályos alakzat tilos. Fontos az állandó üzemanyag-utánpótlás és a tartalékképzés a rendelkezésre álló páncélosok egyharmadával. Ezeket súlyképzésre, a veszteségek pótlására és a váratlan események tisztázására kell felhasználni. A gyalogsági támogatás elengedhetetlen.²⁹ *„...szakítani kell a nálunk eddig uralkodó volt felfogással, mely a hk. alakulatok harceljárását elsősorban a mozgásra, nem pedig mint a németeknél láttuk, és magunk is tapasztaltuk, elsősorban a tüzerő kihasználásra alapozódik. Az a nálunk hangoztatott elv, hogy egyfolytában, megállás nélkül a tüzelőállásból kell előretörni, a mai pc. elhárítás mellett keresztülvihetetlen, tehát a múlté. Az előretörés a gyalogsággal összhangban, a már eleve megállapított, vagy a támadás folyamán u.n. feld. szd.-dal, hova a legnehezebb hk-kat kell beosztani, megállapított pc. ellenállási szak-ok*

*szertint történhet. Ezekon belül ott, ahol a hk-ra kedvező terep adódik, a hk-k mozogjanak a gyalogság előtt, míg azokra kedvezőtlen terepen (erdő, község, mocsár) a gyalogságnak kell utat törni a hk-k számára, azok hathatós tűzoltalma mellett.”*³⁰

A Tigriseket élesben is kipróbálhatták a magyar páncélosok, amikor június elején Tlumaczykba vezényelték őket a 24. gyaloghadosztályhoz. Ahol 2-3 harcokcsi szakaszokban a zászlóaljparancsnokságokra lettek beosztva, a századparancsnokságokon pedig egy-egy páncélos összekötő tartózkodott, akik jelentettek, ha bármilyen gyanús ellenséges mozgást észleltek. Ekkor a páncélosok felvonultak és a délutáni ellenség szemébe tűző napfényt, a terepakadályokat és a fent említett taktika elemeit felhasználva megsemmisítették az ellenség megerősített állásait. Az egy hetes kiküldetés eredménye 3 kilótt T-34-es, több páncéltörő ágyú, tucatnyi bunker és egy lőszerlerakó megsemmisítése volt, saját veszteség nélkül.³¹

A Tigrisek ezután a bombázástól fenyegetett Nadworna helyett új állomáshelyükre, Pasiecznába vonultak. Itt Eszes Mátyás hadnagy egy-egy Tigris, Pz IV, Stug III. páncélosból kiképzőszakaszt hozott létre, és folytatták az átképzést annak reményében, hogy további német páncélosokat kapnak.³²

Bizonyos személyi változások is történtek. A hadosztály vezetését Osztovics Ferencről Zsedényi Zoltán vezérőrnagy vette át június 1-től. Új parancsnokot kapott a 3. gépkocsizó lövészezred is, itt Sándor Istvánt Keményfy Zoltán ezredes váltotta fel július 15-én.³³

A gépkocsizó gyalogság sem sokáig élvezhette a pihenőt. Május 22-én az ezred felváltotta a XI. német hadtest kötelékébe tartozó 25. gyaloghadosztály alatt szolgáló 16. német páncéloshadosztály részeit és a Dósa-csoportot. Június 4-ére érkeztek vissza a szálláshelyükre, miután a 18. tartalék hadosztály leváltotta őket.³⁴ A hadosztály

utászaai a stratégiai fontosságú Drohowyczi olajmezőket oltották, ahonnan július elején tértek vissza.³⁵ Július 4-én a hadosztályt a Delatyin-Lojowa körzetbe vezényelték. A hadosztály továbbra is hadsereg tartalékként szerepelt.

Az I. magyar hadsereg helyzete és a szovjet hadműveletek

MÁJUS 26-ÁN Lakatos Gézá t Beregfy Károly vezérezredes váltotta fel az I. magyar hadsereg élén, akinek a rend és a fegyelem fenntartása volt a legfontosabb célja, emellett tipikus íróasztal-tábornok volt, erős jobboldali kötődéssel. Horthy mégis megbízott benne, és bizalmasan utasította, hogy az esetleges szovjet áttörés esetén ne a német kívánalmaknak megfelelően nyugatra, hanem délnyugatra a Kárpátok vonalán lévő magyar állásrendszerekbe vonja vissza a hadsereget.

JÚNIUS 23-ÁN a német Közép-Hadseregcsoporthoz ellen megindult a szovjet Bagratyion-offenzíva, amely során a német erők katasztrofális vereséget szenvedtek.

JÚLIUS 13-ÁN pedig megkezdődött a szovjetek leMBERG–SANDOMIERZIHADMŰVELETE, amelynek célja a német Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz megsemmisítése, Ukrajna felszabadítása, és Lengyelországba való betörés volt. A szovjet főerők az I. német páncélos hadsereg állásait áttörve Lemberg felé törtek, így a német vezetés arra kényszerült, hogy az arcvonal kevésbé veszélyeztetett pontjairól vonjon el erőket.

A vereségek hatására július folyamán elvezényelték az összes német alakulatot a hadsereg sávjából. Ezek a változások igen érzékenyen érintették az I. magyar hadsereget, amely így gyakorlatilag az összes tartalékát elvesztette. (Csak a 19. tartalék hadosztály és a 2. páncélos hadosztály maradt a hadsereg tartalékában.)

Hasztalanul kérte a magyar hadvezetés

a II. tartalék hadtest és az I. lovashadosztály átvezénylését a németektől, akik ezt a két magyar sereget a szétvert Közép-Hadseregcsoporthoz területén vezették harcba az előretörő szovjet csapatokkal szemben. Az I. magyar hadsereg mindössze a frissen mozgósított 7. (soproni) gyaloghadosztályt kapta meg erősítésként, amely alakulat a német 68. hadosztály körzetét vette át a VII. hadtestnél, ahová a XI. német hadtest kivonása után a 24. hadosztály is került.³⁶

JÚLIUS 15-ÉN a hadseregvezetés ismételtén kérte a II. hadtest és az I. lovashadosztály sürgős átvezénylését, tekintettel arra, hogy a szovjetek Lemberg irányába való előretörése már a hadsereg északi szárnyát veszélyeztette, és ezáltal a Kárpátok északnyugati hágói is veszélybe kerültek.³⁷ E napon megkezdtek a titkos előkészületeket a VII. hadtest visszavonására, amit azonban július 20. után leállítottak, és a kért egységeket sem kapta meg a hadsereg, amely így kiszolgáltatottan várta a szovjet offenzívát.³⁸

JEGYZETEK

¹ LAKATOS GÉZA: *Ahogy én láttam*. Budapest, 1992. (A továbbiakban: Lakatos) 100.

² KISBARNAKI FARKAS FERENC: *A Tatárhágó viszszanézés*. Buenos Aires, 1952. 73.

³ Lakatos: i. m. 96.

⁴ *Harctudósítás a 2. pc. hó. Nadvorna–Tlumaczyk–Slobodka Lesna-i harcairól 1944 IV.13–V.14-ig* HL. VKF 634/hdm.-1944. (a továbbiakban: Harctudósítás) 24.

⁵ Harctudósítás 25.

⁶ Harctudósítás 23–28.

⁷ *Tapasztalati jelentés a 2. pc. hó. 1944 IV. 13.–VIII. 1. közti harcairól*. HL. Mikrofilmtár VKF 634/elh. hdm. csf.–1944 (Továbbiakban: Tapasztalati jelentés) 2–15.

⁸ Tapasztalati jelentés 3.

⁹ Tapasztalati jelentés 17.

¹⁰ CSERNAVÖLGYI ANTAL: *Az aranycsillag rabjai*. II. kötet, HL. Tgy. 3156. (A továbbiakban: Csernavölgyi) 163–165.

¹¹ KEMÉNY GYÖRGY: *Egy páncélos hadnagynaplója az 1944-es galíciai és dél-erdélyi harcokról valamint Hadak útján*

az angol hadifőnögről 1944–1945. HL. Tgy: 3216.
(A továbbiakban: Kemény) 10.

¹² Kemény: i. m. 10.

¹³ Kemény: i. m. 26.

¹⁴ Tapasztalati jelentés 14.

¹⁵ Harctudósítás 22.

¹⁶ *Tájékoztató a katonai helyzetről* VKF 1. oszt.
HL. Mikrofilmtár (a továbbiakban: VKF Tájé-
koztató) V. 15.

¹⁷ Harctudósítás 22.

¹⁸ Tapasztalati jelentés 15.

¹⁹ VKF Tájékoztató VI. 27.

²⁰ Tapasztalati jelentés 15.

²¹ Csernavölgyi 7.

²² Csernavölgyi 219.

²³ BONHARDT ÁTTILA: *Tigris angyalbőrben. Ha-
ditechnika*, 1997/2. (A továbbiakban: Bonhardt:
Tigris...) 46.

²⁴ Kemény: i. m. 20., ill. Csernavölgyi: i. m.
219.

²⁵ Bonhardt: Tigris... 46.

²⁶ Tapasztalati jelentés 16.

²⁷ Bonhardt: Tigris... 46.

²⁸ Harctudósítás 25.

²⁹ Tapasztalati jelentés 13.

³⁰ Harctudósítás 25.

³¹ Kemény 31–34.

³² Bonhardt: Tigris... 47.

³³ CSIMA JÁNOS: *Adalékok a Horthy-basereg
szervezetének és tevékenységének tanulmányozásához
1938–1945.* Budapest, 1961. (A továbbiakban:
Csima) 215.

³⁴ VKF Tájékoztató VI. 4.

³⁵ Csima: i. m. 223.

³⁶ BENE JÁNOS–SZABÓ PÉTER: *Huszonnégyes
hon-védek a Kárpátokban.* Nyíregyháza, 1997. (A
továbbiakban: Bene–Szabó) 59.

³⁷ GOSZTONYI PÉTER: *A magyar honvédség a má-
sodik világháborúban* Budapest, 1992. 155.

³⁸ Bene–Szabó: i. m. 59.

A 2002. évi közhasznúsági jelentés tartalmi beszámolója

Az alapítvány 2002-ben:

- a) tudományos tevékenység;
- b) képességfejlesztés;
- c) ismeretterjesztés;
- d) kulturális tevékenység;
- e) kulturális örökség megóvása;
- f) magyarországi etnikai kisebbségekkel
és a határon túli magyarsággal kapcsolatos
tevékenység;

g) euroatlanti integráció elősegítése
közhasznú tevékenységeket folytatott.

Lapkiadói tevékenység:

Az alapítvány a 2002. évben folyama-
tosan támogatta a Belvedere Meridionale
lap megjelenését. A nyomdai költségekhez,
illetve a nyomdai előkészítéshez nyújtott
támogatásokkal.

Könyvkiadói tevékenység

KIADOTT KÖTETEK:

1. Pusztai János [szerk.]: *A szegedi re-
pülés története.*

2. Michnay Gyula: *Mint Mohamed ko-
porsója.* (II. javított kiadás).

3. Kiss Tamás: *Magyar Egyetemisták és
Főiskolások Szövetsége – 1956, Szeged.*

4. Perbíró József: *1956 Szegeden – em-
lékeimben.*

5. T. Horváth Ágnes: *A Római Birodalom
latin nyelvű levelezésének három évszázada*

Oktatási tevékenység

A 2002. évben is megszervezte és meg-
rendezte a Belvedere Történészhallgatók
táborát, mely szakmai oldalról igen ered-
ményesnek mondható, és a körülmények

valóban európai színvonalúak voltak. A tábor meghívott előadói között voltak az Újvidéki magyar pedagógustársadalom képviselői is, mellyel az alapítvány határon túli magyarsággal kapcsolatos tevékenységet fejtett ki.

Kutatási tevékenység:

Comenius (kutatásvezető: Györgyi Zoltán),

Sport Sziget (kutatásvezető: Gábor Kálmán),

Fiatalok életesélyei (kutatásvezető: Gábor Kálmán),

Sziget Fesztivál (kutatásvezető: Gábor Kálmán),

Budapest Paradé (kutatásvezető: Gábor Kálmán),

2001-ben elsőéves felsőoktatási hallgatók szociológiai vizsgálata (kutatásvezető: Gábor Kálmán).

Ösztöndíjak:

Az Alapítvány 2002-ben történettudományi és szociológiai (folyamatos és egyedi) kutatási ösztöndíj pályázatokat hirdetett.

a) Az Oktatókutató Intézzel kooperálva írta ki a magyarországi egyetemista lét, életforma, életnívó, szociális összetétel, karriertervezés és fogyasztási jellemzők kutatásra felhívó társadalomtudományi pályázatát, melyre több mint kétszáz pályázat érkezett. Az elbírálás több mint 120 nyertest avatott.

b) Országos történettudományi pályázat esetében az alapítvány a pályázatokat elbíráló bizottság tagjainak, Dr. Szegfű László tanszékvezető főiskolai tanárt, Dr. Marjanucz László egyetemi docenst, Dr. Zakar Péter főiskolai tanárt, és Kiss Gábor Ferencet, a lap főszerkesztőjét kérte fel. A pályázók szinte a teljes hazai történettudományi képzést reprezentálták. A felhívásra szerte az országból – sőt egy pályázó esetében külfönből is – érkeztek anyagok, melyek igen ígéretes kutatási terveket és megalapozott tematikákat tartalmaztak. A pályázat a következő

eredmények születtek: I. díj FURÁK MARIANN (Az Esztergomi Érsekség kormányzata 1848-1850), II. díj GYARMATI ZSOLT (Egy kolozsvári napló, mint társadalomtörténeti forrás), II. díj HORVÁTH MÁTYÁS (XX. századi, magyarországi vonatkozású naplók, visszaemlékezések közzlése).

Egyéb közhasznú tevékenység:

a) Társadalomtudományi honlap (www.belvedere.meridionale.hu) fenntartása, tartalomfrissítése és fejlesztése. A honlapon keresztül mindenki ingyenesen hozzáfér az általunk kutatott információkhoz.

b) Az alapítvány kutatási háttéranyagokkal és előadói felkészítéssel támogatta a Vilniusban megrendezésre került EUR-OP-A konferencián részt vett magyar delegáció tagját Bene Tamást, aki az ifjúságkutatás szekcióban szerepelt előadóként.

Az Alapító Okirat módosítása:

2002-től életbeléptek az Alapító Okirat módosításai. Az alapítók három tény alapján módosították az okiratot.

1. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola név helyett következetesen SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar megnevezést használjuk ezután.

2. A közhasznú tevékenységek köre bővült, az alábbi pontokkal: e) gyermek és ifjúságvédelem, f) magyarországi etnikai kisebbségekkel és a határon túli magyarsággal kapcsolatos tevékenység, g) euroatlanti integráció elősegítése.

3. Felügyelő Bizottság felállításáról rendelkeztek, melynek tagjai Mészáros Csaba, Dömötör Máté, Márton Imre, akik letették a hivatali nyilatkozatokat és munkához kezdtek.

Szeged, 2003. április 20.

Kiss Gábor Ferenc
alelnök

Jancsák Csaba
titkár

Pénzügyi rész

Kimutatás a vagyon felhasználásáról

Saját tőke	962938	-1185585
Tőkeváltozás	-	-
Tőkeváltozás csökkenésére ható tényezők	-	-
– közhasznú tevékenység tárgyévi vesztesége	1116958	-2148423
– vállalkozási tevékenység tárgyévi vesztesége	-	-
– cél szerinti tevékenység tárgyévi vesztesége	-1220769	-2148423

Kimutatás a kapott támogatásokról

Jogi személyiségű gazdasági társaság	-	-
Alapító	-	-
Egyéb	-	-
Összesen	2404481	1371591

Kimutatás a kapott támogatásokról

Tiszteletdíj	-	-
Költségterítés	-	-
Összesen	-	-

Mérleg

Befektetett eszközök	64 976	55 524
Tárgyi eszközök	64976	55524
Forgóeszközök	794051	364906
Követelések	-	-
Értékpapírok	-	-
Pénzeszközök	794051	364906
Eszközök (aktívák) összesen	859027	420430
Saját tőke	962838	-1 185585
Tőkeváltozás	-	-
– ebből tárgyévi eredmény	-103 811	-2 148423
Kötelezettségek	-	1 606015
Rövid lejáratú kötelezettségek	-	-
Források (passzívák) összesen	859 027	420430

ENGI JÓZSEF

A szegedi kényszerpályás tömegközlekedés története

4. rész *A lóvasút villamosításával kapcsolatos tervek, előírások, viták és*

A lóvasút villamosításával és bővítésével kapcsolatos tárgyalások 1904-től tovább folytatódtak, amiről a sajtó rendszeresen tájékoztatta olvasóit. A város dinamikus fejlődés egyre jobban sürgette a helyi közlekedés korszerűsítését: Szeged lakóinak a száma 1890-ben 87410, 1900-ban 102991 fő volt. A lóvasút már az 1890-es évek közepétől nem felelt meg az elvárásoknak, a helyi sajtóban gyakran közöltek gúnyos megjegyzéseket, kritikákat. Átdolgozták a lóvasút menetszabályzatát is, ami a *Szeged és Vidéke* c. napilapban 1904. január 21-én jelent meg.

1.§ Közúti vasútnak neveztetik az a közlekedési jármű a város egyik végétől a másikig, amelyre mindig várni kell.

2.§ A lóvasúti kocsiban joga van mindenkinek helyet foglalnia aki tud. Aki nem tud, az állhat, akinek állni se jut hely, az a szomszédjának a fejére ülhet, de fizetni mindenkinek muszáj.

3.§ A lóvasúti kocsiknak jogukban áll kizökkenni, amikor nekik tetszik. Az utasoknak azonban jogukban áll útjukat gyalog folytatni.

4.§ A lóvasúti kocsikon el kell helyezni olyan feliratú táblát, hogy „Megtelt”, de úgy, hogy ne lássa senki.

5.§ A lóvasúti kocsi után szaladni díjmentesen van joga minden városi adófizető polgárnak. Aki nem fizet adót, annak is.

6.§ Télen, hóesés idején, kötelesek az

utasok minden erejükkel tolni a lóvasúti kocsikat, hogy előbbre jussanak.

7.§ A lóvasúti sínekről a havat elsöpörni büntetés terhe alatt tilos.

8.§ Ha a lóvasúti kocsik kizökkennek a nagy hó miatt, az utasoknak jogukban áll bevárni, míg a nap kisüt és sugaraival felolvasztja a havat.

9.§ A lóvasúti kocsik kocsisait kényelmükben megzavarni tilos.

10.§ A lóvasúti kocsik elé jó lovakat fogni az állatvédelem szempontjából nem szabad.

11.§ A lóvasúti kocsiknak csak megfontolva szabad előre haladni, mert: „Lassan járj, tovább élsz!”

12.§ A lóvasút üzleti elvél kimondatik: „Kis forgalom, nagy haszon!”

1904 januárjában a városi tanács által már korábban kijelölt bizottság ismét napirendre tűzte a villamosvasút ügyét. Érdemben azonban nem foglalkozhattak a témával, mert a város és a légszesztársulat közötti per még nem zárult le. A város azért pereskedett a légszesztársulattal, mert annak a város területén kizárólagos joga volt villamos áram előállítására. A társulat viszont a békés megoldást választotta és bizonyos feltételek ellenében lemondott volna erről az előjogáról, a város pedig akadály nélkül tárgyalhatta volna a villamosvasút ügyét.¹

Időközben a közgyűlésen olyan indít-

vány is elhangzott, hogy a város váltsa meg a lóvasúttársaságnak adott engedélyt és önállóan építse ki a villamosvasutat. A részvénytársaság 788 ezer koronáért „a legnagyobb készséggel” lemondott volna jogáról. Taschler Endre tanácsnok szerint: „ez egy kissé el van számítva...”²²

1904 októberében Dr. Ivánkovics Sándor tiszti főügyész az alábbi memorandumszerű beadvánnyal fordult a tanácshoz és igyekezett tisztázni a szerződés alapjául szolgáló tényeket:

„A közúti társaság engedélye 50 évre szól, amiből 21 év telt el... A villamos akadály az, hogy a közúti társulat magának vindikálja a berendezés kizárólagos jogát. Ezzel szemben mintegy öncáfolatot képez az, hogy csak úgy hajlandó villamossá berendezni, ha 63 évre kap engedélyt... A vállalat kizárólagos jogosítványt még a lóvasútra nézve sem kapott. A társulatnak adott engedély és relatív jogosítvány nem gátolja a városi villamosvasút létesítését.

A szerződés 1. pontja szerint a város engedélyt adott 50 évre Paget A. Edének és jogutódainak, hogy kijelölt vonalakon közúti vaspályát építsenek és azon lóerő vagy gázmotor alkalmazásával teher és személyszállítást eszközöljenek, kijelentvén, hogy azon vonalakon a város másnak a kikötött 50 év alatt közúti vaspályá építésére engedélyt nem ad. A szerződés 3. pontja szerint a város fenntartja magának a jogot, hogy amennyiben időközben valamely vonalat a jegyzőkönyvben felsoroltakon kívül is előnyösnek találná, azt akár maga, akár másnak adandó engedély útján életbe léptethesse. Az engedélyt, ha más előnyösebben nem vállalkoznék, elsősorban a már létező vállalatnak ajánlja fel.

Ezek szerint az engedély kizárólagos jogosítványnak nem tekinthető mert nincs kikötve, hogy kizárólag az engedélyesnek van joga még a megjelölt vonalakon vaspályát létesíteni, és nincs biztosítva, hogy személy-

és teherszállítást díjfizetés mellett egyedül az engedélyes volna jogosult eszközölni.

A 3. pont csak azon korlátozást tartalmazza, hogy ha a város bármely vonalat kiépíteni a városra nézve előnyösnek találná, azt maga eszközölheti ugyan, másnak is az esetben adhatja, ha előnyösebben hajlandó azt létesíteni, mint a vállalat.

Hogy kizárólagos jogosítványról szó sem volt, annak bizonyítéka a Paget A. Ede meghatalmazottja, dr. Lőw Tivadar által aláírt eredeti szerződési ajánlat, melyben kizárólagos jogról szó sem esik...” A főügyész véleménye az, hogy a város maga létesítheti a villamosvonalat, mert a vállalat csak lóerő,

1. ÁBRA A VÁROS TANÁCSA 1900. FEBRUÁR 1-JÉN TÁRGYALTA A SZEGEDI KÖZÚTI VASÚT 1899. DECEMBER 31-ÉN KELTEZETT BEADVÁNYÁT, AMIBEN A LÓVASÚT VILLAMOS ÜZEMRE TÖRTÉNŐ ÁTÉPÍTÉSÉT KEZDEMÉNYEZTE

vagy gázmotor alkalmazása melletti vasútra kapott engedélyt, tehát az engedély villamosvasút építésére nem vonatkozik. A város sem követheti a társulattól, hogy a szerződés alapján villamosvasutat létesítsen, de a társulat nem is szerzett jogot arra, hogy a villamosvasutat csak ő létesíthesse. A főügyész szerint a városnak rögtön meg kell indítani a pert a jogviszony tisztázása végett.³

A főügyész véleményét tiszteletben tartva hangsúlyozni kell, hogy a lóvasúti társaság saját maga javasolta és többször sürgette a villamosvasúttá történő átalakítást, és ez nem rajta múlt, hanem az említett peren.⁴ (1-2. ábra) A Szegedi Napló 1905. április 2-án közölte, hogy „a lóvasúti társaság az előmunkálati engedély újabb meghosszabbítását kérte a kereskedelemügyi minisztériumban, ahol azt további egy évi időtartamra megadták...” A lóvasúti társaság az előmunkálati engedély meghosszabbítását a város és a légszeszgyár között folyó praejudicialis kereset miatt volt kénytelen kérelmezni, nehogy esetleg jogaiban hátrányt szenvedjen.

A város hatósága nem fogadta el azokat a feltételeket, amelyek alapján a társaság a lóvasút átalakítását és bővítését tervezte. A vitás kérdések tisztázása érdekében dr. Lázár György polgármester jú-

lius 2-ára értekezletet hívott össze. A városházán, tartott hosszú tanácskozás ezúttal is csak akadémikus jellegű eszmecserevel végződött, írta Szegedi Napló július 4-én, majd így folytatta: „Még mindig nem tudjuk, hogy elfogadják-e az érdekeltek kölcsönösen a kicirkalmazott feltételeket és főleg azt nem tudjuk, hogy mikor kezdik meg a villamossá való átalakítást...” Más vélemény szerint, ha a körülmények kedveznek, nincs kizárva, hogy a szegedi villamosvasút még életben találja a helybeli legfiatalabb generációt.⁵ (A Szegedi Naplóban július 30-án, egy terjedelmes írásban foglalták össze a villamosítás történetét.)

A városi hatóság a július 2-án tartott ülésen felszólította a lóvasúti társaságot, hogy a villamos üzemre való átalakítás megbeszélte feltételeit írásban nyújtsa be a város tanácsához. A társulat augusztus 4-én tett eleget a felszólításnak. A beadvány külön-külön fejezetben foglalkozott a hálózat leírásával, az engedély tárgyával és tartamával, a vágányokkal, a menettervvel és a menetdíjjal, a közlekedés gyorsaságával, az engedély megszűnésével, a beváltási joggal, a városnak ajánlott előnyökkel és az adómentességgel.⁶ A gyorsabb közlekedés biztosítása érdekében a társaság nem zárkózott el a két vasútállomást összekötő

fővonalon a kettős vágányú rendszer elől, ha a város az ezzel járó áldozatokat méltányolja. A szaktanács hosszas vita után elfogadta, hogy a rendkívül költséges alsóvezetékes áramellátás helyett felsővezeték épüljön. A társaság azt kérte a várostól, hogy a lóvasútra fennálló 30 éves kizárólagos jogát további 30 évvel hosszabbítsa meg.⁷

Taschler Endre 1905. augusztus 7-én terjesztette a tanács elé a lóvasút átalakítására vonatkozó feltételeket, de az ülésen a közlekedési és a jogügyi bizottság több tagja nem jelent meg, ezért a tanács az előadó javaslatára úgy határozott, hogy a beadványt csak szeptember hó folyamán tárgyalják.⁸ Erre az ülésre szeptember 24-én, vasárnap, délelőtt tíz óra körül a városházán került sor, amire Taschler Endre terjedelmes anyaggal készült, és az alábbiak kimondását kérte:

„A város a vállalatot feltétlenül követeli a vasúti hálózatnak határidőhöz kötendő fokozatos kiépítését: a fővonalon azonnal, a többi vonalon megállapított határidőben kettős sínpár lefektetését, a vállalat megváltásánál a most érvényben levő szerződés alapelveinek épségben tartását. Ennek ellenében a vállalat az egész hálózaton felsővezetékre kap engedélyt, megnyeri az általa kért határok között a kizárólagossági és elsőbbségi jogot, és az üzembe vételtől számított 50 évi engedély időtartamot. Ellenben nem teljesíthető a fővonalon kívüli hálózatnak feltétlenül egy sínpárra való engedélyezése, a városnak már szerzett jogairól kárpótlás nélkül való lemondása és a pótagédkedvezmény iránt való követelés...⁹ Az ülés fontos kérdései voltak:

– a közúti vaspálya 60 évi engedélyezési időt kért, de a tanácsnok 50 évben kívánja megállapítani,

– a társaság a fővonalat a jelenlegi Zrínyi és Kelemen utcából a Kárász és Jókai utcába akarja áthelyezni, a tanácsnok ezzel szemben az újvonalat a Kárász utca helyett az Iskola utcába kívánja építtetni.

A bizottság a tervezett időpontban Lázár

György dr. polgármester-elnöklete alatt ülésezett. Az elhangzott terjedelmes anyagból érdemes kiemelni, hogy Obláth Lipót szerint „előbb elvi megállapodásra kell jutni a felől, hogy idegen pénzerővel, koncesszió megadásával, monopóliummal létesül-e a villamosvasút, avagy a város akarja-e azt kiépíttetni és üzemben tartani.”

Taschler Endre nem javasolta, hogy a város a megváltás kérdésével foglalkozzon, mert ez esetben a villamos vasút legalább 500 000 koránál többbe kerülne a városnak, mintha azt a társaság építené ki. Obláth Lipót szerint azt is komolyan meg kell gondolni, hogy kiadja-e hatvan évre a város ezt a hatalmas, fontos közlekedési eszközt. Ő nem idegenkedik a megváltástól, mert lehetetlennek tartja, hogy a városnak a vállalatból ne legyen haszna.

Stelczel Frigyes államvasúti üzletvezető javaslatára szerint a város nem mehet bele a megváltás rizikójába, mert neki saját terhére kellene befektetéseket tenni. Hangsúlyozta, hogy ő a koncesszió mellett van mert minél hosszabb időre kap a társulat kizárólagos engedélyt annál értékesebb befektetéseket fog tenni, ami annak idején a városé lesz.

Javasolta, hogy a bizottság a tárgyalást a meglévő alapokon folytassa és maga is készíttessen költségvetést, amit a társulat költségvetésével össze lehet hasonlítani.

A bizottság Stelczel Frigyes javaslatát egyhangúlag elfogadta.¹⁰ A bizottság következő ülése szeptember 30-án volt. Az elnöki tisztet Lázár György dr. polgármester töltötte be.

Az ülés nagy része annak a megvitatásával telt el, hogy a bizottság egyes tagjai összeférhetetlenségük miatt részt vehetnek-e a tárgyalásokon, amit egyik szegedi lap boncolgatott. Ennek megvitatása után folytatták a villamosvasút hálózatára vonatkozó tárgyalást. Kimondta a bizottság, hogy a Tisza Lajos körúton a Tiszától a Tiszáig kettősvágányt kell építeni. A társaság ezt a vonalat csak

teherforgalomra szánta, de a bizottság szerint itt személyforgalom is létesíthető. Kimondta még a bizottság, hogy a Tisza Lajos körúti és a gyevi-sorig vezető vonalat egyidőben kell kiépíteni, a gyevi-sorig vezetőt a Vásárhelyi sugárúton át, a Pénzügyigazgatóság és Kass-vigadó mellett, a Wesselényi utcán át csatlakozva a fővonalhoz. Arról is döntött a bizottság, hogy a többi vonal irányát építésük előtt fogják megállapítani.¹¹ Október 10-én Rózsa István dr. megjelent a polgármesternél és bejelentette, hogy ő, Weiner Miksa és Rosenfeld Nándor a hírlapi támadások miatt nem kívánnak részt venni többé a bizottság tárgyalásain. Már a mai ülésre sem mennek el. Szintén lemondott a bizottsági tagságáról Stelczel Frigyes üzletvezető is, akit nem érintett a támadás, de érzékenysége tiltotta, hogy ilyen körülmények között a bizottságban tovább szerepeljen. Ezek után a bizottságban csak a városi tanács tagjai maradtak.¹²

A megfogyatkozott bizottság 1905. október 24-én tartotta utolsó ülését a polgármester elnöklete alatt. Az ülésről 25-én a Szegedi Napló az alábbiakat közölte: (kivonat.)

„A bizottság a fővonalon kettős vágány lefektetését írta elő, a mellékvonalakon ideiglenesen egy vágányt is engedélyez, de a kiterőkk váltóinak automatikusnak kell lenni. A sétaút a vágány lerakására nem foglalható le, hanem mindenütt az úttestre fektetendő. Kiköti a bizottság, hogy ha később épít a vállalat új vonalat, annak engedélyezési idejére az eredeti engedélyezési idő (50 év) nem vonatkozik...

Azt az intézkedési tervet, hogy az engedélyidő letelte után a vállalatot a vonalak üzemben tartása tekintetben elsőbbség illesse meg, nem javasolja a bizottság.

A menetdíjaknál kiköti magának a város, hogy a forgalom bizonyos fokú emelkedése esetén a tarifát revízió alá vehesse.

Az üzem idejét október 1-től március 31-ig az ajánlott 12 óra helyett 14 órában

(reggel 7-től este 9-ig), a többi hónapokban az ajánlott 13 óra helyett 16 órában (reggel 6-tól este 10-ig) állapította meg a bizottság. A fővonalon 5, a mellékvonalakon 10 percenként kell a kocsikat járattatni. A menetsebesség a város belterületén 15, azon kívül 20 kilométer óránként, a teherforgalom csak éjjel eszközölhető...

A város megváltási jogát a társulat akként óhajtja precizírozni, hogy 35 év után, de csak tíz évenként igényelheti a város a villamos megszerzését. A bizottság ezt az időt 30 évre szállította le és a tíz éves turnusokat egyáltalán törölvén, akként határozott, hogy 30 év után a város a villamost bármikor megválthatja. A megváltásnál alapul szolgáló átlagjövedelmet a társulat hét évi átlagos üzleti nyereségből akarja megállapítani, illetve kiszámítani, olyan módon, hogy a legrosszabb két év eredménye figyelmen kívül hagyassék. A bizottság ezt úgy módosította, hogy a legjobb és a legrosszabb üzleti év eredménye hagyandó a számításnál figyelmen kívül. Az így alakult összeg 4%-kal tőkésítendő és a beváltás napján redukált értékben készpénzben kifizetendő. Ez a vételár nem lehet kisebb a befektetett tőkének még nem amortizált részénél, amely összeg még 10%-kal emelkedik ha a vétel a harmincadik és a negyvenedik év között és 5%-kal, ha negyven és negyvenötödik évben eszközöltetik, negyvenötödik év után % emelés nincs.

Ezután többféle módot javasolt a bizottság arra nézve, hogy a régi vasút értéke a megváltásnál a várost ne terhelje...

A városnak kínált a befektetett tőke 6%-kán felül elért tiszta jövedelemben való részesedés helyett a bruttó jövedelemben való részesedést javasolja a bizottság és pedig 20 évig a bruttó jövedelem 2%-kát kérné, ami tíz évenként 1%-kal emelkedik.

Pótadómentességet a város semmi szín alatt nem ad...

A vállalat azt kérte, hogy az üzemhez szükséges áramot maga is előállíthassa és azt

mástól is megszerezhesse. A bizottság azt az álláspontot fogadta el, hogy az áramot a vállalat maga köteles előállítani...

Köztérhasználati díjban addig a lóvasút évi 1000 koronát fizetett a városnak, a bizottság ezt a villamosvasútra is fönt kívánja tartani.

Az új szerződésbe a bizottság bele akarja venni, hogy a város annyiad részben legyen a vállalatnak részese, ahány év az engedélyidőből eltelt. Végül javaslatot tett a bizottság, a városba is bejövő esetleges tanyai vasút peage-ügylete iránt. A sokoldalú javaslat arról szól, hogy a tanyai vasút mily összeget tartozik fizetni a villamosnak amiért ennek a vágányait használja...

A bizottság ezzel befejezte a tárgyalásokat és megszüntette működését. Az ülésen jelen voltak: Taschler Endre, Szekerke Lajos, Fodor Károly dr., Tóth Mihály főmérnök és Csonka Ferenc bizottsági tag.

A Szegedi Naplóban november 1-én olvasható, hogy most előtérbe kerültek a következő kérdések:

Mikor alakítják át a lóvasutat villamos-sá?

Ki építi ki a vasutat? A mostani részvénytársaság-e, vagy egy másik, mostani társaságból alakuló társaság? Avagy konkurenciát bírdet a város az építésre?

S végül; megváltja-e a város a vállalatot?

Ezekre a kérdésekre az októberi közgyűlés után összeülő ad hoc bizottsága fog válaszolni.

A kiküldött bizottság november közepén letárgyalta a közúti vasút által a város elé terjesztett részletes tervet és az eredményt jegyzőkönyvbe foglalta. A terjedelmes jegyzőkönyv az addigi tárgyalások összes anyagát is tartalmazta, amit a tanács sokszorosított és a bizottság tagjainak megküldte.

A bizottság a villamosvasút hálózatát az alábbiak szerint javasolta kiépíteni:

1. a két állomás között,
2. a Dugonics tértől a Petőfi sugárúton át a Vágóhídig,
3. a Dugonics tértől a Kálvária utcán át a belvárosi temetőig,
4. a Kiskőrúton a pénzügyi palotától a vízműtelepig,
5. a Széchenyi tértől kiindulva a Vásárhelyi sugárúton át.

Ez az öt vonal összesen 12 km és 600 méter. Az engedély időtartamát 50 évben határozták meg. A fővonalon kettős sínpárt írtak elő, a többi vonalon ideiglenesen megengedett az egyes sínpár.¹³

A városi tanács november 17-én foglalkozott a villamosvasút építésével és a tervvel kapcsolatban néhány fontos módosítást fogadott el. A Szegedi Napló november 18-án közölte, hogy az egyik módosítás a fővonal iránya. „Ne a Kárász-utcán keresztül építsék ki, hanem a lóvasút jelenlegi helyén a Zrínyi és Kelemen utcákon át a Széchenyi térre. A fővonal a Somogyi-utcán keresztül építendő mellékvonallal jönné kapcsolatba a vágóhíd és a temető felé vezető sínpárokkal.

A fővonal irányát illetően abban állapodott meg a bizottság, hogy Rókus állomástól a Széchenyi téren s a Klauzál téren át a Kárász utcára, illetve innen a Dugonics térre s a Jókai utca és Gizella tér érintésével a Szentháromság utcán át Szeged állomásra menne ki a sínpár. Taschler szenátor ajánlja, hogy a javaslatnak ezt a részét ne fogadja el a tanács, hanem javasolja a közgyűlésnek, hogy a fővonal a közúti vasút mostani irányában, vagyis a Gizella térről a Zrínyi és Kelemen utcákon át menjen a Széchenyi térre. A tanács ezt a javaslatot fogadta el.

A másik kérdés annak eldöntése volt, hogy ha megállapodás jön létre, a város maga akarja-e megcsináltatni az átalakítást, vagy a közúti vasúttársaságra bízza azt, vagy nyílt pályázattal másnak adja ki. A bizottság arra a megállapodásra jutott, hogy a villamossá történő átalakítás ügyében tovább tárgyal a

közúti vasúttársasággal, de ezzel paralel a terveket és a költségvetést is felülvizsgálhatja, hogy számolni tudjon azzal, hogy előnyösnek látja-e, hogy maga a város építtesse ki a villamosvasutat, vagy a közúti vasúttársaság, kezében hagyja...”

Ezek után újabb alkudozások kezdődtek. Taschler Endre szenátor november 21-én 10 órakor nyitotta meg a következő ülést a városházán. Vázolta az előzményeket, majd bejelentette, hogy az ülés célja az, hogy összeegyeztessék a felfogások közötti különbségeket.

A közúti vasúttársaság képviselői egyetértettek abban, hogy a vágóhídhöz vezető vonalat azonnal, és ne hat hónap múlva építsék ki, de kérték, hogy a Tisza Lajos körúton az ártézi kúttól a Gizella térig terjedő részt csak teherforgalomra nyissák meg. E helyett hajlandóak azonnal kiépíteni a felsővárosi vonalat, és vállalkoznak az újszegedi vonal kiépítésére is, bár tudják, hogy ez hosszú időn át nem lesz jövedelmező. A város képviselői ragaszkodtak ahhoz, hogy a Tisza Lajos körúton személyforgalom is létesüljön.

A Vásárhelyi-sugarúti vonalat a bizottság úgy akarta építtetni, hogy a Wesselényi-utcán keresztül kapjon összeköttetést. Ha a villamos Újszegedre kiépül, természetesen a Híd utcán kell átmennie, de a társulatnak nincs kifogása az ellen, hogy a vonalat a Wesselényi, vagy a Vár utcán át vezessék.

A fővonalnak a Kárász utcán át való kiépítését a tanács nem támogatta helyette a Zrínyi- és Kelemen utcákon keresztül, a mai vonalon történő vonalvezetést javasolta. Löw Mózes hangsúlyozta, hogy a társulat a Kárász utcai közlekedéshez feltétlenül ragaszkodik és attól nem tér el, így ebben a kérdésben nem történt megállapodás.

Az ülésen arról is tárgyaltak, hogy a felsővezetékhez milyen oszlopokat alkalmaz a társulat. A terv szerint a szűkebb utcákban főleg falba épített tartókon halad a vezeték, a Kiskörúton belül kerek vasoszlopokat, azon

kívül szegecselt vasrács-oszlopokat, a lakott vidéken kívül gyalult faoszlopokat szándékozik felállítani lehetőleg vastalpra, vagy cementbe a társulat. A kiterőkebe önműködő váltókat építenek, a belvárosi vonalakon Phoenix (vályús)-sínek, a teherforgalomra szánt vonalakon Vignol-sínek lesznek.

A személyszállítás tarifáját a társulat úgy tervezte, hogy egy kliométernyi út (például a rókusai állomástól a Gizella térig) legkisebb díja 5 fillér, a legnagyobb díj 10 fillér lenne. Három kilométernyi díj 15 fillérbe, négy kilométernyi 20 fillérbe kerülne. A teherszállítás tarifáját a helyi viszonyoknak megfelelően alakítanák ki.

Ivánkovits főügyész vélemezte, hogy az újszegedi összeköttetés esetén a társulat bizonyos hídvámkedvezményt kér. Véleménye szerint leghelyesebb lenne, ha a villamosjegyek árával együtt szednék be a hídvámot és azt a várossal elszámolnák. Ha a villamosvasút utasai csak 2 fillér hídvámot fizetnek, a differenciát a tömeges közlekedés behozza a városnak.

Az üzemidőre vonatkozólag a társulat a nyári hónapokban naponta 120, a téli hónapokban 100 menetet közlekedtetne. A nap folyamán a menetek számát a forgalom nagyságától teszik függővé, de olyan lesz a megoldás, hogy 4-5 percenként induljon kocsi, Példaként említették, hogy reggel 7-9-ig és este 7-10 óráig tíz kocsi közlekedne, 9 órától este 7 óráig pedig száz menet indulna.

Fontos kérdés volt, hogy a város az engedély lejárta után tulajdonába akarja-e venni a társulat egész berendezését, ingó és ingatlan vagyont. A társulat kikötése az volt, hogy a vállalat folyó tőkéje és azon követelése, melyek nem az alaptőkéből erednek, a vállalat tulajdonában maradjanak. Ha az utolsó tíz évben a város beleegyezésével új berendezések üzembe helyezése, vagy más befektetések történnek, azok költségeit a városnak meg kell téríteni. A város megváltási joga a harmincadik évben kezdődik meg.

Ebbe a társulat azzal a feltétellel egyezett bele, hogy a felmondás csak öt évenként két évi felmondási idővel történjen, nehogy fölösleges befektetéseket eszközöljenek. A társulat még elvileg sem egyezett bele abba, hogy a város részesedése a tiszta jövedelem után történjen.

Végül Lőw Mózes felvetette a társulat tervét: a rókusi villamosvonalat szándékukban áll Dorozsmaíg kiépíteni és ezzel együtt a községet villany világítással is ellátni. A város vezetői ezt nem kifogásolták.

A tanácskozást fél egy óraker megszakították és öt óraker folytatták. A délutáni tanácskozás késő este az alábbi megállapodással ért véget:

1. a két pályaház között kétvágányú fővonal lesz, iránya: Kossuth Lajos sugárút–Széchenyi tér–Kelemen utca–Kölcsey utca–a Wagner-háztól a Vészits-házig terjedően, Kárász utca–Dugonics tér–Jókai utca–Gizella tér–Boldogasszony sugárút–Szeged pályaudvar,

2. a kiskörútnak a személyforgalomba való bekapcsolását levették a napirendről és a pénzügyi palotától a vízmű gépházáig gőzüzemű teherforgalomra rendezik be ezt a vonalat. Cserébe a társaság kiépíti a Híd utcán és a közúti hídon át az újszegedi vonalat. Az újszegedi villamos tarifájának a hídvámjövedelemmel való összevonásának a lehetőségét a tanács a jövedelmi hivatallal szakvéleményezteti,

3. a vágánykilométer a két sínre, vagyis a sínparra értendő és így 500 méter egy vágánykilométer. Így számolva az új vonalak kötelező nyersjövedelem fokát 30.000 koronában állapították meg,

4. a fővonal kettős sínparja nem egymás mellett, hanem az útvonal két oldalán építendő,

5. a tanács képviselői hozzájárultak, hogy a koncesszió időtartamát hatvan évben állapítsák meg.¹⁴

A november 23-án tartott bizottsági ülés-

sen a társulat elvállalta, hogy Tisza Lajos körúti vonalat kiépíti és közvetlen személyforgalmat létesít az ártezi kúttól a vágóhídig.

Elvállalta azt is, hogy a két vasútállomás között díszes vasoszlopokat állít fel, a többi vonalon az oszlopok rácsszerkezetűek lesznek. A város küldöttei hozzájárultak ahhoz, hogy a mostani közúti vasút értéke 800 ezer koronával kerüljön át az új vállalatba, de ezt a 800 ezer koronát nem tekinti egyik fél sem olyan összegnek, amely a vállalat mai megváltási ára lenne.

A vasút képviselői kijelentették, hogy a most tett ajánlatot magukra nézve csak 1905. évi december 31-ig tartják kötelezőnek.

November végén Ivánkovich Sándor dr. városi tiszti főügyész tanács elé terjesztette észrevételeit, amelyben előadta, hogy a szerződés szövege számos helyen nem lényegtelen pontot egyáltalán nem tárgyal, sőt a tárgyalt pontok között olyanok is vannak, amelyek a városra nézve sérelmesek. Ezeket részletezve említi a határidő kikötését is, valamint több helyen egyértelmű, pontos megfogalmazásra tett javaslatot.¹⁵

December elején Lázár György dr. polgármester megkeresése alapján Dubszky Alfréd dr. miniszteri főmérnök elvállalta a szegedi közúti vasút villamossá történő átalakításával kapcsolatos tervezett költségvetés tüzetes átvizsgálását. A kiváló szakember december 9-én járt ebben az ügyben Szegeden.¹⁶

December 12-én a villamosítás ügyében értekezlet volt a városházán. A tárgyaláson véglegesítették a szerződés szövegét is és úgy döntöttek, hogy ha a közgyűlés megszavazza, a villamosvasút kiépítését, illetve üzemben tartását a mostani közúti vasúti részvénytársaságra bízzák, rögtön betervezik a szerződés szövegét is.

December 19-én olvasható a Szegedi Naplóban, hogy „Dubszky Alfréd dr. miniszteri főmérnök „tüzetes tanulmány tárgyává tette a lóvasúti társaság tervezetét és az ő véleménye az, hogy a villamosvasutat társasági

kezelésbe kell adni...

Dubszky Alfréd dr. a lóvasúti társaság költségirányzatát a kereskedelemügyi minisztériumban elfogadott egységárrakkal hasonlította össze, és kimutatta, hogy a lóvasúti társaság költségajánlata 150 ezer koronával kevesebb. Dubszky Alfréd dr. azt is hangsúlyozta, hogy a villamos városi üzembe vétele azért sem rentábilis üzlet, mert számítása szerint a legkedvezőbb esetben is 72 500 korona deficit mutatkozik évente.¹⁸ December 19-én Taschler Endre vezetésével ülésezett bizottság kimondta, hogy a villamosvasút kiépítésével a közúti vasút részvénytársaságot bízzák meg. A társulatot azért sem mellőzhetik, mert ha más vállalkozót bíznanak meg, a részvénytársaság per útján 788 ezer koronányi megváltásdíjat követelhetne. A főügyész kijelentette, hogy a véleményét a legközelebbi tanácsülésen mondja el.

Ezen az ülésen jelen voltak: Taschler Endre tanácsnok, elnök, Ivánkovicz Sándor dr. tiszti főügyész, Szekeres Imre tanácsnok, Tóth Mihály főmérnök Pillich Kálmán, Csányi János, Obláth Lipót, Szarvadi Lajos és Vajda Béla bizottsági tagok és Rosenfeld Nándor lóvasúti igazgató.

December 20-án Taschler Endre tanácsnok hivatalos helyiségében magánértekezletet tartottak a villamosvasút ügyében. Az értekezleten a tiszti főügyész a megváltási ár címén szereplő 788 ezer koronából 88 ezret lealkudott. Mivel a társulat képviselői erre hajlandóak voltak, a főügyész is belenyugodott abba, hogy a villamosvasút építésével a közúti vasút részvénytársaságot bízzák meg.

December 21-én a város tanácsa egyhangúlag arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a holnapi rendkívüli közgyűlés elé azzal a javaslattal járul, hogy a villamosvasút kiépítésével a szegedi közúti vasút részvénytársaság bizassék meg... Elhatározta a tanács, hogy ha a javaslatot a közgyűlés elfogadja, javaslatba hozza a szerződéstervezet pontonkénti megtárgyalását is...”

December 23-án arról számolt be a Szegedi Napló, hogy „Szeged város törvényhatósági bizottsága december 22-én kimondta, hogy a villamosvasutat kiépíti, s a munkával és a létesítendő vasút kezelésével a közúti vasúttársaságot bízza meg... A közgyűlés le sem tárgyalta a szerződést, hanem azt és a tanácsi javaslatot csupán Taschler Endre előadó szenátor másfél óras expozéjára támaszkodva a magáévé tette. Hihető, hogy a munka tavasszal megkezdődik és 1907. év tavaszán már villamoskocsik száguldanak Szeged utcáin...”

Egy évtized ábrándja immár Szegeden a villamosvasút, de radikális komolysággal csak ebben az évben kezdtek foglalkozni vele... Kétségtelen, hogy Szeged város fejlődése megköveteli, hogy az öreges, a régi kort példázó és szépészeti szempontból botrányosnak minősíthető lóvasút eltűnjék Szegedről. A város érdeke megköveteli, hogy a közúti forgalom modern alkalmatosságokkal bonyolódjék le...

Ha majd a fürge villamoskocsik szelik az utcákat, szállítván a közönséget a város egyik fertájából a másikba, mily komfortot fog képezni a csilingelés a mai tülköléssel szemben. A lóvasúti igáslovak eltűnnek, a lóvasúti lovakon nem esik meg, senkinek a szíve...

A villamosvasút létesítése iránt a tanács elé terjesztett ajánlat tárgyalására kiküldött bizottság hosszas és derekas munkát végzett. Az érdem, mely a munkálkodáshoz fűződik, elsősorban Taschler Endre szenátoré, aki ismeri a kérdés legapróbb részleteit is... Bátoran ideírhatjuk, hogy a polgármesteren kívül elsősorban Taschler Endre érdeme, hogy a villamosvasút kérdése eddig elhaladt...

Ivánkovicz Sándor dr. tiszti főügyész makacsul és állandóan a város érdekei mellett harcolt. Alig volt pont, mellyel szemben külön véleménye ne lett volna... Hasonlóan szállt síkra a város hatóságának a bizottságban részt vevő minden képviselője is...”

A lap a szerződés lényegét is közölte:

„A mostani szerződés megszűnik s a régi szerződésből folyó jogokat az engedélyes köteles megszerezni 700 ezer koronát meg nem haladó értékkel.

Az üzem szakadatlanul fenntartandó, 30 napi átmeneti idő kivételével. A vonalak kibővítése tíz éven belül nem követelhető. Az egész vonalon felső vezeték alkalmazandó... A társaság a villamos áramot maga köteles termelni. A kizárólagosság és elsőbbség rendszeres és tömeges személyszállításra szól. A vezeték számára a fővonalon a belvárosban csöves, a külvárosban szögecselt oszlopok alkalmazandók. A mellékvonalakon gyalult, festett, betonba ágyazott faoszlopok tartják a vezetékeket.

A társaság az építési engedélyt két hónap alatt köteles biztosítani, az elintézési határidő másfél év. Új találmányok a város beleegyezésével alkalmazhatók, de ezzel semmi új kedvezmény nem jár.

Ha a villamos másfél év alatt nem készül el, napi 100 korona bírságot fizet a társaság, hatvan napon túl a társaság joga megszűnik, s a vasút a városé lesz.

A fővonalon és a Tisza-hídon kettős sín-pár fektetendő le, a váltók önműködőek. A régi vasút anyagából semmi sem használható fel, s csak belföldi anyag használható.

A sínek a kövezzel egy lejt szintbe fektetendőek. Szabályozza a szerződés az üzemet, a gyorsaságot, megállapítja a tarifát, a város jövedelmi részesedését.

A szerződés tartama hatvan év és a fővonal teljes üzembevétele napján kezdődik.

Beszámol a szerződés a háramlási és beváltási jogról. A beváltás harminc év után áll be, két évi fölmondással minden öt évben. A szerződés átruházása csak a város beleegyezésével történhet. Végül a szerződés megszűnését, költségeit, a bírságokat, a bírói illetékességet, a cégjegyzést s a hatályba lépést állapítja meg, a szerződés. Ezek után a közgyűlés azt a javaslatot, hogy a villa-

mosvasút kiépítésével a közúti vasút részvénytársaságot bízzák meg, lelkes éljenzéssel elfogadta.¹⁹

A lóvasúti társulat 1906. január 8-án értesítette a tanácsot, hogy a szerződés aláírására Weiner Miksa elnököt és Lőw Mózes technikai tanácsadót küldte ki, akik felveszik a kapcsolatot a tisztí ügyészi hivatallal. A felek január 9-én Lázár György dr. polgármester hivatali helyiségében írták alá a szerződést, majd közszemlére tették, aminek a határ-ideje január 12-én járt le. Ha ez alatt az idő alatt a szerződés ellen észrevétel nem érkezik, azonnal felterjesztik a bel-, illetve a kereskedelemügyi minisztériumba.²⁰ A szerződés ellen egyedül Becsey Károly dr. törvényhatósági tag adott be fellebbezést, aki közgyűlési szavazás rendetlenségét, valamint azt kifogásolta, hogy a törvényhatóság mellőzte a pályázat kiírását és azt a tervet, hogy maga a város építse ki avasutat.²¹ A belügyminiszter elutasította a fellebbezést és jóváhagyta a szerződést. A jóváhagyás azonban csak a dolog jogi és pénzügyi részre vonatkozott, mert a kereskedelemügyi miniszter beleszólási jogát a közigazgatási bejárás is gyakorolhatja. Bízta abban, hogy akkor sem fog semmi akadály felmerülni.²²

A közúti vasúttársaság 1906 februárjában már arra készült, hogy a tavaszi időjárás beálltával megkezdje a villamosvasút munkálatait és ezzel megindulhatnak a villamosjáratok a két vasútállomás között. A mellékvonalak kiépítését ezt követően tervezték. A társaság a miniszter által is megkívánt előmunkálatok legnagyobb részét ekkor már befejezte.²³ Március közepére elkészültek a villamosvasút építésére vonatkozó tervek, amiről a vasúttársaság értesítette a tanácsot, valamint azt kérte, hogy a tanács az engedélyezési szerződés jóváhagyása és a munka megkezdése közötti időt a belügyminiszter által is javasolt hat hónapban állapítsa meg, annál is inkább, mert a közigazgatási bejárás az engedélyezési tárgyalás és az enge-

délyokirat kiadása úgyszintén a felsőbb hatóságok rendelkezéseitől függ. A tanács a kérelemnek helyt adott.²⁴ 1906. március 29-én közölte a Szegedi Napló, hogy „a lóvasút villamosításának ügye mennyire nem tréfa, már a Kossuth Lajos sugárútnak a rókusi vasútállomáshoz közelebb eső felén tapasztalni lehet. Az történik itt, hogy a pályaudvartól kezdve a lóvasút sínjárával ellenkező oldalon az egyik sor növendék fát, azt, amelyik az úttest belső felét ékesíti, hozzáértő kertészek óvatosan kiemelik, és az így támadt gödröt földdel betömik. Ma délután már a Dohánygyárig haladt ez a munka, holnap talán a Széchenyi teret is eléri a munkások...”

A közúti vaspálya rt. igazgatása április 1-jén nyújtotta be Lázár György dr. polgármesternek a lóvasút villamosvasúttá történő átalakítására vonatkozó végleges és kivitelezésre is alkalmas tervét. A polgármester rendkívüli tanácsulást hívott össze és a terveket azonnal felküldte a kereskedelemügyi minisztériumba, és azt is kérte, hogy a miniszter sürgősen rendelje el a közigazgatási bejárást.²⁵ Április elején a miniszter a villamosvasút előmunkálati engedélyét újabb egy évvel meghosszabbította.²⁶ Április közepén a polgármester a villamosvasút ügyét megsürgette a minisztériumban. A kereskedelemügyi miniszter a kárigazgatási bejárást Halászy László dr. miniszteri tanácsos vezetésével április 30-án 9 órára tűzte ki.²⁷ Szegeden ezen a napon képviselőválasztást tartottak, ezért a miniszter telefonon értesítette a polgármestert, hogy beleegyezik abba, hogy a közigazgatási bejárást május másodikára elhalasszák.²⁸

Május 2-án nagy jelentőségű esemény történt Szeged város közúti forgalmára nézve, írta a Szegedi Napló május 3-án majd így folytatta: „Ma végre megkezdtek a közúti villamos közigazgatási bejárást. A bejárást Halászy osztálytanácsos távollétében Losonczy Lajos miniszteri titkár vezette. Megjelentek Dubszky Alfréd dr. főmérnök

Finály Lajos vasúti és hajózási főfelügyelői biztos és Gállik István főmérnök. A posta részéről Schaden Frigyes műszaki tanácsos, a földművelésügyi minisztérium képviselőjében Reök Iván és Krauspér Pál műszaki tanácsosok, a hadügyminiszter megbízásából Milhofer vezérkari őrnagy vettek részt a bejáráson. A városi hatóságot Ivánkovics Sándor dr. tisztii főügyész, Taschler Endre tanácsnok, Tóth Mihály főmérnök, Bíró Benő helyettes főmérnök, Reiner József főkapitány és Obláth Lipót törvényhatósági bizottsági tag képviselte. A közúti vaspálya társaság részéről Lów Mózes, Weiner Miksa, Rosenfeld Nándor és Rosenfeld Richárd mérnök voltak jelen, az államvasutak részéről Heeger Gyula főfelügyelő, Komjáthy Lajos és Lábas Endre főmérnök jelent meg.

A közigazgatási bejárás délelőtt 9 órakor kezdődött és késő estig tartott. A bizottság ma befejezte a bejárás technikai részét, holnap pedig a végzett munkáról jegyzőkönyvet készítenek...”

Május 3-án elkészült a jegyzőkönyv, a bizottság tagjai aláírták és ezzel véget ért a közigazgatási bejárás. Délután bankett volt a Kass-vigadóban, melyen a bizottság minden tagja részt vett és megjelent Lázár György dr. polgármester is. A polgármester pohárköszöntőt mondott a minisztériumok és a vállalat képviselőire, Losonczy Lajos miniszteri titkár szép beszédében Szeged város jövő haladását jósolta meg. A bankett emelkedett hangulatban sokáig tartott.²⁹

Ugyanezen a napon tartott közgyűlésen már vita tárgya volt az újszegedi villamos vonalvezetése. A Szegedi Napló május 4-én közölte, hogy „a bejárás alkalmával a bizottság, úgy határozott, hogy a villamosvasutat a hídfő újszegedi oldaláról a főfasor melletti jobboldali pázsiton át vezeti a vendéglőig és onnan ki a Temesvári körútig. A társaság képviselői jobban szeretnék a vonalat egyenesen, a főfasoron át kiépíteni...” Szerintünk a drága pénzen fönntartott parkot, de

a gyepet sem szabad ilyen célra használni, hiszen ott van a park mellett, az azzal párhuzamosan elnyúló Szőregi utca, ahol egész sor lakóház is van és az országútról is könnyen megközelíthető. Ez alkalmas arra, hogy a villamos és a kocsik közlekedjenek rajta. Még nem késő gondolkodni...”³⁰

Május 5-én egy olvasó véleményét közölte a lap:

„...A villamosvasút Szőregi úton történő vezetése mellett nemcsak az ott levő lakóházak, hanem az egész vidéken már létező, esetleg a jövőben létesítendő iparvállalatok, az állami gyermekmenhely és végül az újszegedi államvasúti állomás villamosvasúti összeköttetése is bizonytalanságba emelné a forgalmát és jövedelmezőségét. Tehát nemcsak a parknak változatlan épségben tartása, hanem a társulatnak saját fölfogott érdeke szólnak amellet, hogy ezen a néhány száz méteren ne múljon az útirány megváltoztatása...” Ekkor jelent meg az is hogy:

„Szabó Kálmán városi főkertész a mai napon beadványt intézett a tanácshoz, melyben arra figyelmezteti, hogy ha a villamosvasutat az újszegedi Rózsa-ligeten vezetik át, akkor az elveszíti park jellegét, mert a réteket és a virágokat meg kell bontani. Azt javasolja, hogy a villamost a szőregi úton vezessék át, ha pedig ezt a társaság ellenezné, akkor a főfasoron, amely esetben nem kellene a fákat irtani...”

A lakosság se tétlenkedett, hamarosan bekapcsolódtak a mozgalomba. Ezer aláírással az alábbi beadványt terjesztették a kereskedelemügyi minisztériumba:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Alulírott szegedi lakosok nagy megütközéssel értesültünk arról, hogy a Szegeden létesítendő közúti villamosvasútnak útiránytervezete szerint, Szeged egyetlen s csupán 25 hold területen levő üdülő helyét, az újszegedi Erzsébet-ligetet, a villamosnak a parkba leendő bevitelével meg akarják csonkítani, rendeltetésében tönkretenni.

Ez a terv nem csak a közegészség tekintetében káros, nem csak a szépezzéssel ellenkezik, de egyenesen a közösség érdekei ellen való, mert hiszen a vasút tervezete csaknem felerészben vágná el az újszegedi parkot az üdülő közönség és a kis gyermekek elől és így egyetlen üdülőhelyünknek egy nagy része a közönségre nézve hasznavehetetlenné tétetnék.

A villamosvasút újszegedi vonala mai tervezetében a parkon kívüli résznek jövő fejlődését sem mozdítaná elő.

Közvetlen a park mellett van a Csanádi-utca, amelyen a forgalom az újszegedi vasúti állomás, az újszegedi gyárak, fűrésztelepek, továbbá az állami gyermekmenhely, a Kálly-liget és Szőreg felé irányul. Ez azon természetes vonal, amelyen s villamosvasút az újszegedi hídfőtől jobbra való kanyarodással, minden igénynek megfelelően tovább vezethető oly módon, hogy a villamos a Temesvári-körútig haladva bekanyarodna a park főfasoráig és az újszegedi villák sora előtt állna meg. Ez volna a villatulajdonosok érdeke is. Fel kell még említenünk, hogy a mai tervezet, amely a park átszelésével a gyermek játszóhely környékét is feldúlja, nem csak a közönség üdülését és nyugalma zavarja, de valósággal kockázatos a sétáló közönség és a játszó gyerekek testi épsége tekintetében. Alázattal kérjük tehát Nagyméltóságodat, hogy méltóztassék az itt előadottakat figyelembe venni, a tervek felülvizsgálata után akként határozni, hogy a villamosvasút az újszegedi hídfőnél, illetve az újszegedi park bejáratnál jobbra kanyarodva, a park mellett a Szőregi-úton és a Temesvári-körúton a főfasorig vezessék.

Kérelmünk megismétlés mellett a Nagyméltóságú Miniszter Úr alázatos szolgálai:

(Következnek az aláírások)

Május végén az újszegedi villamos vonalvezetése még nem oldódott meg. Azt már elhatározták, hogy a vágányok a főfasort fogják átszelni de azt még nem, hogy melyik

oldalán. Biztosabbnak látszott az a megoldás, hogy kiszélesítik a főfasort és a vágányokat a baloldalon helyezik el. Ez ellen az a kifogás merült fel, hogy „a parkot ezzel tönkreteszik, a sétálóknak a villamos járásával, csengetésével örökös nyugtalanságot szereznek... A fák között elhúzódó villamos sodronyokkal a fákat is elsatnyítják...”³¹

Június közepére már elfogyott a közúti vasúttársaság türelme, nagyon szerették volna a munkát megkezdeni, de a villamos ügye a kereskedelemügyi minisztériumban „elakadt”. Elhatározták, ha napokon belül nem érkezik le az engedélyezési tárgyalásra vonatkozó rendelet, küldöttséget menesztenek a miniszterhez.³² A minisztériumban a sürgetésre kilátásba helyezték, hogy pár nap alatt elintézik az ügyet és az engedélyezési tárgyalás határidejét a jövő hónap első napjaira kitűzik.³³ Ezen a tárgyaláson a város hatóságát Lázár György dr. polgármester, Taschler Endre tanácsnok, Tóth Mihály főmérnök és a városi tisztii ügyészség egyik tagja képviselte volna, de a tárgyalás napjának a kitűzése még váratott magára.³⁴

Időközben ismét napirendre került a dorozsmai villamos ügye. Arra kérték a város hatóságát, hogy ötvenezer korona értékben jegyezzen részvényt. A városi tanács júliusi ülésén tárgyalta a kérelmet és úgy határozott, hogy a villamosvasút nemsokára kiépül, és majd akkor foglalkoznak a dorozsmai vonalal.³⁵

Július 24-én közölte a Szegedi Napló, hogy „a villamosvasút terveit a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyta, de alternatívákat állít a társaság elé, amiket más érdekelt fórumok, mint például a magyar államvasút oldhatna meg. A társaság most lázas sietséggel tárgyal az érdekeltekkel. Az engedélyezési tárgyalásra várhatóan augusztus első hetében kerül sor a minisztériumban...” A polgármester augusztus 2-án azzal az ígérettel érkezett vissza Budapestről, a kereskedelemügyi minisztériumból, hogy az engedélyezési tárgya-

lásra augusztus 10-15-ike között kerül sor.³⁶ Végül a tárgyalás napját augusztus 16-án csütörtökre 11 órára tűzték ki, és Budapesten a kereskedelemügyi minisztériumban tartották meg.³⁷ A tárgyalás elnökeül ekkor Sztérényi József kereskedelemügyi államtitkár volt kijelölve, Szeged várost Taschler Endre tanácsnok, Tóth Mihály főmérnök és Ivánkovich Sándor főügyész, a vállalatot Rosenfeld Nándor, lóvasúti igazgató képviselte. Az eredményről a következő távirat érkezett Lázár György dr. polgármesterhez:

„A villamosvasút kérvényezése kedvezően elintéztetett.”³⁸

Az engedélyezési tárgyaláson Sztérényi József helyett Hegyeshalmi miniszteri osztálytanácsos elnökölt, az előadó Dubszky Alf-réd dr. minisztériumi főmérnök volt. A tárgyaláson a vonalak irányát jóváhagyták, csupán Szeged állomás előtt történt módosítás. A kettős vágány végpontját úgy oldották meg, hogy a Boldogasszony sugárúton kifelé haladó villamoskocsi nem a Vaspálya utcán át ér ki az állomásra, hanem a Galamb utcán kanyarodik be, és az állomás a előtt tér át arra a vágányra, amelyről visszaindul a városba. Az újszegedi vonalal kapcsolatban úgy döntöttek, hogy a főfasor baloldalán, közvetlenül a fasor mellett fog vezetni egyelőre a Temesvári körútig.

Az eredeti terv szerint a villamos kiépítése 3 millió 340 ezer koronába került volna, de az al-felépítmény megfelelőbb, szilárdabb módon történő kiépítése, a nagyobb teljesítményű motorkocsik előírása és darabszámának emelése jelentősen megemelte a költségeket. A kereskedelmi kormányzat hozzájárult ahhoz, hogy a társaság a várossal egyetértve megállapított 700 ezer koronával ezt az összeget felemelje, vagyis 4 millió 40 ezer korona tőkeösszeg beszerzése érdekében új részvényeket bocsásson ki teljes névértékben. A tárgyaláson elhangzott, hogy a társaság pár nap múlva kézhez kapja az ideiglenes engedélyt, aminek alapján elkezdhetik

a géptelep építését. A társaság megkezdte a tárgyalásokat a vasgyárakkal is.³⁹

Az engedélyokirat augusztus 25-én, szombaton érkezett Szegedre, amit a hatóság azonnal kézbesített a közúti vasút igazgatóságának, ahol közölték, hogy az építkezést a jövő héten megkezdik.⁴⁰ A felgyorsult eseményekről a helyi sajtó napról-napra beszámolt. Időrendi sorrendben az alábbi lényegesebb események történtek:

– A szegedi közúti vasút igazgatósága már régebben bejelentette Smazsenka Ernő nagyváradi villamosvasút üzletigazgatójánál, hogy tanulmányozzák a vasút működését. E célból Nagyváradra utazott Weiner Miksa kereskedelmi tanácsos, a szegedi közúti vasúttársaság alelnöke, Rosenfeld Nándor társasági vezérigazgató, Rosenfeld Richárd és Willenz mérnökök.⁴¹

– A szegedi villamosvasút érdeklteji nevében a közúti vaspálya részvénytársaság augusztus 29-én terjesztette be a város polgármestere útján a tanácshoz a kiépítendő villamosvasút terveit. Lázár György dr. polgármester rögtön elrendelte a helyszíni szemlét, amit holnap ejt meg a városi mérnöki hivatal, egy kirendelt bizottság közbejöttével. Augusztus 31-én, pénteken a középítészeti tanács tart ülést, hogy a villamosvasút emelendő épületei számára az építési engedélyt megadja.⁴²

– A középítészeti tanács kötelezte a villamosvasutat építő társaságot, hogy a vasúttal rendezze a tűztávlat kérdését. Ez abból áll, hogy a társaság nem kérhet a vasúttól kártérítést abban az esetben, ha a telep épületeit valamely vasúti mozdony felgyújtja, mert a telep nincs hatvan méternyire az állomástól.⁴³

– Fodor Károly dr. adóügyi tanácsnok elnökleivel ülést tartott a javadalmi bizottság és olyan javaslatot hozott, hogy a hídon a villamoskocsi, a kalauz és a villamosvezető nem fizet vámot, ellenben az utasok mind-egyikéért a mindenkori hídvám-tétel 50%-át

fogja fizetni a társaság. A gyalogos ember a hídon 8 fillért fizet, a villamoson tehát 4 fillért fog érte fizetni a társaság. A kezelésre nézve javasolta a bizottság, hogy a hídvámdíjakat az engedélyes részvénytársaság szedje be és szolgáltatassa be a városnak. A javaslatot egyelőre három évre javasolja a bizottság életbeléptetni.⁴⁴

– A város tanácsa rendkívüli ülésen foglalkozott a villamosvasút ügyének még felszínen levő kérdéseivel. Első volt a vonal kérdése. Szeged állomás előtt megszűnik a kettős vágány, aminek a szerződésben is kifejezésre kell jutni. A miniszter nem engedte meg, hogy az újszegedi vonal megkerülhesse a liget jobb oldalát, sem azt, hogy a főfasort szelje át, hanem azt a tervet hagyta jóvá, hogy a vonal az újszegedi hídfőtől indulva a liget baloldalán a főfasoron kívül, de közvetlen a főfasor mellett haladjon a Temesvári körútig. A szerződésben ezt is módosítani kell.

– A tanács a javasolt hídvámkedvezményben nem jutott egyhangú megállapodásra, többen egyenesen a kedvezmény ellen szóltak. Ők arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a villamoson utazó közönség hídvámkedvezménye a gyalogosok rovására történik. Akinek ugyanis nem jut villamosra, az 8 fillért fizet a hídon, aki villamoson is utazhatik, azt csak 4 fillér erejéig sarcolják meg. A tanács ettől függetlenül a javadalmi bizottság javaslatát viszi a rendkívüli közgyűlés elé és annak jóváhagyása után módosítják a szerződést.⁴⁵

– A rendkívüli közgyűlés szeptember 13-án a szerződés módosításait egyhangúlag elfogadta, de az elsőbbség kérdésénél kemény és meddő vita volt. Azt vitatták, hogy a villamostársaságnak hatvan esztendőre adnak olyan előnyt, hogy Szeged város területén, tehát másfél-százézer holdnyi földön kizárólagos jogot nyer arra nézve, hogy ezen a területen ez alatt a hatvan esztendő alatt ha mások villamost szándékoznak létesíteni, akkor az építésre nézve a társulat az elsőbbség. Taschler Endre előadta, hogy a társulat elsőbbségi joga

csak a helyi forgalomra vonatkozik, amennyiben olyan villamosvasút akarna létesülni, amely például Martonosig menne, arra nem vonatkozik a társaság elsőbbségi joga.

Szijjártó Albert véleménye szerint a kizárólagossági jogot hatvan évre nem adjuk oda! Az elsőbbség a külső forgalmat is lebonyolító vállalattal szemben még akkor sem áll fenn, ha az a fő irányon kívül eső városi vonalakat létesít és azokat villamos erővel tartja fenn. A kizárólagosság csak addig terjed, hogy idegen vonal ugyanabban az utcában, amelyben a közúti villamosnak vonala van, az utca teljes hosszában, vele párhuzamosan nem haladhat, de joga van két megállóhely között ugyanazon utcában személyforgalmat lebonyolítani. Végül a vezetékek és az oszlopok, a menetrend és a menetsebesség kérdését tárgyalták meg a tanács előterjesztése szerint. A háramlási idő lejártával pedig olyan megállapodás érvényesül, hogy a villamosvasút új tulajdonosa az üzemre nézve új engedélyokiratot köteles szerezni. A közgyűlés a hídvámkedvezményt megszavazta.

A rendkívüli közgyűlés megbízta a polgármestert, hogy az új szerződést írja alá és terjessze fel a bel- és kereskedelemügyi miniszterhez.

A villamosvasút szerződésének a kérdését ezzel a hatóság letárgyalta.⁴⁶

– A középítési tanács a szegedi villamosvasút épületeinek építésére vonatkozó engedélyt jóváhagyta és azt a belügyminiszter is engedélyezte.⁴⁷

– Október 15-én aláírták a polgármesteri hivatalban a hivatalos közegek a város és a közúti vasúttársaság között létrejött szerződést. A város nevében, Lázár György dr. polgármester, Ivánkovich dr. tiszti főügyész, Taschler Endre tanácsnok, a társaság, részéről Lőw Mózes és Weiner Miksa igazgatósági tagok írták alá a nevezetes szerződést.

A két vasútállomás között a vonal kiépítését hamarosan megkezdik.⁴⁸

– November elején a rókusi vasútállomás

mellett nagyszabású munka vette kezdetét. Az első ásonyom már formát adott a fundamentumnak s nagy területen jelzi a kiépítendő telep helyét. A telep összes költségei 250 ezer koronára rúgnak, a vasút kiépítése pedig hárommillió koronába kerül. A telepet Ligeti Béla vállalkozó-műépítész építi.

A telep négy nagyobb főépületből fog állni. Az első 72 méter hosszúságú, vasúti indóházszerű hatalmas remiz épület a kocsik számára, javító műhelyekkel. A másik a nagy gépház, kazánok, gőzgépek és elektrotechnikai gépek részére. A harmadik a nagykiterjedésű mozdonyszín. Ez azért szükséges, mert a társaság a tehervontató üzemet gőzgéppel folytatja. A negyedik főépület az igazgatóság számára épül és részben a munkások lakásául fog szolgálni. Ezek lesznek a telep főépületei, de számos melléképület is kerül a telepre.

A villamossínek lerakása és az elektrotechnikai gépek felszerelése később kezdődik, de ami a fő, mind magyar gyártmányú.⁴⁹

– 1906. december végén a kereskedelemügyi és a belügyminiszter a város és a közúti vasúttársaság között kötött szerződést egyetértőleg jóváhagyta.⁵⁰

– A villamosvasút engedélyokirata 1907. január 25-én érkezett a kereskedelemügyi minisztériumtól Szegedre. Az okiratot Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter írta alá. A polgármester az engedélyt át fogja adni az építő közúti vaspálya társaságnak, amely már szabadon intézkedhet az építésre nézve.⁵¹

A szegedi villamosvasút magyar anyagból épülne, de a magyar gyárak nem tudják a síneket határidőre leszállítani, ezért az építő részvénytársaság kijárta a kereskedelemügyi miniszternél, hogy a síneket külföldi gyáraktól szerezhesse be.⁵²

–A tanács április 3-án terjesztette a közgyűlés elé a közúti vasúttársaság arra vonatkozó kérelmét, hogy a Petőfi Sándor sugárúton a vonalat a sugárút baloldali fa-

sorában vezethesse. A Petőfi Sándor sugárút elég széles arra, hogy a villamosvasút mellett a kocsik is elhaladhassanak és kitérhesse az út közepén. A fasor közötti villamos zavarná a házak lakóinak a nyugalma, és a közbiztonságnak sem felel meg. A szép fasor maradjon meg gyalogos közlekedésre.⁵³

1907. március 31-én közölte a Szegedi Napló, hogy:

Megszűnt a lóvasút-társaság, megalakult az új társaság!

A lóvasutat fenntartó Szegedi Közúti Vaspálya Rt. március 30-án tartotta meg utolsó XXII-ik évi rendes közgyűlését Weiner Miksa alelnök elnöklete alatt. A közgyűlés iránt nagy volt az érdeklődés, 2450 részvény volt képviselve. (3-4. ábra) A részvényesek figyelemmel hallgatták a lóvasút „hatytyúdalát” és a villamosvasútra vonatkozó már előrehaladott munkákról szóló jelentést. Megválasztották az új igazgatóságot, amelynek tagjai lettek: Weiner Miksa kereskedelmi tanácsos, Vajda Sándor földbirtokos, Weisz Gyula dr. ügyvéd, ők hárman Szegedről, Baracs Károly vasúti főfelügyelő, Budapestről, Lőw Mózes építész Bécsből, Cassel Leó és Löwenthal Lajos bankárok, valamint Cicogna Károly és Heineman Dannie mérnökök Brüsszelből, Kann Miksa Gyáros Teplicből. A felügyelő bizottság tagjai lettek: Rósa Izsó dr., Rédlích József, Obláth Lipót dr. Guastalla Oszkár brüsszeli bankigazgató és Janlett Lucian brüsszeli mérnök.

Az új társaság alaptőkéje 4400000 korona, amely 40400 darab százkoronás részvény között oszlik meg. Ennyit fektet be az új vállalatba a brüsszeli pénzcsoport, amely a várossal a villamosvasút létesítésére szerződött. Az új villamostársaság megalakulása nemcsak a vasútépítő tőkések belső ügye, hanem a közvéleményé is.

A közgyűlésen döntöttek a cég nevééről, ami változatlanul Szegedi Közúti Vaspálya Részvénytársaság maradt, elfogadták a teljesen átdolgozott, új alapszabályt, amit a vil-

lamosvasútra vonatkozó engedélyokirattal együtt sorozatunk következő részében mutatunk be.

JEGYZETEK

¹ Szegedi Napló, 1904. január 17.

² Szegedi Napló, 1904. július 5.

³ Szegedi Napló, 1904. október 9.

⁴ Szegedi Napló, 1905. április 2. A Szegedi Közúti Vaspálya Rt. 1905. március 21-én tartotta XX. közgyűlését, amin az előadó arra is kitért, hogy: „hálózatunk villamos üzemre való átalakítá-

3. ÁBRA IGAZOLVÁNYOK A LETÉTBÉ HELYEZETT RÉSZVÉNYEK-RŐL

sa iránti tárgyalások folynak a város hatóságával s miután ezen tervünk úgy a közvéleményben, mint a sajtóban rokonszenves érdeklődéssel találkozik, reméljük, hogy a tárgyalások immár gyorsabban fognak előrehaladni. Ezen feltevéseinkben az idén még függőben hagytuk a szóba vett kiterők elhelyezését.” (A Csongrád Megyei Levéltár irataiból.)

⁵ Szegedi Napló, 1905. július 1.

⁶ Szegedi Napló, 1905. augusztus 5.

⁷ Szegedi Napló, 1905. augusztus 6.

⁸ Szegedi Napló, 1905. augusztus 8.

⁹ Szegedi Napló, 1905. szeptember 23.

¹⁰ Szegedi Napló, 1905. szeptember 26. Stelczel

Frigyes 1905. augusztus 26 - 1908. november 30-ig a MÁV szegedi üzletvezetőség vezetője volt.

¹¹ Szegedi Napló, 1905. október 1.

¹² Szegedi Napló, 1905. október 11.

¹³ Szegedi Napló, 1905. november 15.

¹⁴ Szegedi Napló, 1905. november 22.

¹⁵ Szegedi Napló, 1905. november 28.

¹⁶ Szegedi Napló, 1905. december 10.

¹⁷ Szegedi Napló, 1905. december 13.

¹⁸ Dubszky Alfréd dr. minisztériumi főmérnök a kereskedelemügyi minisztériumban elfogadott egységárrakkal hasonlította össze a lóvasúti társasága ajánlatát. Számítása alapján:

I. Általános kiadások: előmunkálatok, -tervezés, építési felügyelet stb.: 48000 korona;

II. Kisajátítás: Tekintve, hogy az útvonalakat, valamint a villamos telephelyét a város ingyen átengedi, a kisajátítás nem kerül semmibe. Fizet azonban a társaság évenként úri jog címén 1000 koronát.

III. Alépítmény: burkolatok, cementezés, aszfaltozás stb.: 215000 korona;

IV. Felépítmény: sínek, váltók, görbületek stb.: 845000 korona;

V. Magasépítmény: igazgatósági épület, gépház, kazánházak, műhely, kocsiszín, raktár, várakozó bódék a közönség számára: 255000 korona;

VI. Pályaelzárás és beosztás: 16000 korona;

VII. Házi telefon: 15000 korona;

VIII. Pályaberendezés és felszerelés: 21000 korona;

IX. Forgalmi eszközök: 27 motorkocsi és 12 mellékkocsi. (Egy motorkocsi 14500, egy mellékkocsi 7100 korona.) Pálya és szerelő kocsi stb.: 505000 korona;

Item	Amount
Általános kiadások	48000
Kisajátítás	0
Alépítmény	215000
Felépítmény	845000
Magasépítmény	255000
Pályaelzárás és beosztás	16000
Házi telefon	15000
Pályaberendezés és felszerelés	21000
Forgalmi eszközök	505000
Összesen	2399000

4. ÁBRA A XII. KÖZGYŰLÉSEN FORMÁLISAN MEGSZÜNT, DE A VILLAMOSVASÚT MEGNYITÁSÁIG TOVÁBB ÜZEMELT A LÓVASÚT-TÁRSASÁG. (VALAMENY-NYI ÁBRA FORRÁSA: CSONGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁR IRATAI)

X. Gépészeti berendezés: Gőzkazánok, gőzgépek 25000 lóerőre, dinamógépek, világítás, mozdonydinamó stb.: 270000 korona;

XI. Vonatfelszerelés: oszlopok, áramvezető, sodronyok, szigetelők, transzformátorok stb.: 322000 korona;

XII. Mindezekhez hozzáadandók a fölépítési időre járó kamatok: 48000 korona.

A társaság által ugyanilyen tételek szerint készített költségelőirányzat csupán 2462000 koronát tesz ki, vagyis 148000 koronával előnyösebb. A minisztériumi költségvetés szerint az éves üzemi kiadások az alábbiak:

I. Általános kiadások: személyzet 16200 korona, iroda 3.500, különféle adók, illetékek, biztosítás, kártérítés 40000 korona.

II. Pályafenntartás és felügyelet: személyzet 10 600 korona, anyagok 13000 korona,

III. Szállítás és vonatszolgálat: személyzet: 44510 korona, anyagok 3000 korona

IV. Forgalmi és vontatási szolgálat: személyzet a központi telepnél 10320 korona, anyagok 45600 korona, fenntartás 5000 korona, személyzet a vontatásnál 48400 korona, anyagok 15500 korona, fenntartás 25000 korona.

V. Műhely: személyzet 3840 korona, szerszám-ellátás 5000 korona, fenntartás 8000 korona

VI. Az anyagok kopása és fogyasztása után leírandó százalékok: 55000 korona.

A lóvasút ajánlata itt is előnyösebb, az csak 310000 korona. A főmérnök által megállapított összes tőkeszükséglet 3400000 korona a lóvasúti társasági számítása szerint pedig csak 3250000 ko-rona.

¹⁹ A törvényhatósági bizottság 1905. december 22-én tartott rendkívüli közgyűlésén 806. szám alatt tárgyalta a villamosvasút ügyét.

Az elfogadott szerződés az alábbi volt:

(Jelen közlése kivonatos.)

Szerződés

Mely egyrészről Szeged szab. kir. város közönsége képviselőjében Dr. Lázár György polgármester, másrészről a szegedi közúti vaspálya részvénytársasági engedélyes között a szegedi közúti lóvonatú vasút hálózatának villamos üzemre leendő kiépítése, valamint újabb kiegészítő villamos vonalak létesítésére és a villamos közúti vasút céljaira szükséges városi területek átengedése iránt következő szerint kötött:

1.§

Eddigi szerződés megszüntetése.

Jelen szerződés jogérvényes megkötésével a mostani lóvonatú vaspályára vonatkozólag 1881. szeptember hó 5. napján kötött és 4273/1881. kir. biztosí szám alatt jóváhagyott közúti vasúti szerződés, valamint az 1898. március 12-én kötött 12132/98. sz. tan. végzéssel jóváhagyott pótszerződéssel nyert jogosítvány hatályaon kívül helyeztetik... Fennmarad engedélyes azon kötelezettsége, hogy a most létező vonalon a lófogatú

vasúti üzemet a villamos üzem megkezdéséig a megszűnő szerződések értelmében az átmeneti időszakban legfeljebb egy havi szünetelés kivételével akadálytalanul fenntartsa...

2.§

A terület átengedése...

3.§

A vezetékek:

4.§

Az építési szabályok... Feljogosítatik a város, hogy késedelem esetén szükséges munkát engedélyes költségére elrendelje ...

5.§

Közutak használata, fenntartása és átépítése... A villamos közúti vasútépítéséhez igénybe veendő városi közterületek abban az állapotban és lejtshint magasságban bocsáttatnak engedélyes használatába, amelyben azok a vasútépítés idején léteznek. Köteles tehát engedélyes a fölegyengedést, feltöltéseket vagy beásásokat mindenütt, ahol ezen munkálatokat az építkezés céljából most és a jövőben szükségesek, saját költségén teljesíteni...

A közúti vasút sínjei az utak, utcák és közterek szintjeihez képest mindenkor a kövezettel egy lejtshintben fektetendők... Engedélyes köteles a pályatestet folyton jó karban tartani és tisztíttatni, a sínek közötti, valamint a sínektől jobbra és balra 0,5-0,5 méternyire terjedő burkolatokat javíttatni, a forgalmi akadályokat eltávolítani és azt a rendőrkapitány által kijelölendő helyre hordatni... A vasút mentén levő elő fáknak a vasút akadálytalan forgalma céljából szükséges megnyeséséről a város gondoskodik halaszthatatlan szükség esetén azonban az engedélyes is teljesítheti...

6.§

A közúti vasút üzeme... A közúti villamosvasút a személy- és teherforgalom közvetítésére szolgál, utóbbi célból jogosítva van, hogy ott, ahol a kanyarutai viszonyok megengedik, a rendes vasutak teherszállító kocsijait a városba is bevontathassa. A város hatósága a teherforgalmat a hét bizonyos napjain, bizonyos órákban és rendkívüli esetekben bizonyos vonalakra ideiglenesen korlátozhatja.

A személyforgalom csak csatornák építése, légszesz, villany vagy vízvezetékcsovek fektetése vagy más rendkívüli ok miatt, tömeges kivonulás,

díszmenetek, ünnepélyes fogadtatások és hasonló okok miatt szakítható meg, de ilyen esetben lehetőség szerint átszállással tartandó fenn... A személyszállító kocsik vontatására engedélyes csupán villamos erőt, s teherszállításra villamos és gőzerőt alkalmazhat. (...) Minden egyes motor-kocsi kocsifékező készülékkel látandó el. Amennyiben később jobb fékezők találtnak fel és máshol eredményesen alkalmaztatnak, engedélyes is köteles olyanokat jelen vállalatánál alkalmazni. Minden kocsi elől-hátul jelzőlámpával és számmal, továbbá az útirányt jelző magyar feliratú táblával látandó el. A lámpák a különféle irányokhoz képest különféle színűnek legyenek... A közúti vasúton csak olyan forgalmi eszközök tarthatók forgalomban, melyek a jelen szerződésben kikötött követelményeknek megfelelnek.

Engedélyes köteles gondoskodni, hogy vállalata a közönség szükségletének és kényelmének mindenkor megfeleljen.

Köteles a vállalat elegendő számú, és szolgálatra képesített, magyarul beszélő személyzetet tartani. A kalauzok, fékezők stb. összes személyzet egyenruhát és számot tartozik viselni. A személyzet a közönség irányában udvariassággal tartozik viselkedni és elbocsátandó, ha a köteles tisztelet ellen vét, vagy szolgálata teljesítésére képtelennek bizonyul. A kocsik túltömése tilos lévén, azokra az utasok csakis a meghatározott számban bocsáthatók...:

Köteles engedélyes a forgalom igényeihez képest a forgalmi eszközöket szaporítani. A személyszállító kocsik naponként a menetrendben meghatározott időben állandóan üzemben tartandók...

A fővonalon október 1-től március 31-ig 7 órától este 9 óráig 14 óra, április 1-től szeptember 30-ig 6 órától este 10 óráig 16 óra. Ez alatt az idő alatt köteles engedélyes a két vasútállomás között naponta a nyári félévben legalább 130, a téli félévben legalább 115 kocsit indítani a forgalom szükségleteihez mért beosztással.

A többi vonalon az üzemidő a téli hónapokban 12 óra, nyári hónapokban 14 óra. Ezekben a vonalakon télen 40, nyáron 60 kocsi indítandó. A temetőhöz és újszegedre vezető vonalon a hatóság a vállalattal egyetértőleg időközönkénti meghatározása szerinti számban és időben közlekedő járatokat köteles fenntartani.

Jogában áll engedélyesnek bármely vonalán bármikor a közlekedést sűríteni, vagy a közleke-

dési időt meghosszabbítani... A kocsik a belváros területén 15, a belvároson kívül 20 kilométer óránkénti sebességgel közlekedhetnek.

7.§

Díjszabás... A villamosvonalak menetdíjait kilométerenként 6 fillérben állapították meg, de 12 fillérnél olcsóbb menetjegyet nem adtak ki. Ez az alapár leszáll 5, illetőleg 10 fillérre a villamosüzem megnyitásának napjától eltelt 5 évre következő január hó 1-én, és 4, illetőleg 8 fillérre abban az esetben, ha a társaság 3 egymásután következő évben legalább 8% osztalékot fizet.

Ezek szerint

I. Egy vonalszakasz, vagyis két kilométernyi rész 12 fillér,

II. Két vonalszakasz, vagyis három kilométernyi rész 18 fillér,

III. A két vasútállomás közötti vonal díjtétele 24 fillér,

IV. A legnagyobb díjtétel 30 fillér.

Az első 5 év lejáratot követő január hó 1-től 10-15-20-25 fillér, a harmadik esetben pedig 8-12-16-20 fillér lesz a maximális díjtétel. A forgalom könnyítése végett ugyanazon díjtételekért átszálló jegyek adhatók.

1,30 méter magasságon alóli gyermekek a viteldíj 2/3-ad részét fizetik, ölbe való gyermekek pedig díjmentesek. A városi rendőrség és a tűzoltóság szintén díjmentes.

A közönséget kényelmében nem zavaró poggyászok után díj nem szedhető, ellenben nagyobb poggyásért darabonként tíz fillér fizetendő. Ezen tarifa maximális lévén, szabadságában áll a vállalatnak ezen díjtételeket ideiglenes vagy véglegesen leszállítani. A vállalat bérlet- és diákjegyeket is kibocsáthat, köteles továbbá a városnak hivatalos közzei számára húsz darab állandó szabadjegyet rendelkezésére bocsátani, mely jegyek a város polgármestere által lesznek évről-évre a jogosítottak nevére kiállítandók.

A teherszállítás maximális díjai időről időre a város tanácsával egyetértőleg állapítandók meg. A város közönsége részére szállítandó tárgyak után 30 % szállítási kedvezmény biztosítatik. Később létesítendő vonalakra a személy és teherszállítás díja az engedélykiadása alkalmával fog megállapítani.

Köteles engedélyes üzleti mérlegét hivatalos alakban évenként megtartott rendes közgyűlése után 15 nap alatt a viteldíj revidiálhatása végett a város

tanácsának bemutatni...

8.§

A vállalat jövedelméből a városnak biztosított előnyök... A város némely közegének biztosított ingyenes viteldíjon túl a város a vállalat üzleti jövedelméből következőképpen részesedik: azon években, melyekben a vállalat adóköteles tiszta jövedelme a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr által engedélyezett és a jövőben esetleg engedélyezendő építési és beszerzési tőke 6%-át meghaladja, a 6%-on felüli tiszta jövedelem 25%-át kapja a város. Ebből a jövedelemből való részesedés az első 15 évben sem követelhető. Ezen jutalékot engedélyes mindenkor az üzleti mérlegének közgyűlési megállapítása után 30 nap alatt, legkésőbb azonban az üzletét követő április hó végéig köteles a városi főpénztárnál befizetni, egyben az előző év üzleti mérlegét hiteles alakban a városi tanácsnál benyújtani.

Köteles továbbá engedélyes a neki átengedett városi telkek és közterületek használatáért és a város úri jogának elismerésül évenként január 2-án 1000 koronát a szerződés egész tartama alatt befizetni.

9.§

Szerződési biztosíték... Engedélyes köteles ezen szerződés aláírásával egyidejűleg húszezer korona óvadékot készpénzben helybeli intézetek takaréktári betétjében vagy óvadékképes értékpapírokban a városi főpénztár mint letétpénztárnál elhelyezni, mely óvadék jelen szerződésbeli összes kötelezettség teljesítésének biztosítékául, egyzersmind a kötbérek, valamint esetleg kirovandó bírságok fedezetéül is szolgál.

Mihelyt a villamosvasút az engedélyokiratnak megfelelően teljesen kiépítve és forgalomba helyezve lesz, az eredeti óvadék fele engedélyesnek visszaadatik, ellenben tizeder korona a szerződés egész tartamára a városi letétpénztárban kezeltetik, annak időközi kamatai félévenként engedélyesnek kiadatnak.

Amennyiben kötbér, vagy szerződéses bírságok levonása folytán az óvadék összege csökkenne, köteles engedélyes az óvadékot mindenkor tízezer korona értékre a városi tanács felhívására 15 nap alatt kiegészíteni, amit ha elmulasztana jogositva van a város az óvadéknak kiegészítését a szegedi kir. járásbírósnál sommás szóbeli eljárás útján

szorgalmazni.

A szerződési óvadék a város közönsége javára átszáll, ha a szerződés tartama alatt a vállalat csődbe jut. De átszáll az alaptókéből vett szerződési óvadék a város közönségére akkor is, ha az engedélyi idő lejártával a városnak háramlási joga beáll.

10.§

A szerződés tartama...

Az engedély tartama hatvan évre terjed és kezdetét veszi azon a napon, amikor engedélyes a két vasút közötti fővonalon villamos üzemét tényleg megkezdi... A szerződésnek a megállapított időtartamon túl való meghosszabbítását engedélyes sem a vállalatban időközben történő pótkerükházások, vagy alaptókéjének törleszthetlensége, sem egyéb bármiféle indokból nem követelheti, sem az engedélyi időtartam kiterjesztését semmi okból nem igényelheti.

11.§.

A város háramlási joga...

12.§

A város beváltási joga...

13.§

A város egyéb jogai és engedélyes egyéb kötelességei... Szeged szab. kir. város közönsége részére kiköttek és biztosítottak az a jog, hogy jelen szerződés egész tartama alatt a vállalat eljárását, üzletét üzemét és igazgatását ellenőrizze és az ellenőrzés által szerződéses jogaira felügyelhesen. Az ellenőrzés és a felügyelet azonban akként teljesítendő, hogy ez által az üzletmenet lehetőleg ne zavartassék meg és meg ne akadályoztassék. Jogositva van Szeged város közönsége és tanácsa hatósági közegeit bármikor helyszíni szemle és vizsgálat végett engedélyeshez kiküldeni avégből, hogy a város közönsége a villamosvasút, a személy és teherszállítási forgalmi eszközök, menetfelszerelések és egyéb berendezések, valamint a vasútüzlet illetve üzem folytatására szolgáló ingatlanok jó állapotban, tisztán és megfelelő mennyiségben vannak... Engedélyes köteles a város küldötteinek a kívánt felvilágosítást mindenkor megadni...

14.§

A szerződés átruházása... Engedélyes a vasút tulajdoni vagy üzleti jogát egészben vagy részben harmadik személyre csupán a város beleegyezésével és a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr engedélye alapján ruházhatja át, magát a vasút üze-

mét pedig közvetlen kezeléséből másnak, mint a város közönségének kezelésébe csak saját feltétlen és teljes szavatossága és felelőssége mellett adhatja. A szerződés átruházását saját szempontjából a város közönsége az esetben nem tagadhatja meg, ha az új vállalkozó minden tekintetben megbízható és a jelen szerződés feltételeit magára nézve kötelezőnek elismeri, továbbá a szerződési óvadékot a kikötött feltételek mellett leteszi.

15.§

A szerződés megszűnése...

16.§

A szerződés költségei... Jelen szerződés megkötésével járó, valamint annak alapján bármikor felmerülő bélyeg- és illetékdíjakat és költségeket engedélyes egyedül a sajátjából tartozik fizetni.

17.§

Bírságok. Ezen szerződésben megszabott kötelezettségek nem teljesítése, vagy késedelmeskedés esetén, amennyiben az előző pontokban külön rendelkezés nem tétel, engedélyes esetről-csetre ötven koronáig terjedő bírsággal sújtható... Amennyiben engedélyes a bírság kirovását jogtalanak tartja az ellen bírói úton kereshet orvoslást.

18.§

Bírói illetékesség. Jelen szerződésből keletkező minden peres kérdés elbírálására mindkét szerződő félre nézve a szegedi kir. bíróságok illetékessége megállapítottatik... (Forrás: Csongrád Megyei Le-véltár iratai.)

²⁰ Szegedi Napló, 1906. január 10.

²¹ Szegedi Napló, 1906. január 11.

²² Szegedi Napló, 1906. február 2.

²³ Szegedi Napló, 1906. február 8.

²⁴ Szegedi Napló, 1906. március 14.

²⁵ Szegedi Napló, 1906. március 31.

²⁶ Szegedi Napló, 1906. április 14.

²⁷ Szegedi Napló, 1906. április 18.

²⁸ Szegedi Napló, 1906. április 27.

²⁹ Szegedi Napló, 1906. május 4.

³⁰ Szegedi Napló, 1906. május 4.

³¹ Szegedi Napló, 1906. május 29.

³² Szegedi Napló, 1906. június 16.

³³ Szegedi Napló, 1906. június 22.

³⁴ Szegedi Napló, 1906. július 8.

³⁵ Szegedi Napló, 1906. július 17.

³⁶ Szegedi Napló, 1906. augusztus 3.

³⁷ Szegedi Napló, 1906. augusztus 15.

³⁸ Szegedi Napló, 1906. augusztus 17.

³⁹ Szegedi Napló, 1906. augusztus 18.

⁴⁰ Szegedi Napló, 1906. augusztus 26.

⁴¹ Szegedi Napló, 1906. augusztus 24.

⁴² Szegedi Napló, 1906. augusztus 30.

⁴³ Szegedi Napló, 1906. szeptember 1.

⁴⁴ Szegedi Napló, 1906. szeptember 4.

⁴⁵ Szegedi Napló, 1906. szeptember 12.

⁴⁶ Szegedi Napló, 1906. szeptember 14.

⁴⁷ Szegedi Napló, 1906. október 2.

⁴⁸ Szegedi Napló, 1906. október 16.

⁴⁹ Szegedi Napló, 1906. november 11.

⁵⁰ Szegedi Napló, 1906. december 30.

⁵¹ Szegedi Napló, 1907. január 26.

Kossuth Ferenc kereskedelemügyi m. kir. miniszter 1907. január 18-án írta alá a szegedi Villamosvasút építésére vonatkozó engedélyokiratot. (Szegedi polgármesteri iratok 1890/1880. Ikt. sz.)

Szeged sz. kir. város területén létesítendő villamos városi vasutat a kereskedelemügyi m. kir. miniszter az 1868. évi július hó 8-án 4973 sz. alatti az országgyűlés jóváhagyásával kibocsátott vasútenge-délyezési szabályrendelet alapján a következő feltételek alatt engedélyezi.

1.

Ezen engedélyokirat erejénél fogva a Szegedi Közüti Vaspálya Részvénytársaság, engedélyt nyer, és kötelezettséget vállal arra, hogy:

a) a m. kir. államvasutak „Szeged-Rókus” állomása mellől kiindulva a Kossuth Lajos sugárúton, Széchenyi téren, Kelemen, Kölcsey, Kárász utcákon, Dugonics téren, Jókai utcán, Boldogasszony sugárúton és Vaspálya, illetve Galamb utcán a Szeged állomásig vezetendő kétvágányú vonalból,

b) a Dugonics térről elágazóan a Kálvária utcán át a belvárosi temetőig vezetendő vonalból,

c) a Dugonics térről a Petőfi Sándor sugárúton a Közvágóhídig vezetendő vonalból,

d) a Széchenyi térről elágazóan Kállay Albert-, Bástyá-, Batthányi- és Szent György utcákon a Vásárhelyi sugárúton a Gedó mulatóig vezetendő vonalból,

e) a Kállay Albert vonalrészéből elágazóan

a közúti vashídon keresztül az Erzsébet ligeti főfasorral párhuzamosan, a főfasoron kívül, annak baloldalán vezetendő egyvágányú vonalból, és végül

f) a Gizella tértől kizárólag a Tisza Lajos körúton a Kossuth Lajos sugárútig vezetendő vonalból álló és részben lóüzemre berendezve jelenleg, is meglévő villamos városi vasutat az alábbi feltételek alatt megépítse, illetve villamos üzemre átalakítsa és azt a jelen engedélyokirat tartama alatt a személy és áruforgalom közvetítésére szakadatlanul üzemeltesse. Jogot nyer és kötelezettséget vállal továbbá az engedélyes részvénytársaság arra, is, hogy a Tisza Lajos körúton és azon kívül levő

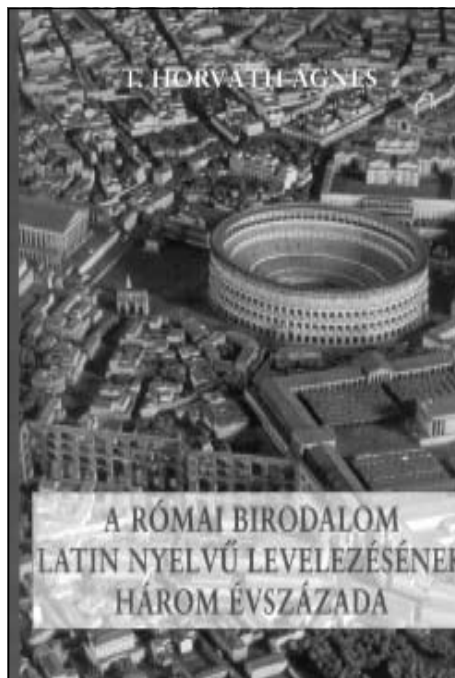
vonalrészeken a teherforgalmat gőzüzettel is fenntartsa, hasonlóan gőzüzettel fenntartható a jelenlegi Ferenc József és Erzsébet rakparti vonal, valamint a villamos üzemre való átépítéssel kapcsolatban a Zrínyi és Takaréktár utcákon átvezető vonalak üzemét felhagyhatja.

Az engedélyokirat 5.§-a előírja, hogy a társaság az engedély kézbesítésétől számított egy és fél év alatt köteles a munkát befejezni és a villamosvasutat a közforgalomnak átadni. Az okirat további részleteit a következő részben mutatjuk be.

⁵² *Szegedi Napló*, 1907. március 17.

⁵³ *Szegedi Napló*, 1907. március 31.

MÉG KAPHATÓ korábbi

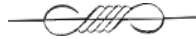

Megrendelhetők a szerkesztőség címén személyesen, levélben vagy telefonon: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Az interneten: belvedere@jgytf.u-sze-ged.hu Honlapunk: www.belvedere.meridionale.hu Telefon: 06 62/544-759

PUSZTAI JÁNOS

Fejezetek a szentesi repülés történetéből

V. rész

Honfoglalás földön és levegőben: 1939

A repülés fejlesztésére meghatározó hatású volt az 1938-ban elindult, annak kibontakozását realizálni kész bel- és külpolitikai folyamat. A négy szövetséges hatalom a „Londoni-ultimátum” néven, a magyar repülőipar tilalmának szankcióit felülbírálta, majd egy újabb szerződéssel csak a katonai repülőgépek gyártását és azok felfegyverzését tiltották, de ennek ellenőrzését is a magyar kormányra ruházta. Jelentős lökést adott ehhez Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én, Győrben mondott program beszéde a haderő fejlesztési reformról. Ezt rövid idő multával követte, annak a gyakorlati megvalósítását jelentő, pótagós költségvetés parlamenti megszavazása, majd az erre alapozott Huba I.-hadrend bevezetése.

A trianoni kényszerbéke horgonyláncán

I. ÁBRA A HANGÁR ELŐTTI BETONON ÁLLÓ BÜCKER JUNG-MANN Bü-131 AZ 1939-ES HANGÁRAVATÓN (GULLAY-ARCHÍV.)

már ott volt az újabb háború ballasztja, vagyis hazánk igazságtalanul elcsatolt területeinek visszahódítását követelő hazafias, történelmi parancs. Ennek a realizását előre vetítette, erősítette a revízióra törő erők meg-megújuló politikai erőpróbája.

Az előző évi repülőter avatásakor a jelenlévő Rátz Jenő honvédelmi miniszter kijelentette: a város tekintse megtisztelőnek, hogy most már a szentesi repülőter is belépett a katonai szükségrepülők sorába. Ugyanekkor, a légierő fejlesztésének kényszerében ismét felmerült egy katonai repülőegység (század vagy osztály) Szentesre telepítésének gondolata, végleges elhelyezésének terve. A hadügyi kormányzat erre a bázisra mind az Újvidék–Szeged–Szentes–Szolnok, mind a Budapest–Kecskemét–Szentes–Arad vagy Te-mesvár kurzuson már korábban, 1916-ban is tervezett közbeeső repülőteret létrehozni, – mint erre már az első fejezetben utaltam. A ’37-es évben előbb repülőszázad, később repülőosztály, majd ’38-ban ugyancsak repülőszázad vagy osztály és egyéb repülő alakulatok Szentesre telepítésére¹ volt kísérlet, nemcsak repülésbiztonsági, területvédelmi, hanem képzési céllal is, de az anyagi híján folyamatosan halasztódott egészen 1943 közepéig, majd végleg megbukott a terv és kikerült a város a légierő fejlesztési programjából.

A felkínált lehetőség több éven át történő többszöri felújítása, a többéves elodázás után a minisztériumban végül is a napirendről levenni kényszerültek az új repülőbázisok

„...akik az Úrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek mint a saskeselyűk, futnak, nem lankadnak meg, járnak és nem fáradnak el.”

Az előző esztendő is jól fejeződött be. Átadásra került a Petőfi u. 1. sz. alatt, (a mai nyomda helyén) a több helyiségből álló klub és az iroda. A téli elméleti oktatás mellett a közös szórakozásnak is megnyílt a lehetősége. A kényelmes bútor, rádió, társasjáték, telefon stb. tette komfortossá a helyiséget.

A repülőtér állapotától függően késő ősszel és kora tavasszal, – időnként – felmentek a Hármashatár-hegyre repülni. Így történt ez február 12-én is. Előtte való napon, Steft Tibor a MAeSz titkára, főoktató táviratot küldött Szentésre „A meteorológia holnapra erős északnyugati szelet jelez a Hármashatár-hegyre. »C« vizsga idő várható!”

Januártól március végéig használhatatlan volt a fölázott szentesi repülőtér, s szállítókoszijukkal vitték a Vöcsök gépeket. A síkvidéki csörlés mellett a lejtővitorlázást is tanulták. Élt bennük a tudat, hogy csak annak az »A« vagy »B« vizsgának van teljes értéke, amelyiket a csörlés után, még a hegyi kicsázlizással is (a kiparittyázás kifejezést is gyakorta használták) megerősítenek. Más-más értékrendbe sorolták a hegyen és a síkságon elért vizsgaeredményeket. Amíg nem sikerült vitéz Bogyay Kamillnak csörlésből bizonyítani, termikeléssel megrepülni a »C« vizsga

feltételét, addig az a téveszme élt – legalábbis Szentesen – hogy síkvidéken, csörlésből nem lehet elérni a termik emelő zónáját. Murányi Vali kilenc perc 30 másodperccel, (ezzel lett ő az országban a harmadik »C« vizsgás nő) és vitéz Bogyay Kamill második nekifutásból 17 perc 30 másodperccel, először 1939. február 12-én, lejtőszélben repülte meg a »C« vizsga követelményét. Ezzel emelkedett négyre a szentesiek közül C vizsgát tett repülők száma. Kamill kapitánynak fél évvel később augusztus 6-án – immár Szentesen –, az Ilohárra keresztelt Vöcsökben, 150 méter csörlési magasságból, termikben felemelkedve 400 méterig, 11 perc 48 másodperces idővel, sikerült megrepülnie a síkvidéki »C« vizsga feladatát. A lelkes zszurnaliszta ilyen címet adott írásának: „Vitéz Bogyay Kamill százados bravúrja a szentesi repülőtéren”. Nem a szenzációt ígérő, hangzatos cím, hanem az írásban kijelentett egy mondat zavar. Nevezetesen, amikor arról ír a Szentesi Napló augusztus 9. számában a túlfűtött riporter, hogy „vitéz Bogyay Kamill százados, Magyarországon először emelkedett ki csörlésből és repült termikben »C« vizsgát.” Ha ez hihető lenne, őszintén örülnék a ténynek, márcsak azért is, mert ez a korában nagyszerű teljesítmény a szülővárosomban születhetett és az a szívemnek igen kedves emberhez fűződik. Azt nem tudnám megmondani, hogy Kamill kapitány »C« vizsgája hanyadik volt a síkvidéken,

a csörlésből repültek sorában, egy dolog azonban bizonyos, hogy a tudósító leírásából csak a repülés ténye hiteles. A teljesítményt csakis a Szentesen, csörlésből elért, termikben repült, első »C« vizsgaként fogadhatjuk el.

A szentesi cserkészrepülőket meghívták Vásárhelyre, a március 15-i ünnepség után bemuta-

4. ÁBRA A VIHAROS ÉGBOLT PRÓBÁJA ELRETTENTENI AZ APRÓ BÜCKER-131-T

tót tartani. Ott volt vitéz dr. Bonczos Miklós belügyi államtitkár, a szentesi repülők elnöke. A program szerint bemutatót tartott volna vitéz Bogtay Kamill, Murányi Ili, Murányi Vali és Massányi Sándor (a szentesiek kedvelt Manó bá'-ja, oktatója). A kedvezőtlen időjárás áthúzta a szervezők szándékát, így az érdeklődőknek csak a Vöcsök testközeli megtekintésére nyílt lehetősége.

A hitleri Németországgal a Csehszlovákia feldarabolására kötött megállapodás alapján, a március 14-én Ungvár térségében elkövetett határprovokációk sorozatában, majd az azt követő Kárpát-Ukrajna visszacszerzésére indított hadműveletben, városunk szülöttje, a repülésben nagyra lett pilóta, egri Pirithy Mátyás², Szobránc légterében március 24-én aratta első légi győzelmét. A fiatal Szlovákia német befolyás alatt állt, mint Magyarország is. Hazánk egykori területét ájból birtokba vevő csapataink nem rendelkeztek az új határvonalat kijelölő pontos

térképpel, és esetenként azokra a területekre is áttévedtek, amelyekre Szlovákia is igényt tartott. Magyarország és Szlovákia között nem volt hadiállapot ennek ellenére a vitás helyzetet teremtő magyar csapatokat repülő és szárazföldi támadásokkal akarták megtorolni. Például '39. március 24-én a szlovákok bombázták Igló repülőterét, vagy egy másik esetben a Munkácsról Miskolcra települő vadászipilót századot is támadta meg kilenc szlovák vadászgép. Pirithy főhadnagy időben észlelte a támadó köteléket. Jelére az egység fölvette a harcot és az összecsapás végén a két szlovák vadász csak azért maradhatott meg, mert azoknak időben sikerült elszelnie. Ez történt Szobránc térségében. A zürichi nemzetközi szabadléggyömb verseny résztvevőinek a belügyminiszter 53.422/1939. sz. engedélye hozzájárult ahhoz, hogy május 14-én Magyarország területén leszállhassanak. Egyben felhívta a lakosság és a belügyi szervek figyelmét arra, hogy csak kellő igazoltatás után

5. ÁBRA BONCZOS MIKLÓS ÁLLAMTITKÁRNAK ÁTADJÁK A BÜZAVIRÁGBÓL KÉSZÜLT MODELLT

6. ÁBRA DÖME BÉLA GYŰJTEMÉNYÉBŐL

segítsék és támogassák a sportolókat. Április volt az a hónap, amikor végre nehezebb eszközökkel is rá lehetett menni a repülőtér talajára. A megkezdett gyakorlati repülésnek azonnal meg lett az eredménye, mert ketten B vizsgát tehettek.

Ez év tavasza, amit szerényen úgy jellemeztek a szentesi újságok, hogy emberemlékezet óta nem tudnak megnevezni másik ilyen hűvös és esős kikeletet, mint az ideit, az évszak mégis adott alkalmat újabb avatásra és gépkeresztelőre. Gróf Teleki Pál miniszterelnök, főcserkész a rendezvényt méltónak találta arra, hogy azt jelenlétével megtisztelje. A rendezők meghívták a Magyar Cserkész Szövetséget, és valamennyi cserkészrepülő szervezetet. Szinte mindenki eljött a május 21-i repülónapra, aki a magyar repülésben már nevet szerzett, hazánknak. Itt jelentették be először, hogy Szentest a síkvidéki repülés fellegváraivá kívánják fejleszteni.

Több elképzelés is született arra, hogy mekkora legyen és milyen anyagból épüljön a hangár. Mind sürgetőbb volt a géptároló megépítése, mert addig, amíg az el nem készül, minden repülés előtt ki kell szállítani a műhelyben, a pincében vagy kocsiszínekben tárolt gépeket, ott összeszerelni, majd repülés végén ismét elemeire bontva visszavinni a biztonságos óvó-védő fedél alá. Még '38 kora tavaszán elkészült annak a géptárolónak a terve, amelyet a legolcsóbb alföldi építőanyagból, vályogból tervezett megépít-

tetni vitéz Bogay Kamill. A terv a gépek elhelyezésén túl konyhát, pihenőt, műhelyt, mosdót, és WC-t is tartalmazott volna, de a vezetőség a mintegy 1600 pengőbe kerülő létesítmény gondolatát elvetette. A sportelnök elgondolásával tervezett hangár mindössze három vitorlázó gép befogadására lett volna csak alkalmas, de már 1939 tavaszára 10 repülőgépre növekedett az állomány (2 db Zögling, 4 db Tücsök, 2 db Vöcsök, 1 db Szittyá és 1 Pilis), így újabb elhelyezési gond nehezedett volna a szervezetre. Tavaszra a csörlőautóik száma is 3-ra gyarapodott, de a két új szállítókocsi elhelyezése is tovább növelte volna a tárolási gondot. A korábban nem remélt megyei támogatás ígérete új lendületet adott a hangárépítés ügyének. Horthy István, a MAeSz elnöke is értesítette a szen-

7. ÁBRA SZENTES VÁROS KÖZPONTJA A LEVEGŐBŐL: LIGET A KURCA-HÍDDAL ÉS A MEGYEHÁZÁVAL. (A FELVÉTELT PAP LÁSZLÓ KÉSZÍTETTE)

teszi cserkészrepülőket v. dr. Bonczos Miklós főispán útján, hogy a Szövetség is támogatni fogja a szentesiek hangár- és repülőgép építését. A műegyetemi repülőket javaslatára Menyhárt István építész-mérnököt, egyetemi oktatót, kérték föl egy gyorsan felépíthető, tartós állékonyságú és nagy befogadóképességű géptároló pauszpapírra álmodására. A kiviteli tervet már 1938 júliusában megrendelték. Az őszi indítású építkezés elmaradt. Március 1-jén elkezdődött – az országban először – a feszített hélyszerkezetű vasbeton hangár építése. Az ütem imponáló volt, mert a május 21-re tervezett repülőnapon megtörtént az avatása, addig elkészült a betonpadlózat, és a hangár előtti rakodótér, illetve a szelevényi átról bevezető burkolt útszakasz is. A tempóra utal az a tény, hogy a jóváhagyott terveket 1939 februárjának közepén kapták a cserkészrepülőktől. Még ebben a hónapban 23-án dr. Berczeli Károly, az 595. sz. Beth-

len Gábor Cserkészcsapat repülő szakosztályának titkára, a 347. sz. telekkönyvi betétben a 16707 helyrajzszámú területet kéri a hangár építéséhez „egy pengő örökhaszonbérért”.

A városi közgyűlés a június 2-án kelt határozata tudomásul veszi a terület igénylést 115/kgy./1939. sz. 2083-1/kgig., – és időközben a Cseuz Béla városi főmérnök egyetértésével, a polgármester az ügyet meggyorsító segédletével megkapott építési engedéllyel szabályosan fölépült a hangár. Ez a határozat már figyelembe veszi a repülőket későbbi bővítési szándékát is. A városi közgyűlés – ennek megfelelően – elrendelte a fejlesztés útjában lévő

rakodókert áthelyezését a csősz épületétől keletre.

A város az igényelt területet is megtartotta saját tulajdonában, de azt „a sportrepülés javára,” annak kizárólagos használatában meghagyta úgy, hogy a repülő telepet 320 ezer pengő értékkel a telekkönyvbe bejegyeztette. A közgyűlés korábban az ínségmukára kapott kormánytámogatásból, közel 20 ezer pengő ráfordítással planírozta a repülőteret talaját. De ne vágjunk a dolgok elébe.

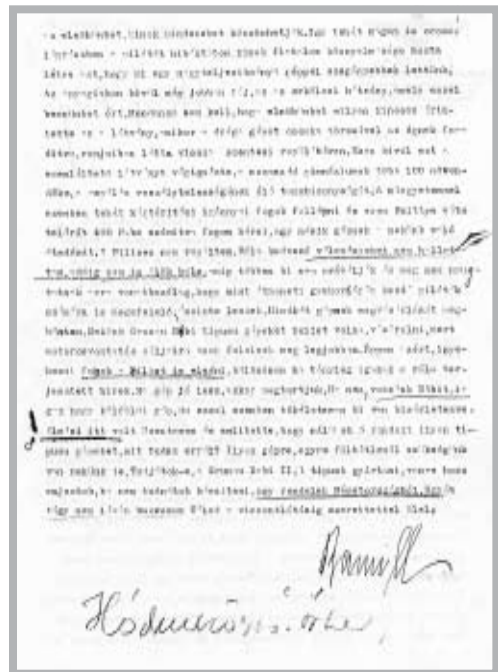
A repülő osztály vagy század idehelyezési szándékot megerősítő, – a honvédelmi miniszter javaslatára, – már ’38 augusztusában v. dr. Bonczos Miklós főispán indítványt tett a szentesi repülőteret bővítésére. A szeptember 14-i megyei kisgyűlés a repülőket szánt támogatás kiegészítésénél javasolja a városi közgyűlésnek, hogy a repülőteret jelenlegi területét egészítsék ki 100 katasztrális

holdra.

A Szentesi Napló tudósítójának nyilatkozta Massányi Sándor oktató „már harmadik hete épül a hangár, amit Menyhárt István műegyetemi tanárségéd tervezett.” Alapterülete 21x21 méter, a befogadó képessége 10 vitorlázó és 3 motoros repülőgép. A Magyar Légügyi Hivatal nemcsak erkölcsileg támogatta az új technikával készülő szentesi hangár építését, hanem a tervezőnek és a kivitelezőnek szánt ígérettel is kiegészítik terveiket – mondják – „ha az itteni építmény beválik, akkor az országban máshol is felépítetik azt. Így is lett. A nyilatkozat ‘39 áprilisában hangzott el.

A hangár építése befejezéshez közeledett. A beton héjszerkezet már áll, csak a száradása tart. Közben megkezdődött a szelevényi áthoz kapcsolódó hangárhoz vezető bekötőút és a hangár padlózatának, illetve az előtte lévő terület betonozása. Az egyesület a hangár³ közel 20 ezer pengős számláját a

Bonzos-féle megyei repülőalapról, a megyei támogatásból, a város 2200 pengő adományából (aminek egy hányadát repülőgép építésére kapott az egyesület), illetve még az ezen fölül 1000 pengő segélyéből és számla átvállalásából végül, de nem utolsósorban a LüH adományából tudta kifizetni. Ebből, csak a hangár padozatának betonozása 4691 pengő volt, amit a „veszélyes (át)kanyarok kiépítésére felvett” keretből hitelátruházással engedélyezett a miniszter a főispánnak. A hangárhoz vezető bekötőútra 3000 pengő jutott a kereskedelmi minisztérium jóváhagyásával, amit Csongrád vármegye biztosított az állami költségvetésből. További 1500 pengő segélyt kaptak a működési költségre a szentesi cserkészrepülők, illetve 5000 pengőt új repülőgép vásárlására és egy újabb 2500 pengő támogatással pedig meg tudták oldani a harmadik autó megvételét és csörlővé alakítását is. A szentesi cserkészrepülők kérésének megfelelően a megyei vezetés – még ebben

9-10. ÁBRA BOGYAY KAMILL RUBIK ERNŐNEK KÜLDÖTT LEVELE A BALESET LEÍRÁSÁVAL

az évben – arról határozott, hogy 1940-től, évi rendszerességgel, 2800 pengővel finanszírozza a működésszünetüket. Javaslatukra a városi közgyűlés 111/ kgy.1939 határozatával így nyújt anyagi segítséget a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alapnak, hogy ha azt közvetlenül a szentesi cserkészrepülők támogatására fordítja. Biztonsági okokból a sportrepülők kérik a szelevényi nyári átvezetését.

A hangáravatóra tervezett repülőnap szervezése már az építkezés indulása előtt megkezdődött. Gróf Teleki Pál miniszterelnököt vitéz dr. Bonczos Miklós belügyi államtitkár, a szentesi repülők elnöknek közbenjárásával hívták meg. A miniszterelnök ár kijelentette, hogy örömmel jön Szentesre. Az ünnepélyes avatásra meghívást kapott vitéz Bartha Károly tábornagy honvédelmi miniszter, vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, vitéz Mérey László altábornagy a szegedi hadtest parancsnoka, vitéz Falta László altábornagy, majd a Légügyi Hivatal, az Aero Szövetség, az Idegenforgalmi Hivatal képviselőjében gróf Zichy Nándor, a HMNRA-tól Horthy István, Pintér Aladár tábornok és gróf Károlyi Viktor, valamint a repülőegyesületek előkelőségei, így többek között dr. Szeder János a MOVE elnöke – városunk szülötte – ,ezen kívül a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület teljes állománya, valamennyi budapesti és vidéki cserkész vitorlázórepülő egyesület. Kiemelt helyet foglaltak el a meghívottak listáján még az esztergomi, a budapesti MOVE, a MÁV Testvériség vitorlázó repülői, a BSZKRT és a szolnoki BSE sportrepülői. A BSZKRT itt mutatja be első ízben legújabb szerzeményét a HA-NAF lajstromjelű Bücker Jungmeister.

Eljött Szentesre hazánk katonai- és sportrepülőinek valamennyi kiválósága. Erre a nagyszerű, országos rendezvényre húsz motoros és 15 vitorlázó gépet vártak a városba. A megye cserkész-, és levante csapatai

már bejelentették részvételüket. A hangár, valamint hat repülőgép (egy-egy Pilis-II., Szitytya-III., Vöcsök, három Tücsök) és két új csörlőautó avatására kerül sor. Tudnivaló, hogy a kor szokása szerint akár a Filmhíradó, akár a Rádió csak kivételes jelentőségű rendezvényeken jelent meg. A szentesi hangáravató és gépkeresztelő programját a Magyar Rádió tizenhat órától közvetítette Budinszky Sándor jeles riporter közvetítésével. A Magyar Hangosfilm Híradó megrendelésére a Magyar Film Iroda a teljes műsoráról filmet forgatott.

A repülőnapon a magyar légiere kilenc gépes vadász százada kötelék műrepülésre készült, majd a bombázókkal közösen földi célok elleni együttes légitámadásukkal színezték volna a műsort. Az elhárításukra a magyar hadsereg legújabb „tűzgépeit” vetik be – írják a programról a lapok. A helyiek iskolarepülőket bemutatását, a budapestiek vontatásból kötelék-, majd vitorlázó gépekkel műrepülést terveztek. Végül ballonvadászát zárta volna a műsort.

A rendezvény jelentőségét mutatja az is, hogy a MÁV filléres gyorsvonatokat indított Szentesre. Ezzel, ötszáz lelkes érdeklődő érkezett Budapestről, valamint a nagy lapok tudósítói, a rádiósok és a filmesek.

A miniszterelnök és a kormányhivatalok vezetőinek fogadására, és a megjelent teljes repülő élmezőny megvendéglésére, a gépek keresztelőjére 600 pengőt biztosított a Csongrád vármegyei alispáni hivatal. Már korán reggel landoltak a sportgépek. Kilenc órakor szállt le vitéz dr. Bonczos Miklóst szállító repülőgép. Két Focke-Wulf Fw 58 „Weihe” kétmotoros géppel érkeztek vitéz Bánfalvi vezérkari ezredes, a m. kir. légiere vezérkari főnöke, Szirmay Aladár vezérkari alezredes, vitéz Tarnóczy Sándor alezredes, vitéz Kovács Endre őrnagy, Ágosházy őrnagy és Pogány Lajos százados, a hozzájuk tartozó kísérettel. Ugyancsak délelőtt érkezett meg Papp Sándor nyugalmazott államtitkár, a

Magyar Cserkész Szövetség elnöke is.

Sokkal korábban nem lehetett tudni, de a déli órákban már látnivaló volt – ha nem is teljes meglepetésként – ,hogy Szent Péter is készül e jeles napra, nyilván önálló programmal. Alig néhány perccel a délutáni kezdés előtt (15 óra 30 perc) hatalmas szélvihar söpört végig a repülőtéren, majd azt követően ismétlődő, sűrű záporral öntözte az egyébként is üde mezőt, közben dörgött, villámlott. Bevezetőül hatalmas porvihar sötétítette el a Napot. Éppen ekkor érkezett meg a MALERT utasszállító gépe az illusztris vendégekkel, Újvári László kapitány, a „milliomos pilóta” vezetésével, (Európában ekkor, vele együtt még csak 28-an repültek túl a millió kilométert,) akinek igencsak szüksége volt kimagasló szakmai tudására, hogy az ítéletidőben, a viharos erejű oldalszélben, baj nélkül tudjon landolni, letenni a gépet az akadályokkal körbevett sportrepülőtéren gyepére, a Junkers méretéhez és leszálló sebességéhez viszonyított zsebkendőnyi területre. Ezen az utasszállítón érkezett vitéz Imrédy Béláné, Kunder Antalné, vitéz dr. Bonczos Miklósné, Álgay-Hubert Pál kereskedelmi államtitkár és felesége, Haeffler István minisztériumi osztálytanácsos, a sajtófőnök helyettese és Beér Gyula miniszteri titkár.

A Magyar Aero Szövetséget dr. Ember Sándor társelnök, Rotter Lajos és Buzay Lajos alelnök képviselték. A Horthy Miklós Nemzeti Repülőalaptól Bereczky László titkár vett részt a rendezvényen. Megtisztelték jelenlétükkel a cserkészrepülők ünnepségét vitéz Ricsói-Uhlyarik Béla főispán, dr. Kibédy Dósa István alispán és dr. Kanász Nagy Sándor a város polgármestere.

A kezdésre a hatalmas felhőtornyok között időnként már átvilágított a nap, de továbbra is maradt az alacsony felhőalap (100-200 méter), ami sajnos megghiásította a biztonság és a láthatóság miatt a magasabb felhőalapot igénylő műrepülést. Függetlenül a mostohára fordult időjárástól, még percekkel

11. ÁBRA. A SZENTESI ORSZÁGOS REPÜLŐNAP LEGMAGASABB RANGÚ VENDÉGE, GR. TELEKI PÁL MINISZTERELNÖK A DISZTRIBÜN ELŐTT.

a program megkezdése előtt is óriási tömeg hömpölygött gyalog, kerékpáron, autóval és mindenféle földi járművel a repülőtérré, a már kinnlévők is – dacolva a szeszélyes tavasz hozta komisz idővel – következetesen kitarítottak. A buszok, már déltől folyamatosan szállították a repülés iránt érdeklődőket. A MALERT külön autóbúsa a szegedi, a hódmezővásárhelyi, a makói különjáratú buszok és az iskolai különvonatok ontották az érdeklődőket. Budapestről csak a „filléres vonat”-al ötszáz utas érkezett.

Még az előző évi repülőteravatón megígérték a szentesiek, hogy a következő alkalommal már repülőgépen szállítják át a hódmezővásárhelyi vezetőket. Az ígéret tette-re váltásának ideje a hangáravatóval érkezett el. Hódmezővásárhelyre dr. Endrey Béla polgármesterért még a délelőtt folyamán repült át a Gerle és a szentesi indulástól számított fél órában belül már vissza is érkeztek. Azért csak

öt hozták át egyedül, mert dr. Simkó Elemér főispán nem vállalta a légi utat.

Nem lenne korrekt elhallgatni, hogy már a rendezvényt megelőzően is nagy rivalizálás folyt a nevét a hódokról kapott mezővárosért a kulisszák mögött, amit az avatás szervezése csak tovább fokozott. A kegyeiért vetélkedő városokkal lojális Hódmezővásárhely tíz kilométerre fekszik Algyőtől, és pontosan 27 km-re Szentestől. Közúton bármelyik repülőtér könnyen megközelíthető. Vásárhely vezetői hezitáltak a hovatartozás dolgában, mert önálló repülőtér akartak létrehozni a laktanya mögötti 200 kh-on, de ezt nem támogatta a kormányzat és a költségei is riasztóan hatottak. Az elhatározott önállóság kezdeti lépéseinek végül az vetett gátat, hogy a repülőtérnek alkalmas terület magántulajdon volt, amit nem volt hajlandó sem eladni, sem átengedni a birtokosa. A Szegeden elindult szervezés a cserkészrepülés irányába mozdult, ami Szentestnek kedvezett. E bizonytalanság szelét tervezte vitéz Bogyay Kamill, a szentesi repülők sportelnöke, a helyi érdek vitorlájába fogni, Ő nem is sikertelenül. Mégis Szegeden alakult meg a Pálffy Dénes cserkészőrs, amely alapjául szolgált az 1940-ben Hódmezővásárhelyen megalakult cserkészrepülő csapatnak. Saját repülőtérük nem lévén, mindkét repülőtérre jártak repülést tanulni a vásárhelyi fiatalok. Építettek egy Tücsök típusú siklógépet is.

A város is fölvette ünneplő ruháját. A főutcán hatalmas transzparens volt átfeszítve az át felett, a Kossuth térbe torkolása előtt, „*Repülőnap május 21-én*” fölirattal. Ez a kép jelent meg a Magyar Szárnyak 1939. 6. számában, háttérben a vármegyeháza impozáns homlokzatával. A városban és a megye minden helységében plakátok hirdették az országos rendezvényé lett repülőnapot és rajta a Trianont fricskázó nemzeti dacot a „*Mégis repülünk!*”-gondolatot, Ember Sándor képviselő, még 1932-ben mondott, és országosan elterjedt, jelmondattá lett szavait. A

hangáravatóról és gépkeresztelő repülőnapról nagyszerű írást közölt Jánosy István a Magyar Szárnyak főszerkesztője.

A Himnusz hangjai után, melyet a Gimnázium cserkészzenekara játszott, Báthori László református lelkész – annak a cserkészcsapatnak a parancsnoka, melynek ne-meshajtásából sarjadt a szentesi cserkészrepülés – mondott üdvözlő beszédet. A nagyszerű, gazdag programot a mostoha idő bírálta fölül, és alaposan cenzurázta is azt. Csak olyan produkciók maradhattak a műsorban, amelyek az időnként fölerősödő szél és az alacsony felhőalap miatt még biztonságosan voltak végrehajthatók.

Az előzetes jelek és az újsághírek szerint gróf Teleki Pál miniszterelnök is repülőgéppel érkezett volna, de a már kora reggel prognosztizált vihar miatt végül is a Árpád-típusú Lél gyorsmotorvonaton utazott feleségével együtt Szentestre. A miniszterelnöki hivatalból még kora délelőtt telefonáltak a főispánnak, hogy a kormányfő vasúton fog érkezni. Vele utazott a korábbi, akkor már nyugdíjas miniszterelnök Darányi Kálmán is. A miniszterelnök kíséretében szállt le a vonatról Keresztes-Fischer Ferenc, Kárpáthy Kamilló nyugalmazott honvéd főparancsnok és dr. Incze Péter miniszteri osztálytanácsos, a miniszterelnök titkára. Valamennyien a feleségükkel jöttek. A cserkészruhában érkező miniszterelnöknek elsőként Náday Géza állomásfőnök tett jelentést, majd a főispán és a polgármester köszöntője után kocsikkal indultak a repülőtérre. „Bárcsak az időt tudnám megjavítani” mutatott ujjával az égre a kormányfő, utalva arra, hogy ez az idő egyáltalán nem kedvez a repülésnek és annak a megjavítása túlnő a kompetenciáján.

A tízezres tömeg óriási ovációval fogadta a miniszterelnököt és kíséretét, de mielőtt fölmehetett volna a díszemlélyre, magyaros díszruhába öltözött kis elemisták, Fekete Nagy Ignácné és Hajdú Ignác tanítványai egy-egy búzavirágból készített repülőmodell

adtak át gróf Teleki Pálnak és vitéz dr. Bonczos Miklós belügyi államtitkárnak, a szentesi cserkészrepülőek elnökének.

Mindenki tudni vélte, bár hivatalosan seholy nem erősítették meg, hogy Horthy István is részt vesz majd a szentesi ünnepségen, és talán még repülni is fog, mint ahogyan azt évekkor korábban Szegeden tette. Igaz, akkor és ott a titkos légierő, egyetlen és titkos tisztiiskolása, végzős növendék volt. Végül hasznosnak bizonyult a protokoll csend, mert ahogyan előre sejtető volt, nem tudott eljönni Szentesre.

A jövőbe vetett törhetetlen hit csodát művelt. A kovász éltetője, vitéz dr. Bonczos Miklós ekkor mondta el a már korábban is idézett, híressé lett hangáravató ünnepi beszédét a szentesi cserkészrepülés keletkezéséről. „Öt évvel ezelőtt ebben a városban még megcsodálták, ha egy repülőgépet láttak a levegőben, ma – itt – közel száz ifjú repül.⁴ (...) Három évvel ezelőtt egy kis csoport inasgyerek keresett fel, iparos-cserkészek. Közölték velem, hogy repülni akarnak, repülőgépet akarnak építeni... Olyan mindent lenyűgöző akarattal hisznek a megvalósításban, hogy hitet nyertem tőlük, melléjük álltam, és elindultam velük repülést csinálni. (...) Nem fogja tőlem rossznéven venni, ha elsősorban ez előtt a kis csoport előtt tisztelgek, akik elsőnek indultak és akik gépeiket maguk készítették el az utolsó csavarig.” (...) Minden, ami itt van, „mindaz ami előttünk áll az ő két kezük munkája, és ebből lett, ez a szentesi cserkészrepülés, hat új géppel, egy ma még egyedülállóan modern hangárral, és három csörlőautóval. Ezt ünnepeljük ma!” – mondta avatóbeszéde végén az államtitkár, a szentesi cserkészrepülőek alapító elnöke.

A program első fele kitűnően sikerült. Beszéde végén vitéz dr. Bonczos Miklós kérte fel gróf Teleki Pálnét az első gép keresztelőjére. A Szittyia III. (R–10, másként „a 16 méteres”), a *Turul* nevet kapta „Turulmadár, nevedben a dicsőség” – mondta az

excellenciás keresztanya az avató gondolatát, utalva az ősmagyarország totem-madarára, és közben az orrburkolatra csurgatta a finom keresztvizet, stílusosan a Törley pezsgőt. A Pilis II-nek (R–8b) Ricsóy-Uhlyarik Béláné, Csongrád vármegye főispánjának felesége az Alföld nevet adta. A három Tücsök (R–7a) egyike Tisza, másik a Szentes, harmadik a Csongrád névre keresztelődött. Az elsőnek kibédi dr. Dósa István alispán felesége adott nevet, a másodikikat dr. Kanász Nagy Sándorné, Szentes polgármesterének felesége nevezte el, a harmadikat Csongrád polgármesterének felesége, dr. Pirocska Jánosné avatta fel. A Vöcsök (R–06 1939-es) Murányi Ilitől, hazánk első „C”-vizsgás vitorlázórepülőnőjétől az Ilohár nevet kapta. A hangárt vitéz dr. Bonczos Miklós belügyi államtitkár felesége avatta.

Ezt követte a mérsékelt programú légi-bemutató. A műsort Kovács Sándor kiváló pilóta nyitotta meg a Bücker Jungmeisterrel. Hefty Frigyes főoktató és Massányi Sándor oktató páros csörlő repülése sajnálatosan elmaradt, viszont szép vitorlázó műrepülést produkált Pettendi János, Tardos (Tatarek) Béla és Békássy Vilmos. A műgyetemiek M–21-ével, a HA–RAG-al, az MSrE műhelyfőnökének, Szegedi Józsefnek a tervei alapján készült géppel mutatott be ámulatba ejtő műrepülést Vadas László.

A szentesiek közül Murányi Ili mutatott be alaprepülést Vöcsökkel és még vitéz Bogay Kamill repült elismerésre méltóan. A műsor következő részét, ahol Reiger Mihály csendőr százados, vitéz Paál Lajos, Szőnyi József és Szabó István repülhetett volna, elmosta az időközben kerekedett, új erőre kapó zápor. Csizmay Zoltán repülőszázados, Majoros János és a szentesi születésű Pirithy Mátyás, az ungvári légiharcok egyik hősnéinek bemutatójában, tökéletes fölkészültségében gyönyörködhetett, a rossz idő ellenére is kitarató nézősereg. A záróakkordot a miniszterelnök beszéde után vitéz Bonczos Miklós dr.

mondta, méltatva a szentesi cserkészrepülők kiemelkedő helyét a magyar repülésben. Bár sokat rontott az összhatáson a mostoha időjárás, Jánosy István a Magyar Szárnyak főszerkesztője így zárta riportját, „Mégis nagyszerű volt.”

Oly hatalmas tömeg gyűlt egybe, hogy Vásárhelyről 20 rendőrt kellett kérni a szentesi egység megerősítésére. Ennek ellenére az ünnepség végén az egyszerre meginduló tömegben mégis több, kisebb koccanás és baleset is történt, de a rendfenntartók és a mentősök azokat már a helyszínen kezelni tudták.

Gyorsan dolgoztak a filmesek. Tíz nappal a hangáravatás és a repülőbemutató után, május 31-től június 6-ig minden este, minden előadást megelőzően bemutatták az arról készült összeállítását a Magyar Film Híradó anyagából, a szentesi Tudományos Mozgóképszínházban. A Posta külön bélyeget nem adott ki a szentesi repülőnap tiszteletére, de a repülőtérré telepített postahivataltban alkalmi bélyegzővel látták el az ott feladott küldeményeket. (Ide a repülőgép rajza fölötté félkörben „Cserkész repülőnap”, a bal szárny kilépője alatt „1939”, a jobb szárny alatt folytatólagosan „Május 21.”, ez alatt folyamatosan „Szentes” felírás ágy, hogy a az „N” betű a gép törzsén van elhelyezve.

Mind a város, mind a megyei vezetés tudatosan törekedett arra, hogy Szentest kiképző bázissá, a síkvidéki vitorlázórepülés (egyik) fellegetvárává fejlesszék, – jegyzi meg vitéz Bogyay Kamill csendőr százados, a szentesi cserkészrepülők ügyvezető és sportelnöke az 1939 januárjában íródott beszámolójában. Ezt erősíti meg a Magyar Szárnyak 1939. évi 7. számában az a K. T. monogramú, a nem helyi érdekeltégű tollforgató is: „Az Alföld leglüktetőbb sportrepülő gócpontja Szentes. Országosan is a legfontosabb repülőterek közé fejlődött.” Ezt a tényt ismerte el a Ma-eSz, amikor kezdeményezésére, a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap költségén

rendezték meg Szentesen a cserkészrepülők első, vontatásos vitorlázórepülő táborát. A teljesítmény repülések lehetőségeinek további fokozása érdekében létrehozott kiképzés teljes költsége a város ajándékaul kapott szállás, szállítás és ingyen fürdőjegy ellenére is 5 940 pengőbe került. A szigorú pénzügyi ellenőr a revizori jegyzőkönyvben írja: „További támogatásra méltók.”

Első vagy második? Mint ilyen, csak a második lehetett mert az ezt megelőző gödöllői tábor az oktatók előzetes képzését szolgálta, viszont a Szentesen június 1–15. közötti tanfolyam a „C”-vizsgás növendékek vontatásos oktatására szerveződött. Úgy vizsgálva a tényeket, mint növendék képzésére létrehozott tábor, valójában első volt.

A képzés géppálmányát a résztvevő egyesületek biztosították. A tervezett programhoz a budapesti cserkészek 2 német gyártmányú Grunau Baby–II-vel (Edmund Schneider gyár terméke), a műegyetemiek (MSrE) 2 darab Gerle 12 (Bánhidi Antal tervezte) vontatógéppel, a gyöngyösi MOVE a Vándor-al, a Janka és Rotter közös konstrukciójú gépével, a szolnokiak a Szittyá III-al (R–10), a helybeliek két Vöcsökkel a kezdeti csörlésekhez és egy Szittyával, két autóval, még két csörlővel járultak hozzá. A HMNRA a Göviert (Göppingen 4, 1937) biztosított a 25 növendéknek.

A tábor vezetője Tasnádi László (Nádi), a helyettese Tardos (Tatarek) Béla volt. A gazdasági ügyeket Török főoktató intézte. A vitorlázókat Békássy Vilmos, Pintér József és Pettendy János motoros repülőgépvezető emelte a feladatban megszabott magasságba. Alkalmanként vontatott az akkor 23 éves parancsnok, Tasnádi László és a Szentesen mindig kedves vendég, gróf Almásy László Ede (Tedy)⁵ is. Az egyik felszállás alkalmával a Gerle 12-k egyikét Tedynek sikerült összegyűrnie. Az MSrE HA–RIS-a a táborzáró után sértetlenül térhetett vissza állomáshelyére. A város ajándéka az volt, hogy ingyen

szállást és ingyenes strandbelépőt és díjtalan szállítást nyújtott oktatóknak és a növendékeknek. A szentesi és a megyei lapok folyamatos figyelemmel követték a tábor életét. Az egyik ilyen alkalommal nyilatkozta Tardos Béla, hogy Szentes egy igazi kertváros. A rendezettségével, a sűrű, üdezőld lombok közül előpirosuló háztetőkkal, a levegőből is nagyon szép látványt nyújt.

Tizenöt startot terveztek a Gövierrel (Göppingen-4 típusú kétkormányos iskola gép) még az ellenőrző repülés után. Az előírt feladatok között volt: egyenes repülés vontatásban, majd amikor ez már elfogadható volt, akkor a következő feladat enyhe balkörrel emelkedés 300 méterre, ezt követte ugyanez a feladat, csak most már jobbra fordulással. Az előző három feladatot dobálós (erős termikus), majd szállókéses időben kellett megismételni. Körözések, nyolcasozások vontatásban 100-200 méterenként emelkedő magasságokban 1000 méterig. Volt siklás összekapcsolva a motoros géppel és visszaemelkedés vontatásban 800-1000 méterig, majd 40 perces vontatás idegen terep felett. A feladatok első részét a gyöngyösiek Vándorával repülték a növendékek. Aki idáig eljutott az igen erős, „derék pilóta lett” – írja K. T. a Magyar Szárnyak '39. évi 7. számában, mert olyan iszonyatosan nagy kormányerő képződött a gépen, hogy azt csak két kéz együttes erejével lehetett legyőzni. A növendékek és az oktatók 7 pengő „Vándor-díjat” tűztek ki annak, aki a masinát „összegyűri”. Viszont nem díjazta a vezetőség azt, aki a Grunau Babyt remekelte még éppen javítható szerkezetté, de azt sem, aki a Szittyával rakott fészket a fa tetején. Történt ugyanis, hogy felszálláskor olyan eszeveszett, már életveszélyes ficánkolásba kezdett gépével a vontatott növendék, hogy azt a motoros pilóta, a saját bőrét is mentendő, szívfájdalom nélkül lekapcsolta a város fölött néhány méteren. Szerencsére egy fa lombozatában landolt a rakoncátlankodó Szittyá. Azért az tudnivaló,

hogy az a nagylombú növény 5-6 méter magasra nőtt, amin a fészekrakás történt. A róla készült kép csakis így lehetett szenzációs fotóemlékké amit bárki látott az megcsodálta, majd a történetet is hallva elszörnyülködött, végül megmosolyogta. Óriási szerencsére a gép alig sérült. Viszont komoly fejtörést okozott a fára fészkelte masina sértetlen visszavarázsolása a szilárd talajra.

A Gerlét roncsa varázsoló Almásy grófnak viszont hét pengőnél jóval többről jött ki a felborzolt kedélyű vezérkar megnyugatása.

A végeredmény: június 15-én huszonnégyen tettek sikeres elméleti és gyakorlati vizsgát, és ők, ettől kezdve a motoros repülővel vontatott vitorlázó géppel is fölszállhattak, illetve még ketten mint vontató pilóták tettek sikeres tanúbizonytságot a M. Kir. Légügyi Hivatal és a MAeSz vizsgabizottsága előtt. A vitorlázórepülés magasiskolájában, vagyis vitorlázórepülőgépen vontathatók lettek: Báró Gyula, Bogoti Péter, v. Bogyay Kamill (Szentes), Donovszky Ferenc, Földházi Antal, Gazdag Gyula, Hédl Sándor, Horváth László, Huszár András (Budapest MOVERO), Karsay Endre (Esztergom), Kálmán Tibor, Kökény Béla, Lajtha László (MOVERO Budapest), Massányi Sándor (Szentes), Mucska Emil, Némedy József, Németh György, Ozsdolay György, Pintér József, Schneider Emil (Szolnok), Soltész Bertalan, Studzeni József, Tassonyi Edömér és Zsigmond Péter.

A tábor ideje alatt több géptörés is volt, de ezek közül egy sem járt személyi sérüléssel, illetve egy azért csak adódott. Az itthon tartózkodó, a még szentesi otthonában pihenő vitéz dr. Bonczos Miklós államtitkár sérült meg, amikor kilátogatott kedvenc repülőihez. Vízzel volt telve a repülőtér mellett húzó-dó árok, amit sikerült átugrania, de olyan szerencsétlenül ért talajt a korábban már sérült lábára, hogy kórházba kellett szállítani. Nyolc-tíz nap alatt felépül, – nyilatkozta dr. Bugyi István igazgató-főorvos. Úgy is lett.

A szentesi cserkészek az orosházi repülőnapon is repültek

Repülő berkekben mozgalmas esztendőnek bizonyult az 1939-as év, július 9-re repülőnapot terveztek az orosháziak. A műegyetemi sportrepülő, a MSrE szervezte, irányította és repülte is a program egy részét, de meghívót küldtek a szomszéd városok, így Szeged és a Szentes sportrepülőinek is. A kitűzött cél – mint ilyen esetben máshol is –, a közönség figyelmének ráirányítása a repülésre, hogy az erkölcsi és az anyagi sikerével minél nagyobb számban tudják bekapcsolni a fogékony ifjúságot.

Vidéki viszonylatban az átlagosnál jóval élénkebb volt az érdeklődés, mert óvatos becslés szerint a hatezer főt is meghaladta a nagyérdemű létszáma. A sikeres propaganda abból is eredhet, hogy Orosházán – a legnagyobb magyar faluban – a huszonötös évtől 61 főt számláló aviatikai csoport működött, amely rendes tagja volt a Magyar Aero Szövetségnek. Ugyanez a szervezett erő nem volt meg a helyi repülés létrehozása előtt sem Szentesen, sem Szegeden, mint ahogyan Békéscsabán sem. Ebből a tényből már könnyű levezetni, hogy miért is akarták az orosháziak a repülő egyesületet létrehozni, amikor felcsillant a gyakorlati repülés megvalósulás lehetősége. A saját önálló repülőter és egyesület megalakítási szándékának elutasítása miatt, kényszerfrigglyel lettek fiókegyesülete Szentesnek, de „ott az orosháziak saját gépen fognak repülni.” – írték hozzá mondókájukhoz teljes joggal. Ez a döntésük köszönhető v. Bogvay Kamill 1938-ban készített tanulmányából íródott levelének. Az ominózus tájékoztató '39 elején jutott el a környező városok polgármestereihez, megyei és városi főispánjaihoz. Idézet a levélből: „Jelen átiratunk célja, hogy a haderőn kívüli repülő előképzést intézményessé tegyük nem csak Szentesen, hanem a földrajzilag közel eső városokban is, így Gyulán, Orosházán,

Hódmezővásárhelyen, Békéscsabán, Szarvason.” majd így folytatódik a levél: „A képzés lebonyolítását a következőképpen képzelem el. Az említett városok repülő növendékei egy saját, a városunk által beszerzendő, vontató autónak is alkalmas csörlőkocsin és az ehhez tartozó szállító kocsin mennének Szentesre kiképzés céljából. A táborokat 2-3 hetesre tervezem. (...) Az érdekelt városok középiskoláiban a vitorlázórepülésről előadást fogok tartani, megszervezem az ifjúságot, miként azt Szentesen is tettem. A helyi gimnáziumból húsz növendékem van, akik folyó évben már vontatásos kiképzést nyernek nagy teljesítményű vitorlázó gépeken. A 18 éves korhatárt elérve pedig azonnal mennek motoros továbbképzésre.”

A repülőnap szervezésének és költségeinek nagy részét Hézer Béla bankár, Raczkó Lajos sportújságíró és Iványi József teherautó-fuvarozó vállalta, de rajtuk kívül még nagyon sokan támogatták a rendezvényt. A bevétel Orosházán maradó részéből tervezték a gépe vásárlását és a növendékek utaztatását Szentesre, ahol megkapták a kiképzést.

A repülőnapot a makói út melletti tehénlegelőn rendezték. A háromórás programot hat egyesület produkálta. A műsort v. Hefty Frigyes kommentálta. Sétarepülés is volt a HA-RIS-al, egy jegy egy kör, és az tíz pengőt jelentett. Minden sétarepülést választóval nyilatkozatot írtak alá, hogy az esetleges balesetért sem a rendezők, sem az egyesület nem vállal felelősséget.

Ott voltak a magyar légiő legjobbjai is, a legkiválóbbak mutatták be a látványos programot. Műrepült Pettendi János, Vadas László, Kovács Sándor és Majoros János. Szin Lajos, egy fiatal szemtanú így emlékezik: „Egy nappal a bemutató előtt érkeztek a gépek. Jött a HA-RIS és a Gerle 13, a Bánhidi gépe, amely egy nagyon piros vitorlázógépet vontatott. A Gerle 13-at Tasnádi Laci vezette, de a nagy napon Pettendy „Hanzi” műrepült vele. Megérkeztek Budapestről és Szentesről

is a vitorlázó gépek, a Tücsök, a Vöcsök. összeszerelték azokat és másnap, csörlésből többnyire női pilóták repültek vele.⁶ Ők kezdték a műsort. Nádi műrepült a Gerle 13-al, majd vontatta az M22-t Pettendivel. Hanzí pedig vontatta az M22-t Pettendivel. Hanzí pedig a harmincas években nem volt nagyobb ünnep, nem mozgató meg feleannyi embert sem, mint a '39-es repülőnap." Nincs megbízható adat arról, hogy a bemutatótól repülési lázbajjott fiatalok közül hányan tanulták Szentesen repülés alapjait, de a névsor megőrizte azok nevét, akik még '39-ben A vagy B vizsgát tettek: Dunauer Rezső, Horváth Imre, Kun István, Machalek István (aki 1992-ben adta ki *Békés kékk egén...* című írását a Békés megyei repülés történetéről), Palovics János, Sebők István és Sebők Miklós.

A vontató iskola tapasztalata követelte, a cserkészrepülőket kérték a város vezetését, hogy az augusztus 5-i kezdéssel tervezett, három hetes csörlő tábor megkezdése előtt, a növendékek minimális komfortja érdekében építtessen fabódékat konyhának és egészségügyi helyiségnek, illetve higiéniai okból egy WC-t a repülőtéren. A polgármester kiadta a mérnöki hivatalnak a feladatot, hogy a szükséges fa létesítményeket a kellő határidőre állíttassa fel. Eredetileg július 15-re tervezték a csörlő-tábort, de a gyér jelentkezés miatt, és az építkezés csúszása okán is három héttel kellett elodáznia a megnyitót. Végül az építmények teljes elkészülése augusztus 10-re történt meg, ami a városnak 450 pengőjébe került. A Szentesi Napló a szépen komponált hangulatjelentésében számol be a táborról a „Hogyan nevelik a légi huszárokat a szentesi repülőtéren” című írásában. Massányi Sándor a tábor parancsnoka. A sátorvárost 12 lakósátor alkotja. Csinos a frissen épült konyha. Végül 60 növendéssel nyílt meg a nehezen szerveződött tábor, – írja a zszurnaliszta. Nem tudni honnan vette a létszámadatot, de a hivatalos jelentések csak 36 főről szólnak. A tábor eredményesen befejezők száma is ezt

az utóbbi adatot látszik hitelesíteni.

Amikor az újságíró kinn járt, éppen akkor érkezett Szolnokról a Gerle-12 Schneider Emil főoktatóval és Kaiser István pilótával. Ahogyan illik, a gép a várost köszöntő tiszteletkör után szállt le. A szolnokiak táborában volt egy olyan gépsérülés, ami aránylag könnyen javítható, de a szükséges faanyaggal nem rendelkeztek. A régi jó barátság és a repülőket között kialakult, az egymás közötti önzetlen segítség jegyében megkapták a kért anyagot és indultak is vissza Szolnokra.

A 16–21 év közötti növendékek kiképzése ingyenes. A szentesi csörlőtáborban a toborzó ígéret szerint a növendékek napi 1 pengő 50 fillérért bőséges ellátást kapnak. Elhelyezésük a repülőtéren, sátorban. A részvételi díj személyenként és naponta ugyancsak másfél pengő volt, de csak a 21. éven fölülieknek és ezen túl még a tanfolyam kezdetén 20 pengő gépbiztosítási kauciót voltak kötelesek befizetni a szentesi cserkészrepülőket pénztárába. Amennyiben a tábor bezárásáig nem volt géptörés, sérülés, nem kellett gépet javítani, így a növendékek visszakapják a befizetésüket. Vitéz Bogyay Kamill katonás fegyelmet és a kiváló oktatót, Massányi Sándort ajánlotta a leendő növendékek figyelmébe, közben nyaralást is ígér a sportelnök, majd azt, hogy az „A” és „B”-vizsga garantált. A kiképzéscentrikus napirend is a kitűzött célt segítette. Ébresztő öt órakor, reggeli háromnegyed hatkor, repülőüzem hattól tizenkilenc óráig, vacsora fél nyolctól nyolcig, takarodó 21 órakor.

Vitéz dr. Bonczos Miklós belügyi államtitkár, egyesületi elnök ösztönzőül ötven pengő jutalmat ajánlott a legjobb „A”-vizsgásnak, és a két legjobb „A”-vizsgásnak 30, illetve 25 pengő jutalmat tűzött ki.

A tábor 19 „A”, illetve 10 „B”-vizsgálval fejeződött be.

„Katonaállam vagyunk, akarunk lenni – közli megnyugtatóan a fegyelem esetleges lazulása miatt aggódó szülőknél v. Bogyai

Kamill csendőr százados – tehát az ifjúságunkat úgy kell nevelni, hogy még a játékban, a sportban is érezze, hogy azon túl kemény kötelesség vár rá.” Legalább 80 főt vártak a táborba. Előadásokat és ingyen uszodát ígért a növendékeknek.

Európa politikai hőmérője a kritikus ponthoz közeledett. Teljes légoltalmi készültséget rendeltek el az egész ország területére 1939. augusztus 24-től. Szentes légvédelmi, légoltalmi szempontból a B kategóriába soroltatott, ami – idézve a rendelkezésből a terminológiát – a „fokozottan nem veszélyeztetett” helyiséget jelent. A városban is megalakult a légifigyelő, a katonai légi ellenőrző szolgálat és a Petőfi szállóban kapott ideiglenes elhelyezést a légoltalmi őrség.

A szentesi cserkészrepülők híre messze túljutott a megye határain. A műgyetemi sportrepülőkkel közösen vettek részt Szegeden augusztus 15-én, majd azt követően Kisboldogasszony napján, szeptember 8-án a kassai repülőnapon, mint meghívott szereplők. Csoportos 60 kilométeres céltávrepülést rendezett a Szolnokon edzőtáborozó vitorlázórepülő, az 1940. évi olimpiára készülő keret nagyteljesítményű gépekkel a szentesi távra. Elsőnek négy órakeres jelent meg Szentes légtérében a Rotter tervezte Nemere Tasnádi Lászlóval (Nádi). Néhány percel később a Minimoa (Göppingen 3) Bolman Bélával. Szinte egyidőben érkezett a cél fölé az ugyancsak Rotter tervezte Karakán Szőnyi Józseffel, a budapesti MOVE versenyzőjével, aki a szentesi céltávot repülők közül a legnagyobb, 1604 m-es magasságot repülte. Végül a Viharmadár érkezett Taricska Ferencel. Olyan jó emelést tapasztalt a város felett, ami további repülésre ösztönözte. Kihasználva a kitűnő termikeket még másfél órát szárnyalt, igazi örömpülést csinált. Az élcsapat megérkezése után nem sokkal jött a telefonhír Kunszentmártonból, Tardos (Tartarek) Béla és Ozsdolai Ferenc jelentkezett.

Nekik úgy hozta a repülőszerepese, hogy éppen ott fogyott el alóluk a légiút. A gépeket még a nap folyamán visszavontatták Szolnokra. Megbeszélték Nádival, az MSrE elnökével, hogy jövőre Szentesre hozzák az olimpiai keret edzőtáborát. Ekkor még párhuzamosan készültek a világ népeinek az olimpiára és a németek a Szovjetunióval együttesen Lengyelország lerohanására, – a Ribbentrop–Molotov paktum értelmében. Az 1940-ben, Helsinkiben tervezett olimpiát a magyar vitorlázórepülők bemutatkozásával együtt elfújta a háború fürgetege.

A Műgyetemi Sportrepülők Egyesülete engedélyt kért a várostól röpirat szórára, amivel a hónap során, Budapesten rendezendő repülőbemutatójukra invitálták Szentes lakosságát.

A belügyminisztériumból, az alispán útján értesítést kapott a város, hogy csehszlovák katonai léggömbök átrepülése, vagy leszállása várható a város területén és környékén. A sportcélú verseny déli határául Szarvast, illetve a Körös vonalát engedélyezte a magyar hatóság, de navigációs hiba okozta túlrepülés miatt a területünkön történő esetleges leszállásra is gondolva, intézkedik a tájékoztató, hogy miként kell, hogyan illik fogadni az így érkező sportolókat.

Közben Budapesten a BSZKRT-nál, az MSrE-nél, a BSE-nél, illetve vidéken Pécsen, Szegeden, Debrecenben és Kassán megkezdődött a motorosrepülőgépvezetők haderőn kívüli előképzése a hadsereg részére. Eddigi ismereteim szerint Szentesről, a HMNRA szervezte repülőgépvetői képzésben, az 1939. június 15-e és augusztus 15-e között szervezett szegedi táborban Takács Péter (néhai dr. Takács Péter jogász) vett részt.

A szentesi cserkészrepülők megyei támogatása a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap létrehozásával sem szűnt meg működni. Az '39. évi költségvetésükből Csongrád,

Fabiánsebestyén, Magyartés, Nagymágocs, Öttömös, Pusztamérges, Sándorfalva és Sövényháza nyújtott figyelemreméltó segítséget a szentesi sportrepülés életbentartásához. A szentesi mozi is tartotta az ígéretét, mert az év során három alkalommal is küldött támogatást a „*Jövőre repülünk!*”-mozgalomban felajánlott, a minden eladott mozijegy árából ígért 4 fillérből összegyűlt tekintélyes summát.

Az év június 1-i érvényességgel adta ki a Magyar Légügyi Hivatal a képesített, az igazolvánnyal ellátott motornélküli repülőoktatók katalógusát, amiben a szentesi csoportból vitéz Bogyay Kamill csendőr százados, „C”-vizsgás csörlőüzemű repülőoktató és csörlőkezelő-oktató, Massányi Sándor „C”-vizsgás lejtő- és csörlőüzemű repülést és csörlőkezelést oktathat. A kizárólag csörlőkezelést oktatók csoportjában dr. Kunczer Béla szolgabíró (a név a későbbi magyarosítás után 1940-től dr. Kunszeri Bélara változott) II. fok, csörlőkezelésből segédoktató, majd Untermüller András (helyesen: Endre) könyvkereskedő, „A”-vizsgás repülő, feltételes csörlőkezelő és végül, csakis a betűrend okán Vass Mihály hangármester, „B”-vizsgás vitorlázórepülő, csörlőkezelő. A Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap Országos Elnöki Tanácsa októberi ülésén vitéz várbogyay bogyai Bogyay Kamill csendőr százados, a szentesi cserkészrepülők sportelnökét tagjává választotta.

Szeptember 27-én iktatták vitéz Szendrey László⁷ Csongrád vármegye főispáni székébe. „Nagyszerű ember! – mi több, vitéz pilóta volt a háborúban”. „Ismét olyan ember kerül a főispáni székben, aki ugyancsak lelkes híve a repülésnek.” – szállt szájáról szájra a hír a megye sportrepülői között. Az őszirózsás forradalom idején, 1918 végén még a 38. repülő század parancsnoka, főhadnagyi rendfokozatban, majd az aradi repülőtér és gyár teljes anyagkészletével Szegedre kényszerül menekülni, novembertől az itteni 5. pót-

század parancsnoki feladatát is ráruházta a léjáró csapatok főparancsnoksága. Nagytudású, tekintélyes tábori pilóta volt, amit az is igazol, hogy a beiktatásán Selley Antal tábornokon túl, a légierő vezérkarából – többek között – vitéz Hány László ezredes, közismerten a „Tata”, az egykori pilótatárs is megjelent. Az installációra a jeles előd, vitéz Bonczos Miklós dr., belügyi államtitkár repülőgéppel érkezett Szentesre.

A repülő sport felgyorsult ütemű fejlődése mind nagyobb anyagi áldozatot, támogatást igényelt. Nemzetvédelmi érdekből a repülő kiképzés ingyenes volt a 16–22 év közötti korosztálynak, mert a légierő utánpótlása is ebből a korcsoportból került ki. A katasztrófális pilóta hiány enyhítésére a „vitorlázórepülésen keresztül vezet az út a motoros repüléshez,” – hangsúlyozták v. Bogyai Kamill tanulmányára utalva mind gyakrabban az országos vezetők is. Ezzel a címmel jelentek meg toborzó plakátok és újsághírek 1939 végén és a következő év elején. Két évvel később már csak azokat vették fel a motorosrepülő kiképzőkeretbe, akik megfeleltek a vitorlázórepülő tanfolyamon. A harminchat tagegyesület között Szentes is helyet kapott a vitorlázórepülő keret⁸ létrehozására, az előképzésre (1941-től).

A 1938-as repülőnapon, a Cserkész Szövetség huszonöt éves fennállásának jubileumán, Budaörsön már találkoztak a szentesiek a lengyel cserkészrepülőökkel, vezetőikkel. Akkor kölcsönösen meghívták egymást. Már ott utaltam arra, hogy ennek még a későbbiekben folytatása lesz. A szentesi cserkészrepülőök közül, a repülőbarátság jegyében ketten is voltak kinn Lengyelországban az elmúlt esztendőben ('38-ban) háromhetes repülőtanfolyamon. Három lengyel katonatiszt, akik a lembergi front összeomlása után hazánkba menekültek, a beregszászi magyar katonai parancsnokság engedélyével a Komáromba utazásukat megszakítva Szentesre látogathattak repülő barátaikhoz, hogy a

szíves meghívásra tett ígéretüket teljesítsék, bár bizonyára nem így gondolták a viszontlátást. Csak néhány napig élvezhette a szentesi cserkészrepülőök vendégszeretetét dr. Wastilevsky Adolf őrnagy (a przemysli katonai kórház igazgató főorvosa), dr. Drozdowsky Stanislav hadnagy, a helyettese és Koszwszky Jan mérnök akik hivatásuk gyakorlása mellett a lengyel cserkészrepülés szervezetében is aktív részvevők voltak.

Mivel a május 21-én tartott hangárvaton és gépkeresztelőn vitéz Horthy István, a Magyar Aero Szövetség elnöke, kormányfőtanácsos nem tudott résztvenni a szentesi ünnepeken, az azt követő repülőnapon úgy határozott, hogy még október 8-án, vasárnap szemlét tart a nagyhírű cserkészrepülő egyesületnél. E bejelentésével egyidejűleg tette közzé az elnökség határozatát is, hogy a repülőalap felosztható részéből azt a nyolc egyesületet fogják támogatni amelyek már bizonyítottak, közöttük Szentest is, mert a csörlőüzemű repülőegyesületek között, az eddigi munkájukat összehasonlító HMNRA listán az első helyre került. Végül is a felosztható 58 ezer pengőből a szentesi cserkészrepülőök 2300 pengőt kaptak és ezt 1940 tavaszán a tisztességes gépkarbantartó munkával köszönték meg. A juttatás záradékként jegyezte meg a Nemzeti Repülőalap Elnöksége, hogy a következő évben még inkább teljesítményfüggő lesz a támogatás mértéke. Az ország 22 (motoros, vitorlázó együtt) rendszeresen működő, legjobb egyesülete közül a szentesi cserkészrepülőök a versenylistán a 10. helyen landoltak. (A szegedi DAC a 12. helyre sorolódott ebben az értékrendben.)

Éves közben jön meg az étvágy, hirdeti generációról generációra a jól ismert szólásmondás. Az elért kétségtelenül nagyszerű eredmények nem ámították el a cserkészrepülőöket, hanem a még gyorsabb fejlesztésre, a még eredményesebb munkára ösztönözték a vezetőket. Az újabb anyagi

források felderítésében is élen jártak. Levélben kérték Szendrey Lászlót, a vármegye méltóságos főispánját, hogy intézzen körlevelet a megye valamennyi helységének vezetőjéhez, a járás főszolgabíróihoz és a városi rendőrkapitányokhoz, hogy a bálengedélyek kiadásánál tekintsék előfeltételnek a szentesi cserkészrepülőök támogatását. Szendrey főispán a levél középpontjába a szentesi cserkészrepülőök érdemei között hangsúlyozza, hogy nemcsak a vármegye, hanem a szomszédos törvényhatóságok (megyék) ifjúságát is repülő kiképzésben részesítik. Kéri a lakosságot, hogy anyagilag is támogassa a repülést, mint nagyon fontos nemzeti ügyet.

„Kívánatosnak tartanám, – idézem a főispáni levélből, – ha a vármegye községeiben magánosok, kocsmárosok és olyan egyesületek által rendezendő táncmulatságoknál, amely egyesületek a táncmulatságot nem a saját anyagi megerősítésük érdekében rendezik, a jövedelem a szentesi cserkészrepülőök céljára ajánlatná fel, ...Felkérem ezért a Főszolgabíró Urat, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel hasson oda, hogy a járás lakossága a szentesi cserkészrepülőöket fenti értelemben támogassa.” Amint a következő esztendő tényei bizonyítják, a 1939-s vetés bő, gazdag aratás hozott a szentesi cserkészrepülőöknél.

A belügyi államtitkár táviratilag értesítette dr. Kanász Nagy Sándor polgármestert, hogy a 132.439-1939. sz. rendelkezésével a szentesi cserkészrepülő egyesületet 1000 P segélyben részesíti a már korábban kapott támogatáson fölül. Az eddigi anyagi segítségek többnyire esetlegesek voltak, így nem nyújthattak biztosítékot a folyamatos működéshez és a fejlődéshez. A cserkészrepülőök vezérkara a polgármesteren keresztül kéri a városi képviselő testületet, hogy az 1938-ban megszavazott 2200 pengő adományt, támogatást évi rendszerességgel szíveskedjen biztosítani 1940-re, és továbbra is. Vitéz Bogyay Kamill indokolásában arra utal, hogy „a szentesi

cserkészrepülők már bizonyítottak az eredményeikkkel". Úgy hírlík, hogy a polgármester közgyűlés elé terjeszti a repülő egyesület kérelmét.

Az október 8-ra tervezett látogatást a kedvezőtlen időjárás miatt el kellett halasztani, egy olyan időpontra, amikor már biztonságosan meg tudták közelíteni a repülőteret. A következő hét szombatján ismét értesítést kapott vitéz Bogvay Kamill az egyesület sportelnöke, hogy a pilótaszemlére másnap, azaz vasárnap kerül sor a szentesi cserkészrepülők repülőterén, ha az idő engedi. Úgy szervezték, hogy az elnöki szemlén ott lesznek a Szentes környéki repülő egyesületek, így a szegedi, az orosházi, a kecskeméti, a szolnoki, a hódmezővásárhelyi, valamint a budapesti Műszaki Egyetem Sportrepülő Egyesülete is. Újabb telefon, újabb halasztás az utolsó pillanatban, mert vitéz Horthy István elodázhatatlan megbízatást kapott a kormányfőtől, ami miatt mégsem tudott Szentesre jönni. Kezdett a dolog kínossá válni. Tovább nem lehetett halogatni a „vidéki sportrepülő élet gócpontjának” pilótaszemléjét.

A következő, a 22-i terminusra glédában álltak a szentesi cserkészrepülők. A MAeSz elnöke, Horthy István azon a repülőgépen érkezett, amelyen megtette a bombayi útját is. Vele utazott vitéz dr. Bonczos Miklós belügyi államtitkár, a szentesi cserkészrepülők elnöke, vitéz Szirmay István repülő ezredes, a LüH megbízottja és Rotter Lajos. Fogadásukra megjelent a repülőterén v. Szendrey László, Csongrád megye főispánja, dr. Dósa István alispán és helyettese, Dobay Andor, dr. Kanász Nagy Sándor polgármester és Pally Rezső ezredes, Szentes katonai parancsnoka. Az utolsó pillanatban tovább bővült a helyi protokoll lista, nyilvánvalóan a repülőbázis tervezett bővítésének szándéka miatt. A MAeSz elnök és az államtitkár fogadásán részt vett még dr. Pataki Tamás megyei tisztii főügyész, Cseuz Béla a város műszaki tanácsosa, Havas Imre megyei tisztii

tífóorvos a kórház orvoskarával, valamint a helyőrség tisztikara és Zsámbéky Antal rendőrtanácsos.

Előbb Bonczos Miklósné és édesanyja érkezett. Horthy gépe tizennégy óra tíz perckor tűnt fel a repülőter légtérében. A város fölött leírt tiszteletkör után elsőnek Horthy István lépett ki, majd v. Bonczos Miklós és végül Rotter Lajos, a magyar vitorlázórepülés egyik megteremtője, országos vezetője. Tasnádi László külön az MSrE M19-én érkezett. A hivatalos látogatásnak nem volt ünnepség jellege, mégis többezres tömeg volt kíváncsi látóivalókra.

Pap László, az akkor még kiscserkész emlékezete szerint Horthy István a négyszemélyes Messerschmitt Me 108-Tf Taifunnal érkezett Szentesre. A lódombok felől közelítette meg a repülőteret, ennek megfelelően keresztben szállt le a leszállójelnek. Ráadásul magasan lebegtetett és a gép körülbelül 2 méter maasból a földre tottyant. A pilótának nem volt szerencséje, mert a bal futószárral, – ami becsuklott – és a szárnyvéggel ért földet. A Táifun sérült, ami Szentesen nem volt javítható. A gép a földetérés helyén maradt, majd négy nap múltán szállították vissza, egy teherautón, Budapestre, – korigálja a hites tanú sajtó beszámolóját.

A másik gépen, az M-19-en Tasnádi László érkezett a Magyar Szárnyak riportérével. Ez a gép írta le az említett tiszteletkört a város felett. Amit még meg kell jegyezniem – mondja a szemtanú, – az a repülőgép, amellyel Horthy István Bombay-ba repült, az kétszemélyes volt. Valóban, a kormányzó fia, a MAeSz elnöke, a MÁVAG vezérigazgató helyettese az indiai úton Aradó 79 típusú sportgéppel repült és az valóban kétüléses. A tipustévesztés a pongyolaságnak, a leszállási malőr elhallgatása pedig – az egyébként szokatlan – újságírói tapintatnak köszönhető.

A szemle elsősorban a repülőterre korlátozódott. A hatvan főnyi növendékcsoporthot v. Bogyai Kamill csendőr százados

vezényelte és tett jelentést a magasrangú előljárónak. „Méltóságos Uram! A szentesi növendékeken kívül a fogadásra felsorakoztak a nálunk tanuló és vizsgázott orosházi, hódmezővásárhelyi⁹ és Mindszenti növendékek is, Ő majd Horthy ellépett a díszelgésre felsorakozott sportrepülők előtt. Megtekintette a tíznel is több startrakész gépet, és megnézte a rögtönzött bemutatót.

Gullay Mihály „A”-vizsgára készülő növendék mutatott be egy ugrást, majd Ruzs Molnár Ferenc „B”-vizsgafeladatot repült, Murányi Ilona műrepült – közli olvasóival a Szentesi Napló, nyilvánvalóan nem repülés szakértő, tudósítója. Vitéz Bogyay Kamill és Massányi Sándor repülési magaskolája ejtette ámulatba a közönséget. Horthy gratulált v. Bogyainak a kiemelkedő munkáért, majd Murányi Ilitől búcsúzóul azt kérte, tartsa a lelket a szentesiekben. Innen a Petőfi utcai klubba vezetett az útjuk.

A hangár mellett létesült javító és repülőgépipítő műhely lenyűgözte a mérnök képzettségű Horthy Istvánt. Olyannak ítélte meg – joggal – amelyben más kluboknak, egyesületeknek is képesek volnának gépeket építeni. Nem véletlen, mert a műhely fölszereléséhez az intenciókat Rubik Ernő adta.

Még ott volt a szemlekor is az a roncsos, aprófává lett Szittyá, melyet előző este vontattak haza Esztergomból. A motoros gépről lekapcsolva a Szittyá néhány sikertelen looping után dugóházóba pördült és meg sem állt a földig. A cserkészrepülők frissen vásárolt, vadonatúj vitorlázógépe egy pillanat műve alatt gyújtóssá vált. A Szomolányi nevű esztergomi pilóta kisebb sérüléseket szenvedett, és csak megfigyelés miatt vitték be a kórházba. A Petőfi utcában, a Takarékpénztár modern palotájában helyet kapott repülőklub egyszerű, ugyanakkor elegáns berendezése tetszett a szemlélő elnöknek. Különösen sokat időzött az előtt a fölvétel előtt, ahol a fotós remekül kapta el a pillanatot, amikor is a vontató tábor egyik madárlelkű növendéke

a szolnokiak Szittyájával, éppen fészket rakott az útjába eső fán. Horthy István látva az eredményt és a szűnni nem akaró ambíciót a szentesiek motorosgép igényére, csak annyit mondott: „Kérdemelték”. A Kaszinóban elköltött ebéd után visszarepültek Budapestre. Huszonöt perccel később telefonon jelezték, hogy szerencsésen megérkeztek.

A budapesti lapok megleghangú cikkekben számoltak be vitéz Horthy István szentesi látogatásáról. Az egyik budapesti lap nyilatkozatot közöl az Aero Szövetség elnökétől, – tudósít a hírről a Szentesi Napló. „A szentesiek minden támogatást kiérdemeltek – nyilatkozta vitéz Horthy István, majd folytatta – Ilyen nagyszabású repülőteret, mint amilyen itt van, vidéken még nem láttam. Megható az összetartásuk, a lelkes munkájuk, a repülőszellemükben pedig a legjellemzőbb, a legvonzóbb, hogy a város intelligenciája együtt van az iparos tanoncokkal.” Ezzel tudtak a szentesiek 2-3 év alatt évtizedes eredményt elérni. A riporter még megjegyzi, a szentesi repülők nagyon bíznak abban, hogy tavasszal kapnak egy motoros gépet, amivel a kiképzést megkezdhetik és vontathatnak.

Summázva az ez évi eredményeket, a nagyszerű országos rendezvényeken túl a szorgalmas, a következetes kiképzés 25 „A”, 14 „B” és két „C” vizsgát eredményezett. Az év végi zárólétszám 61 fő volt. A fölszállások száma 2019, a repült idő 23 óra 01 perc. Három baleset volt az év során, amiből szerencsére egy sem követelt emberáldozatot.

Ami eddig még nem történt meg az 1935-ös megalakulás óta az, hogy az év novemberének végére elkészült az alapszabály (tervezet), mely a „Csongrádvármegyei Cserkészrepülők Köre, Szentes” névmódosítással kezdődik. Mire a végleges, az elfogadott formáját elnyerte, addig sok átalakuláson ment át a működési alapszabály.

A sok, nagyszerű eredmény mögött óriási mennyiségű munka és minőség húzódik

meg, ami jóval több sikert érdemelt volna, mégsem lehetünk elégedetlenek, hiszen a korábban induló egyesületek közül is sokat tudhattak maguk mögött az országos értékelés végén. A kritikus megmértetés után is csak dicséret illetheti ezt a remek, összekovácsolt közösséget.

FORRÁSOK

- Magyar Szárnyak* 1939 1., 6., 7., 8., 11., 12. sz.
Szentesi Napló 1939. jan. 20.-i, febr. 16., márc. 14.-i, ápr. 02., máj. 07., 14., 15., 20., 21., 23., 25., 31. sz., jún. 02., 06., 16., 29. sz., júl. 01., 08., 12., 19., 26., 28.-i sz., aug. 02., 04., 09., 13.-i sz., szept. 12., 20. sz., okt. 01., 03., 04., 14., 15., 19., 21., 22., 24., 25. sz., dec. 12. sz.
Délmagyarország 1939. jan. 28., márc. 03., júl. 08., szept. 22. sz.
Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára.
 Főispáni iratok:
 Szentesi cserkészrepülők 66/1939. sz. levele Csongrád vármegye Méltóságos Főispánjához.
 Főispán levele a főszolgabíróknak 914/1939.
Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára. Alispáni iratok:
 Belügyminiszter 53.422/1939. sz. értesítése léggömb versenyről.
 Sportrepülő egyesületek működési engedélye. BK. 40/1939-165 165/1939. HM. sz. rendelete.
 Repülónap támogatása 3946/1939.
Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára. Polgármesteri iratok:
 Hangár építéshez terület átengedés 2083/1939., Hangárépítés engedélyezéséhez közgyűlési határozat. 115/1939. jún. 2.
 Légfigyelő és ellenőrző szolgálat ellátása. 151/1939.
 Fabódé és WC felállítását kéri a cserkészrepülők. 7834/1939.
 Katonai légi ellenőrző szolgálat ellátása. 181/1939.
 Légoltalmi őrség. 184/1939.
 Cserkészrepülőknek 1938-ban megszavazott segítség további folyósítása. 7149/1939.
 Hangár és vitorlázó repülőgépek építéséhez állami

- támogatás. 2280/1939.
 Hangárépítés bejelentése. 2869/1939.
 Szentes-szelevényi vicinális műút első szakaszának áthelyezése. 3709/1939.
 Hadtörténelmi Levéltár. Témagyűjtemény 3327.
 Winkler: Krónika. A magyar repülés története, 1-4. doboz.
 Közlekedési Múzeum Levéltára: Kézirattár 948/1979. Szin Lajos: HA-RIS-al Orosháza fölött és a repülónap.
 650/971. Murányi Ilona pilótanő levele a MAeSztól kapott C jelvény elküldéséről – 1937.

JEGYZETEK

¹ Részletek a 180/kgy. 1938. szám 8114/kgy. határozat meghozatalához a polgármesteri előterjesztésből a repülőszázad, esetleg repülőosztály elhelyezésének ügyében a városi közgyűlés elé.

Tekintetes Kávéiploésterület!
 Egyes katonai alakulatoknak a vidéken leendő elhelyezésével kapcsolatban felmerült annak az elgondolása, hogy Szentesen egy repülőszázad, esetleg egy repülőosztály helyeztessék el. A város felhívott arra, hogy egy ilyen repülőalakulat idehelyezése esetén hajlandó lenne-e megfelelő területet biztosítani repülőtér céljára, legalább 200 kat. hold és az előírásoknak megfelelő alakú és minőségű területet, – amely repülőtér használatáért a kincstár megegyezés szerinti bérösszeget fizetne, a szükséges épületek részére ingyenes, megfelelő nagyságú 8-10 kat. holdat, amelyen az építkezést a m. kir. kincstár végezné el a saját költségén, hajlandó-e továbbá ezt a területet vízzel és villanyvilágítással és egyéb célokra szolgáló villamosárammal ellátni, – természetesen akként, hogy a város a villamosáram kivezetéséről és nem az áramszükséglet fedezéséről gondoskodnék. Minthogy a választ táviratilag kellett megadni, a tekintetes képviselőtestület jóváhagyásától feltételezetten jelentettem, hogy a város mindezek megadására és vállalására hajlandó.
 Egy repülőszázadnak a Szentesre helyezése is közel 1 000 000 pengős építkezést jelentene, ami a válságban lévő építőiparosok helyzetén nagymértékben javítana. Egy repülőosztálynak Szentesre helyezése természetesen még nagyobb arányú lehetőséggel járna. Az ilyen alakulatoknak igen

magas úgy a személyi, mint az anyagi illetménye, ami túlnyomó részben a város gazdasági életébe kerülne bele. Szinte minden áldozatot megér tehát a város részéről ennek megszerzése. A város gazdasági életére származó előnyökkel szembeállítva a kért áldozat nem olyan természetű, amit a város nem adhatna meg.

A kért terület a város felsőcsordajárásán volna kijelölendő a mostani sportrepülőtérré folytatásaként és a sportrepülőtérré beszámításával. Ezzel természetesen megszűnne ennek a területnek a közlegelő jellege, amihez a nagyméltóságú m. kir. földművelésügyi miniszter ár engedélye is megkérendő lesz ... Ha azonban mégis pótlandó lenne az itt feladott legelő, úgy ez az alsócsordajáráson megfelelően eszközölhető. (...) Tehát a város nem szenved veszteséget. (...)

Az ingyen átengedni kért terület nem számottevő érték, és ha az beépítetik azokkal az épületekkel, amelyek ilyen repülőalakulat részére szükségesek, nagymértékben emeli Szentesnek a városias jellegét. A területnek vízzel való ellátása legmegfelelőbbben ártézi kát fárásával biztosítható (...) ami (...) 5-8000 pengő költséggel járna.

A villamosáramnak a helyszínre kivezetésével járó költségek összege aszerint alakul, hogy hol lesznek az épületek megépítve. Ö számolni kell e címen legalább 10000 pengő költséggel. (...)

Az átengedendő terület megfelelően elkészítendő lenne – elevegyetendő, vízmentesítendő és gyepesítendő – lenne, amit szintén a város végeztetne el a saját költségén. Bár pontos számítás a város részéről hozandó áldozat pénzben kifejezett értékéről még nem eszközölhető, ... nem lesz olyan nagy, ... amit nem lenne érdemes meghozni.

Csongrád vármegye különösen vitéz és dr. Bonczos Miklós ár óméltósága és dr. Dósa István alispán ár óméltósága ebben az ügyben is a legmeszebbben lévő segítségére vannak a városnak – még anyagi áldozattal is – „amennyiben a repülőtérré felajánlott területet kettészelő vicinális útnak az áthelyezését a vármegye eszközli.

Az Országos Légügyi Hivatal kiküldötte a kiszemelt területet megtekintette és a maga részéről alkalmasnak találta és az repülőosztálynak Szentesre leendő elhelyezését a maga részéről lehetők tartja, figyelemmel az egyéb követelményekre is. Ö

A polgármester ... tisztelettel kéri a tekinté-

tes képviselő testületet, hogy mondja ki, egy repülőszázadnak, s amennyiben lehetséges egy repülőosztálynak is Szentesre leendő helyezését kívánatosnak tartja és ebből a célból repülőtérré felajánlja a megegyezés szerint megállapítandó bér mellett ...”

A jelenlévő harminckilenc képviselő név szerinti szavazással igent mondott a repülőtérré létesítésére.

² Több helyen találkoztam Pirity, Pirityi név-írással. A sajtókezű aláírása: Pirithy. Szentesen született 1910. december 28-án, és meghalt Budapesten 2003. május 17-én. A Kerepesi temetőben alussza örök álmát. Születése időpontjában édesapja volt a Petőfi Szálló és Étterem bérlője. Volt sport-, polgári forgalmi-, vadász- és szállítórepülő. Tartalékos főhadnagy. A finn hadsereg önkéntes vadászrepülő hadnagya és megkapta a Honoris Causa finn repülő érem és a finn Hadi Emlékérem, a „Hadrakelt Sereg szalaggal kitüntetések, illetve a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntető köztársasági elismerés birtokosa. A német megszállókkal szemben tanúsított ellenállása miatt a nyilasok letartóztatták. Sikeres szökése után Budapesten bujkált, majd szovjet hadifogságba került, ahonnan a Vorosilov marsall közbenjárására szabadult. Repülő barátai segítségével a HM. Légügyi osztályán kapott beosztást. Negyvenhatban a polgári repülésben lett ismét pilóta, majd a MASZOVLET-től, mivel Finnországban a szovjetek ellen harcolt, elbocsájtották. Családjával Ausztráliába menekült, ahonnan még a rendszer-váltás előtt, a nyolcvanas évek végén települt haza. Kalandos életútján 92 évet élt.)

³ A *Magyar Szárnyak* 1938. évi 8. számában írja „A szentesiek kitűnően álcázott hangárja már 100 méterről is alig különböztethető meg a környezetétől.” A szakértő megfigyelő észrevétele Pusztai József szentesi festőmester kiváló színdinamikai technikáját dicséri.

⁴ A növendékek többsége helybeli volt, de már a 1938-as repülőteravató után a csongrádi, a hódmezővásárhelyi, az orosházi, a Mindszenti, a felgyői és a kisteleki 16-22 éves fiatalok is megjelentek, akik Szentesen akarták megtanulni a repülés tudományát, kultúráját. 1940-re jelentősen bővült a szentesi kiképzésbe bekapcsolódó helységek sora.)

⁵ Almásy László, a 282. sz. nemzetközi pilóta igazolvány birtokosa mint Afrika-szakértő

szolgált a második világháborúban Németországot Rommel tábornok tanácsadójaként. Csak az 1951-ben bekövetkezett halála után tudódott ki, hogy a jeles Afrika-kutató valójában az angol titkosszolgálat ügynöke volt. Repült egy nem hivatalos világrekordot akkor, amikor Angliából Egyiptomba vontatták repülőgéppel. A szentesi cserkészrepülőknél, szimpátiából egy vitorlázó repülőgépet ajándékozott. Az ő életéről, munkásságáról szól az *Angol beteg* című amerikai film, amely 1997-ben 9 Oscar-díjat nyert. (Rendezte Anthony Minghella.)

⁶ Nyilvánvalóan a Murányi lányok voltak, Ili és Vali.

⁷ A kinevezéséről így ír a Szentesi Napló: „A kormányzó vitéz Szendrei László alezredest, megyebeli (Algyő melletti) földbirtokost nevezte ki Csongrád megye főispánjának.” Az MTI közleményéből: Szegeden született 1891. február 3-án. A középiskola elvégzése után katonai pályára lépett. A világháborúban mindvégig a frontvonalban harcolt. 1915-ben repülő szolgálatba lépett. Háromszor sebesült. Tizennégy légigyőzelmet aratott. Számos hadikitüntetés birtokosa. Tizenhét évig volt a Vitézi Szék széktartója, majd szék-kapitánya. A Kormányzó Úr kitüntető bizalmából a 1939 februárjától a Vitézi Szék Mezőgazdasági Osztályát vezette Csongrád vármegye főispáni

kinevezéséig. Kiváló gyakorló gazda. 1940 novemberéig látta el a főispáni megbízatást.

⁸ A Magyar Királyi Légügyi Hivatal 1938 júliusában tartotta a vitorlázó repülő keret oktatóinak haderőn kívüli fölkészítését. Az egy hónapos tanfolyamot Esztergomban rendezték. Szentestről részt vett vitéz Bogyay Kamill, Massányi Sándor, dr. Kunszeri Béla és Schlett László, míg Szegedről Guelminő László. A LüH megbízott parancsnoka Somogyi Kálmán repülőszázados, a kiképzésvezető v. Hefty Frigyes volt. Almásy gróf, az Afrika-kutató a térképismeretet és navigációt, illetve még a műszertant, dr. Kertész László a MAeSz titkára repülés-jogot, vitéz Désy Mihály vadászipilót hadnagy a harci repülés alapvető tudnivalóit oktatta. Dr. Kunszeri Béla a csörlést tanította az oktatóknak.

⁹ „Nagy lökést adott a vásárhelyieknek a szentesiek 1939-es látványos bemutatója – írja a *Magyar Szárnyak*ban Hódi Imre. Még ez év novemberében megalakult a Hódmezővásárhelyi Sportrepülő Egyesülete. Elnök: dr. Simkó Elemér főispán, ügyvezető elnök: dr. Pásztor Imre főorvos, főtitkár: Csergő István tanár, titkár: Kiss Gergely. Az 1940-ben, Szegeden megalakult „Pálffy Dénes cserkészőrs alkotta magját a későbbi cserkészrepülő csapatnak. (Folytatása következik)

Egy magyar rohamtüzér visszaemlékezései

Beszélgetés Ágotay István rohamtüzér hadnaggyal (2002. november 16–18.)

Belvedere Meridionale: *Kérem, meséljen arról, hogyan került a hadsereghez!*

Ágotay István: Siófokon születtem, de Balatonkilitin anyakönyveztek, mert apám Somogy megyei volt, és azt szerette volna, hogy én is az legyek. Ő a Déli Vasútnál volt mérnök. 1924-ig Siófokon laktunk, utána Szombathelyre kerültem: ott, majd később Sopronban jártam gimnáziumba.

Harminckilencben bevonultam Sopronba a 7. tábori tüzérosztályhoz, mint előgyakorlatos – a Ludovikához szükség volt egy év csapatszolgálatra, s én ezt töltöttem Sopronban. Részt vettem az erdélyi bevonuláson, majd 1940 októberében kezdtem tanulmányaimat a Ludovikán – Maléter Pál évfolyamtársaként.

1942. december 6-án avattak, azután a szombathelyi 8. tábori tüzérosztályhoz kerültem, ott voltam első tiszt, majd ütegparancsnok. Akkor megkeresett Barankay József százados, aki a Ludovikán tanárom volt: értem jött, hogy elvigen rohamtüzérnek. Elmondta, hogy az egy páncélosalakulat, ahová csak önként jelentkezőket vesznek be, kiváló minősítéssel. Egy hét múlva megkaptam a behívót Hajmáskérre, ott állították föl a rohamtüzérséget. Az 1. rohamtüzérosztály már megvolt,

ennek volt a parancsnoka Barankay százados, aki később Oroszországban hősi halált halt. Létrehoztak egy kiképzőkeretet, hogy felállítsák a 2–8. rohamtüzérosztályt is, én a második keretnek lettem a parancsnoka, később ebből lett a 7. rohamtüzér-osztály. Akkor még rohamlöveget nem láttunk, a kiképzést „Tu-rán” és „Toldi” páncélosokkal végeztük. Elégé mostohák voltak a körülmények, fabarakokban laktunk. A német rohamlövegeket, a „StuKa Vierzig”-eket (Sturmkanone 40, másként: StuG–III) csak a kiképzés végén kaptuk meg.

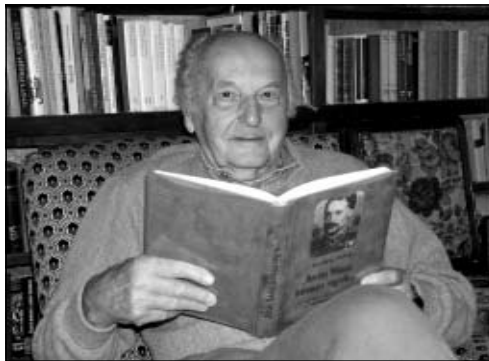
B. M.: *Hogyan épült fel egy rohamtüzérosztály?*

Á. I.: Három üteg és az osztálytörzs alkotta az osztályt. Minden üteg három szakaszból és az ütegparancsnokból állt, a szakasz pedig három rohamlöveget jelentett. Egy osztályban tehát összesen 31 löveg volt. Aki ide bekerült, az 32 éves korig lehetett rohamtüzér, de ha osztályparancsnok lett

belőle, akkor 36 éves korig. Az alakulat tehát csak fiatalokból állt.

B. M.: *A kiképzés után hová irányították Önöket?*

Á. I.: A 7. rohamtüzérosztály Sümegre került, ott már a német rohamlövegekkel kaptunk kiképzést, sőt tizenhatunkat kivittek

A „ZRINYI” ROHAMLÖVEG, AZ EGYIK LEGJOBB MA-GYAR GYÁRTMÁNYÚ FEGYVER A VILÁGHÁBORÚBAN

Németországba, Burg bei Magdeburgba (kb. 30 kilométerre Berlintonól), ahol egy nagy rohamtüzér-iskola volt. Ott az a soproni Schreimer Emil volt a tolmácsunk, aki jelenleg a herceg Esterházy Pálnak az ügyvédje. Az iskolát elvégezve felvittek bennünket két hónapra Dániába, jutalomüdülésre.

B. M.: *Milyen rangban szolgált?*

Á. I.: Tulajdonképpen hadnagy voltam, a 7. rohamtüzérosztály 1. ütegeinek parancsnoka, de már főhadnagynak kellett volna lennem. Bilnitzer Ernő altábornagy, a rohamtüzérség a feje, egyszer azt mondta, hogy soron kívül főhadnagy leszek. Én azt válaszoltam neki, hogy nekem nem soron kívül, hanem már mindenképpen főhadnagynak kellene lennem. Erre ő azt mondta, hogy akkor soron kívül százados leszek. De ez már a nyilas-időkre esett, úgyhogy utólag nem ismerték el. Így maradtam hadnagy.

B. M.: *A harci cselekményekbe mikor kapcsolódtak be?*

Á. I.: 1944 augusztusában mozgósítottak bennünket, és szeptember 17-én kerültünk ki a frontra. Arra emlékszem, hogy Sümegen nem volt homlokrakodó, ami a páncélosokhoz kell, ezért Tapolcán rakodtunk szeptember 11-én, és onnan mentünk Nagyszőlősrre. Nagyszőlősen voltunk talán három napig, azidőtájt volt a románok áttámadása. Leküldtek bennünket Nagyvárad–Arad térségébe: itt volt az első bevetésünk. Ez-

után vonultunk vissza lassan, végig az egész Alföldön.

B. M.: *Milyen volt eközben az alakulat harci szelleme?*

Á. I.: A rohamtüzérség egy elit alakulat volt, és nagyon jó szellem uralkodott nálunk. Nagyszőlősen tartottam egy „hegyi beszédet”, s azt mondtam, hogy ezt a háborút mi elvesztettük. Mindenki addig jöjjön velem a visszavonulás során, ahol lakik. De addig a parancsaimat teljesítenie kell. És elvárom azt, hogy mielőtt lelép, elbúcsúzzunk. Tiszti becsületszavamat adtam, hogy senki ellen szökési beadványt nem adok. Azt mondtam, hogy Sopronban lakom, és én odáig megyek. Ezt meg is tartottuk. Szökés nem volt, mindenki, mielőtt lemaradt, odajött elbúcsúzni. Sopronig nem jutottam el, csak Budapestig, ahol a Gellért Szállóban véget ért számomra a háború.

Nagyon összefogott társaság volt. Nálunk, ha lehet a régi Horthy-hadseregben demokráciáról beszélni, akkor az volt. Nem volt tiszti étkezde. Ugyanazt kellett ennünk, mint a legénységnek. Ha rossz volt az ellátmány, akkor a tiszt gondoskodott arról, hogy az egész állomány jó ételt kapjon. Kínzások, fenyegetések, az újoncok kegyetlen beavatása nem létezett. Jóval modernebb szellem uralkodott itt, mint amúgy a Horthy-hadseregben. Egy lövegben négy ember ült összezárva – vezető, irányzó, parancsnok,

KÖTÉNYEZETT STUG-III ROHAMLÖVEG, AZ ÁLCÁZÁS MIATT FAÁGAKKAL BORÍTVA

A MAGYAR ROHAMTÜZÉREK CÍMERE

töltő-rádiós –, egymástól függött tehát az életünk. Baráti viszynynak kellett kialakulnia, az egymás iránti feltétlen bizalommal, hogy eredményesen tudjunk dolgozni (...)

(...) A kecskeméti harcok idején beosztottak bennünket a németekhez, egy elit hadosztályhoz, a Feldherrnhalle-ba. Ez egy müncheni hadosztály volt, szintén nagyon jó harci szellemmel. Például ezeknél szolgált egy Spesser nevű százados, aki azt mondta, hogy ő nem esik orosz fogságba. Nem is lett végül hadifogoly: a kertészeti főiskolánál, a Nagyboldogaszony úton öngyilkos lett.

B. M.: *Milyen mértékű volt önöknél az ideológiai kiképzés?*

Á. I.: Ideológiával annak idején nem foglalkoztunk. Ez inkább a háború után volt csak jellemző.

B. M.: *A német megszállókhoz hogyan viszonyultak?*

Á. I.: A német megszállás idején én pont Pesten voltam, majd utasítottak, hogy menjek le az állomáshelyemre, Hajmáskérre. Ott mi olyan parancsot nem kaptunk, hogy engedjük be a németeket. A kapuknál felálltunk a páncélosokkal, úgyhogy végül is hozzánk nem jöttek be.

Á. I.: *...és a kiugrási kísérlethez?*

B. M.: Akkor Izsákon voltunk, már a németekhez beosztva. Billnitzer altábornagy, a „Bill apó” lejött hozzánk, és azt mondta, hogy a Kormányzó Úrtól egy olyan beszéd fog elhangzani, hogy nincs értelme a további vérontásnak stb. Kérte, hogy szóljunk hozzá. Mi akkor azt mondtuk, hogy be

vagyunk osztva a Feldherrnhalléhoz, jobbra, balra, mögöttünk, mindenütt németek, mégis hogy csinálhatnánk meg? Aztán nem is szólt semmit. Kijelentettük, hogy számunkra ez a parancs kivihetetlen, s mi továbbra is a németek mellett fogunk harcolni. Így is történt.

B. M.: *Hogyan fogadták az orosz megszállást?*

Á. I.: Én az életben nem voltam kommunista. Otthon nem kaptam kommunista nevelést, a Ludovikán pláne nem. A kommunista rendszert utáltuk, mert tudja, akkor is volt olyan kiállítás, mint most a Terror Háza: negyvenegyben láttunk egy ilyen Pesten, a Cseka-börtönöket meg hasonlókat mutattak be...

B. M.: *És hogyan viszonyultak a faji kérdésekhez?*

Á. I.: Nálunk zsidó nem volt. A zsidókat személy szerint különösebben nem szerettem, nem utáltam. Semmi bajom nem volt velük. Volt rendes zsidó meg rendes keresztény, volt gazember zsidó meg gazember keresztény. Ez volt a véleményem akkor, és most is ez.

B. M.: *Bajtársakra hogyan emlékszik vissza?*

Á. I.: Az én osztályomból ma már csak ketten élünk: a Regős Péter, aki a zászlósom volt, és én. Tartalékos zászlós volt, jogi doktor.

Egy ütegparancsnoknak háromféle rá-

diója volt. Egyikkel az osztályparancsnokkal, másikkal a szakaszaival tartotta a kapcsolatot, a harmadik pedig ahhoz kellett, hogy a vezetővel beszélni tudjon, mert bent a rohamlövegben nagyon nagy volt a zaj. Hódmezővásárhelynél egy támadásnál halálom a szakasrádióban Regős Péter hangját: „A kazalra vigyázz! A kazalra vigyázz!” Látom, hogy balra elől egy kazal kezd elfordulni. Egy orosz páncélos volt, valószínűleg T-34-es. Azt kilőttem, és később megkérdeztem, miért nem lőtte ő ki. Azt válaszolta, hogy három másikkal volt elfoglalva.

B. M.: *Hogyan váltak be a fegyvereik?*

Á. I.: Jobb fegyver volt, mint az ellenségé. Ez egy nagyon hosszú csövű, pontos löveg volt. 220 centiméterével alacsonynak számított, mindenütt el lehetett bújni vele, és annyira pontos volt, hogy ha 800 méterről az irányzó nem lőtt ki egy emberalakot, akkor az nem volt irányzó. Ennyire pontos volt.

De erről leginkább az eredmények tudnának beszélni. Amikor Orosházán állomásoztunk, egy vezérkari százados jelezte, hogy Hódmezővásárhelyre betört egy orosz páncélos ék. Ott akkor rakodott ki a 2. hadsereg Heszlényi József tábornok parancsnoksága alatt. Akkor egy Varga József nevű főhadnagy volt az ütegparancsnok, én meg osztályfőlderítő tiszt voltam. A főhadnagy éppen Gyopárosfürdőn volt, úgyhogy rangidősként én ugrottam be ütegparancsnoknak, így lép-

tünk támadásba. Azonnal oda kellett mennünk. Anynyira siettünk, hogy menet közben löktük le a hátulra felerősített üzemanyaghor-dókat és lőszereket. Megkérdeztem a századostól, hogy körülbelül hány ellenséges páncélosra számíthatunk. Azt a választ kaptam, hogy négy-hat. Pillanatnyilag nekem is hat lövegem volt, a többi javították, gondoltam, a helyzet jó. Nos, abból

a hatból fél óra alatt kilőtünk tizenkettőt... És utána még hallottuk, hogy jó pár másik vonul vissza. Másnap a repülőföldérítés jelezte, hogy 80-120 T-34-es volt azon a részen, ahol mi beugrottunk...

Mire az orosz hadsereg ideért Magyarországra, már gyakorlott hadsereg volt. Ezzel szemben nekünk ez volt az első bevetésünk, szeptember 25-én. Veszteség nélkül kilőtünk tizenkét orosz tankot. Ebből következik, hogy ez a fegyver nagyon jó volt, én is csak dicsérni tudom. A „Zrínyi” rohamlöveg, amivel nem harcoltam, kint volt az orosz fronton: azok is eredményesen dolgoztak, az sem lehetett rossz fegyver.

B. M.: *Nem volt veszteségük?*

Á. I.: Nekünk semmi. De amikor visszaértünk erről a bevetésről, akkor már ott volt az ütegparancsnok meg az osztályparancsnok is, a Török Pál százados, és nagyon rosszkedvűek voltak. Én jelentettem, hogy kilőtünk tizenkét T-34-est, ami közül négyet be is vontattunk Hódmezővásárhely főterére. Kérdeztem, mi a baj? Kiderült, hogy közben egy másik üteget, a Kőszeghy Barna üteget megsemmisítették az oroszok Csanádpalota térségében. Beszaladtak az orosz páncélosok közé, és az éjjel szétlőtték őket.

Azt tudni kell, hogy éjjel nem szabadott mozognunk, mert nem volt éjjellátó készülékünk. Csak nappal harcolhattunk.

Viszont az volt a jó, hogy nappal harcoltál, ami ugyan kellemetlen és veszélyes volt, de utána hátramentél 40 kilométert, ott mozit néztél, udvaroltál a lányoknak. Szóval emberi módon éltél, meg tudtál fürdeni. Nem úgy, mint az a szerencsétlen gyalogos, aki be volt ásva az árokba, a tetű ette stb.

B. M.: *És milyen volt az ellátás, az utánpótlás?*

Á. I.: Semmi panaszunk nem volt, mert mi két ellátmányt kaptunk egyszerre: a magyart meg a németet is. Kaptuk a csokoládét, a vitamincukrot, a művaját, meg a műmézet a németektől, a paprikás csirkét a magyaroktól. Azon kívül mind elhagyott tanyákon jöttünk végig, ahol ha ottmaradt disznót találtunk: leöltük. Szóval a körülményekhez képest jól éltünk. A lőszer- és üzemanyag-ellátásra sem panaszkodhatunk, ellentétben például a tábori tüzéséggel, ahol ki volt adva, mennyi lőszert lőhettek el. Mindig volt lőszerünk és üzemanyagunk. Elit alakulat voltunk – ebből a szempontból is.

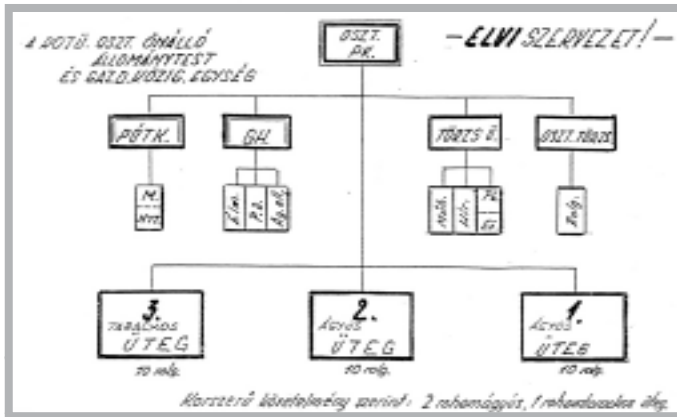
B. M.: *Tud-e valamilyen érdekes történetet mesélni az alföldi bevetések idejéről?*

Á. I.: A háborút csak az tudja igazán utálni, aki harcolt. Hát én utálok. Az ember békét akar, nem háborút. Minden emberből állatot csinál. Belőlem is azt csinált.

P o n t Hódmezővásárhelyen történt az, hogy egy vasúti töltésen feküdtünk, s ott volt a Heszlényi altábornagy úr, a 2. hadsereg parancsnoka. Ez a Heszlényi akkor rakodott ki ott Hódmezővásárhelyen, és jött, hogy megnézi a frontot. Akkoriban az volt a parancs, hogy egy fiatal

tiszt kísérje, ez én voltam. 50 méterrel előtte mentünk, s közben belőttek közénk. Akkor megfordulok, s ő mondja: „Mi az, a hadnagy úr megijedt?” – „Jelentem nem, csak nem szerettem volna, ha valami baja történik az altábornagy úrnak.” Kimentünk a vasúti töltésre – a frontvonalra –, és ő beszélgetett a katonákkal. Mondta, hogy „csak arra lőjenek, ami biztos, mert kevés a lőszer”. Rengeteg orosz sebesült feküdt előttünk, Szűcs Ottó zászlóssal együtt eldöntöttük, hogy kimegyünk összeszedni őket. Kiabáltak, hogy „Vodu, vodu!” „Vizet, vizet!”. Szűcs Ottó odamegy, hogy vizet adjon a kulacsából, és akkor láttuk, hogy az orosz a pisztolya után nyúl. Ordítottunk, hogy „Vigyázz!”, de abban a pillanatban valahonnan oldalról odavágtak egy kézigránátot, ami kivitte a fogaimat – azóta van műfogsorom –, Szűcs Ottó barátomat meg agyonlőtték. Erre mi végimentünk a sebesülteken rohamlövegekkel, és betapostuk őket a földbe. Állati dolog, de ezért mondtam, a háború belőlem is állatot tudott csinálni, pedig én aránylag

nyugodt ember vagyok...

B. M.: *Meddig vonultak vissza?*

Á. I.: Én csak Kecskemétiig. Ott egy orvosi vizsgálaton megállapították, hogy leukémiám van, úgyhogy sebesültszállítón vittek föl Budapestre. Ott voltam egészen addig, amíg az ostromgyűrű be nem zárult. Amikor evakuálták a kórházat – a Baross Klinikán voltam –, megléptem, mert azt mondtam, meghalni Magyarországon is tudok, nem kell nekem kimennem azért. A leukémia akkor biztosan halálos volt. (Csak később tudtam meg, hogy nem leukémiám van, hanem Pfeiffer-mirigykór. A tünetek ugyanazok: hasonló vérkép, fáradékonyság, aluszékonyosság. Reggel elmentem bevetésre, és délután úgy húztak ki a rohamlövegéből, mert magam nem tudtam kiszállni.) Tehát megszöktem, és jelentkeztem az osztályomnál, ami közben már Budapestig visszavonult. Az ostrom alatt végig gyalogharcban vettünk részt. Azt szerencsésen megúsztam.

B. M.: *Mekkora szerencse kellett hozzá?*

Á. I.: Nagyon nagy, hogy valaki túlélje. Például a Városliget borzalmas hely volt. Ott nem volt egy szobányi terület, ahol ne esett volna le az akna. Kimentem oda ötvenhat emberrel, másnapra hatan maradtunk. Kaptam még negyven embert, de végül megint

hatan jöttünk ki... Akkor megfogadtam, hogy a Városligetbe többé be nem teszem a lábam. Azóta persze megszegtem már ezt a fogadalmat...

Szóval ott már gyalog harcoltunk, a rohamtűzéshez semmi közünk nem volt már. Ronda volt az a budapesti gyűrű. Beszélgettem egy német törzsőrmesterrel, aki elmondta, hogy őt Sztálingrádból kihozták mint sebesültet, de azt mondta, bár hagyták volna ott, mert az nem volt annyira szörnyű, mint ez.

Beszorultunk a Stefánia és a Városliget sarkán levő Sacré Coeur Leánygimnáziumba. Jött a főnökasszony, és franciául mondta, hogy ők pápai védnökség alatt vannak, nem mehetünk be. Mi persze bementünk, nem tehattünk mást, mert aki kidugta a fejét, azt nyomban fejbelőtték. Ott maradtunk egy napig, és csak kerítések alatt átásva tudtunk elmenekülni.

Kijutottunk a Thököly útra, ahol szembe jött velünk hat orosz – mi is hatan voltunk. Tisztelegtünk egymásnak, és elmentünk egymás mellett. Ilyen humoros dolgok is voltak a háborúban.

B. M.: *Sebesülést szerzett?*

Á. I.: A hátamon és a lábamon. A lábamból még ötvenhatban is jöttek ki a szilánkok. A pesti harcoknál az arcomon bement egy aknaszilánk. Egy kalauznő sétált az utcán, jött egy akna, és én be akartam rántani a kapu alá. Ő fölfogta előlem a repeszeket és meghalt, én pedig csak egy szilánkot kaptam. Ez a Kígyó utcában történt.

B. M.: *Hogy sikerült kijutni Budapestről?*

Á. I.: Úgy, hogy orosz fogságba estem: a Gellért szállóban fogtak el. Innen kivittek bennünket Kelenvölgyre, ahol egy orosz

ezredes előtt díszmenetet csináltattak velünk, és azt mondták, hogy mi vagyunk a Budai Önkéntes Ezred, és segítsünk felszabadítani nekik Budapestet, megkeresni a bujkáló németeket.

Nekem ez nem nagyon tetszett, megleptem onnan, és visszamentem a Gellért szállóba a feleségemért. Átmentünk a Zenta utcába egy Magyarai Kossa nevű fogorvos lakására, ott átöltöztem a fiának a ruhájába. De akkor civil ruhás magyar rendőrök jöttek, keresték az albertfalvai nyilas körzetparancsnokot, egy középmagas, sánta embert. Helyette elvittek engem, aki sánta nem voltam, és a magasságom is az átlag felett volt. Amikor rájöttek, hogy katonatiszt vagyok, átadtak az oroszoknak.

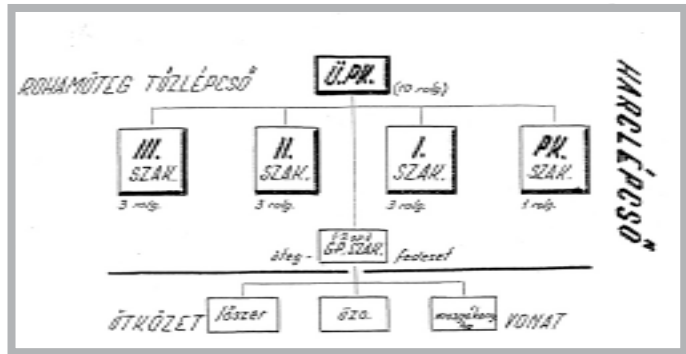
B. M.: *Hogyan viszonyultak magához, mint elítéltekhez?*

Á. I.: Nem tudták, hogy rohamtüzér vagyok, mert akkor már civilben voltam.

B. M.: *És mit csináltak önnel az oroszok?*

Á. I.: Kivíttek először a biatorbágyi táborba, majd gyalogmenetben be Budapestre, az Andrássy-laktanyába. Ott az egészségeseeknek bakancsot és köpenyeket osztogattak – gondoltam, ezeket viszik ki Oroszországba. Külön állították a betegeket, a vérbajosokat és tüdőbajosokat; és valaki azt mondta, azokat kivégzik. Én akkor már meg akartam halni, és jelentkeztem, hogy vérbajos vagyok.

Legnagyobb csodálkozásomra a kecskeméti hadifogolykórházba vittek bennünket. Volt ott egy magyar orvos, aki rájött, hogy nem vagyok vérbajos, és beosztott a konyhára. A kórházban, amikor odakerültem, 1500 beteg volt, amikor elmentem, már csak 200. Szóval ott is elég nagy volt a halandóság.

Aztán, amikor elég erőt éreztem magamban, onnan is megszöktem.

Befeküdtem a helyi polgári kórházba, és egy hétig maradtam itt: ezalatt megszűnt a szökés miatti szigorú ellenőrzés a városban, és vissza tudtam menni Budapestre. Ekkor ötvenhat kilós voltam – most kilencvenhat vagyok...

Budapestről Pilisvörösvárra mentem a feleségemhez, ott egy évig betegeskedtem. Onnan elköltöztünk Sümegre. Sümegen azt mondták, ha belépek a pártba, Veszprémben rendőrkapitány leszek. Ez már negyvenhatban volt. Egyszerre két rosszat – belépni a kommunista pártba és rendőrnek lenni – nem akartam magamnak. Elutasítottam, majd nem sokkal később rendőri felügyelet alá kerültem. Ez meg is maradt mindaddig, amíg vissza nem költöztünk Sopronba, 1949-ig. Addig munkám sem volt.

Később sokféle munkát vállaltam, de ha megtudták, hogy rohamtüzér voltam, már ki is tettek. Személyi igazolványt is csak 1954-ben kaphattam. Végül a Tanulmányi Erdőgazdaság géppálmásán alkalmaztak 1958. május 1-jén, és innen is mentem nyugdíjba 1980-ban.

B. M.: *Köszönjük a tartalmas és tanulságos beszélgetést. Jó egészséget kívánunk!*

A BESZÉLGETŐTÁRS EGÉSZ TAMÁS VOLT

FÜGG ZSOLT PÉTER

„...*hogy az Ő sírja ismét dicsőségben ragyogjon...*”

Az első kereszties háború egy bizánci hercegnő szemével

I. RÉSZ

Bevezetés

Magyarországon sok kiváló történész foglalkozik a középkor történetével, túlnyomó többségük azonban a magyar történelemmel foglalkozik. Ez magyarázza, hogy a rengeteg középkori forrás közül csak azok jelentek meg magyar fordításban, amelyek a magyar történelemre vonatkoznak, vagy olyan egyetemes történeti eseményre, amelynek hatása volt Magyarország életére.

Rövid keresés után észrevettem, hogy rengeteg középkori forrás hozzáférhető angol nyelven, így – mivel megértésük nem okoz számomra problémát – ezeket tanulmányoztam. Külön megkönnyítette a dolgomat, hogy ez a rengeteg információ nemcsak könyvtárakban található meg, hanem az interneten is elérhető. Egy ilyen irányú böngészés során bukkantam rá Paul Halsall professzor Internetes Középkori Forrásgyűjteményére. (<http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html>)

Sok érdekes anyag mellett, itt rátaláltam egy bizánci hercegnő, Komnénosz Anna által írt történelmi munka teljes szövegére. A több angol verzió közül ezt Elizabeth A. Dawes fordította és jelentette meg 1928-ban Londonban. A fordító próbált hű maradni az eredeti szöveg stílusához, így olyan érzésem volt, mintha a hercegnő kéziratát tartottam volna kezemben.

Témának a tizenöt kötetes műnek egy – az első kereszties háború eseményeit a Nikomédiába való átkeléstől elmesélő – könyvének

magyarra fordítását választottam. Fordításomat, ahol csak tudtam, elláttam jegyzetekkel, bár dolgom megnehezítette, hogy Dawes ezt nem tette meg.

Bár a teljes történeti mű csak egy apró részletét tettem hozzáférhetővé a csak magyarul tudó érdeklődők számára, mégis remélem, hogy ennyiből is bepillantást nyerhet az olvasó e kor csodálatos világába, és esetleg kedvet kap a további kutatáshoz is.

Komnénosz Anna, az Alexiász szerzője

Az első kereszties hadjárat korának egyetlen jelentős forrása Komnénosz Anna Alexiásza, azaz I. Alexiosz császár életének története. Anna 1083-ban született, két évvel apja császárrá választása után.¹ Kitűnő nevelésben részesült, történelmet, földrajzot, mitológiát és filozófiát tanult, hiszen a császár elsőszülöttjeként, apja halála után, őt illette meg a trón.² Fiatal korában ezért el is jegyezték a korábbi császár fiával Konstantin Dukasszal, azonban ez az eljegyzés 1092-ben felbomlott Anna öccsének megszületésével, és annak trónörökössé kinevezésével.

1097-ben szülei kívánságára feleségül ment Niképhorosz Briennioszhoz, aki történetírással is foglalkozott, például megírta néhány, Alexiosz előtti uralkodó császár életének történetét.³ Apja halála után megpróbálta János öccse ellenében férjét trónra juttatni,

de a szervezkedés megbukott, és ő kénytelen volt visszavonulni az udvari élettől.⁴ Férje 1137-ben bekövetkezett halála után kolostorba vonult, ahol elkezdte megírni apja uralkodásának történetét, a tizenöt kötetből álló Alexiaszt. Az 1147-ben befejezett alkotás Alexiosz életútját mutatja be 1069-től haláláig, 1118-ig, így tulajdonképpen férje történetének folytatása.⁵

Mínthogy Anna már idős hölgyként, mintegy negyven évvel az események után írta meg az első kereszties hadjárat történetét, emlékezete néha megcsalja őt, néha összekeveri a történések sorrendjét, és későbbi események is befolyásolták. Ezzel együtt az is igaz azonban, hogy régóta készült arra, hogy megírja történetét, azért dokumentumainak nagy részét még apja életében összegyűjtötte.

Törekedett apját lelkiismeretes és jó lelkű uralkodónak beállítani, és bár próbál objektív maradni, mindig jó (vagy legalábbis elfogadható) magyarázatot talál apja döntéseire. Bár a birodalom határain kívül történt eseményeket olykor pontatlanul mutatja be, mivel ilyenkor magával ragadják előítéletei, a Bizáncot érintő ügyekről leírtakra minden forrásnál jobban hagyatkozhatunk. Annál is inkább mivel apja bizalmasaként hozzáfért a katonai jelentésekhez, (például a keresztiesek anatóliai menetelésének leírásához Tatikiosz jelentését használta) olykor jelen volt a tárgyalásokon, és sok, az elbeszélésben megemlített embert személyesen is ismert.⁶

Természetesen az eseményeket Konstantinápoly szemszögéből mutatja be, így például a keresztieseket a bizánciakhoz képest tanulatlan barbároknak tartotta, akik csak fosztogatni és pusztítani jöttek. Művéből azonban nem nehéz kiszűrni azt, amit előítéletei, vallásossága, vagy az apjához való hűsége mondat vele, és ha ez sikerül, akkor Anna kitűnő tájékozottsága a legnagyobb részű történelmi források közé emeli e munkát.⁷

A Krisztus katonája fogalom kialakulása

Minden keresztény állam polgárának alapvető problémája, hogy van-e joga országáért harcolnia. Vallása a béke vallása, a háború pedig emberölést és pusztítást jelent. A korábbi keresztény egyházatyáknak nem voltak kétségeik. A háborút tömegmészárlásnak tartották.⁸ Nagy Szent Vazul belátta, hogy a katona köteles engedelmessé válni, de úgy vélte, hogy, aki háborúban embert öl, bűnbánata keléül három éven át tartózkodjon a szentáldozástól. Ez a tanács azonban túl szigorú volt. A bizánci katonát korántsem kezelték gyilkosként, bár hivatása nem hozott számára hírnevet sem. Ha csatában vesztett, halála nem vált dicsőségére, s nem tartották mártírnak, ha a hitetlenek elleni küzdelemben esett el. A hitetlenek elleni harc helytelen, bár olykor elkerülhetetlen esemény, a keresztiesek elleni harc kétszeres bűn volt. Bizánc történetében megfigyelhető, hogy mindig előnyben részesült a diplomácia a háborúnál. Komnénosz Anna történelmi munkájában világosan megfogalmazta, hogy bármennyire is nagyra becsülte apja hadi sikereit, a háborút mégiscsak szűgyenteljes dolognak tartotta, az utolsó eszköznek akkor, mikor minden más csődöt mondott, olyasvalaminek, ami már önmagában is a kudarc beismerése.⁹

A nyugati álláspont ellentmondásos volt. A lovagi gyakorlat kialakuló szabályai, melyeket népszerű epikai alkotások is terjesztettek, tekintélyt szereztek a katonai hősnek, a békepárti pedig végkép elvesztette megbecsülését. Ezzel az egyház tehetetlenül állt szemben. Azt kezdte keresni tehát, hogy a harci kedvet miként tudna a maga javára fordítani.¹⁰ A nyugat történelmében első ízben IX. Leó toborzott külön „pápai hadsereget”, és ruházta fel számos egyházi kiváltsággal, amely ezt a haderőt már-már a megszentelt sereg rangjára emelte. A hatás az ellenséges normannoknál sem maradt el,

birtokaikat megvédték ugyan, de kerülték az összetűzést ezzel az új harcos egyházzal, és a pápa iránt is kellő tiszteletet tanúsítottak.¹¹ Egyik utódja, II. Miklós már finomabb megfontolásokkal ugyanezeket a normannokat a pápaság támogatóivá és védelmezőivé tette. II. Sándor pápa 1063-ban a háborús tettek megbánásáért megadta az első pápai feloldozást. Azok a keresztény katonák részvételükkel pápai megbocsátásban, akik Spanyolországban – vexillum sancti Petri – Szent Péter zászlaja alatt menetelve a szaracénok ellen vívták háborúikat.¹² Az egyháznak a háborúba ily módon való beavatkozása megmutatkozott az „Isten békéje” mozgalomban is.

Mіндеz együtt járt egy mind gazdagabb szakmai szókincs kialakításával, amely az egyházasított háborút a hűbériség szakkifejezéseivel díszítette fel. Krisztus égi hűbérúr lett, ennek megfelelően a francia „Seigneur” vagy az angol „Lord” elnevezéssel illették, s értette vazallusai, vagyis a keresztény lovagok, kockára tették életüket.¹³

II. Orbán újdonságot hozott a militia Christi fogalmába. Íratlan egyházi törvénynek számított ugyanis, hogy az utazás tartalmára a zarándok lemond a fegyverhasználatról. Orbán úgy söpörte le ezt a törvényt az asztalról, hogy hozzá sem nyúlt, és így újabb fontos tényezővel gazdagította a kereszties háborúk előtörténetét. Mindjárt a kellő szer-tartást is szolgáltatta hozzá – a zarándokútra indulónak azontúl nemcsak vándorbotját és tarisznyját, hanem a kardját is megáldották. Innentől egyházzogilag elismerték, hogy a zarándokok fegyvert és az út folyamán háborút viselhetnek, nehogy a lelkiekben elért nyereséggel szemben veszteség is érje őket a zarándoklat miatt. A lépés fontosságát már a kortársak is felismerték. A források egész sora röviden úgy határozza meg a kereszties háborúk lényegét, hogy fegyveresen vonultak Jeruzsálembe.¹⁴

Az első kereszties hadjárat történeti háttére

Jeruzsálem 636-ban került mohamedán fennhatóság alá, miután az arabok vereséget mértek Hérakleiosz bizánci császár csapataira. Általában elismerik, hogy az arabok toleránsak voltak a keresztényekkel szemben, s tiszteletben tartották, hogy Jeruzsálem a mohamedánok, a zsidók, és a keresztények számára egyidejűleg szent hely. Fordulatot a 10. századi események hoztak, amikor az arab területen elmélyült az iszlám szunnita és síita ágazata közti ellentét. A síiták kalifátusának székhelye Kairó lett. Ettől kezdve a rivális szunnitákkal szemben a síiták még a keresztényekkel is hajlandók voltak együttműködni.¹⁵ Igaz ugyan, hogy Al-Hakim 1009-ben leromboltatta a legtöbb keresztény zarándokot vonzó Feltámadás Templomát, (amit még Hadriánus császár emeltetett) és ezek után a keresztények állandó zaklatásnak voltak kitéve, ám ez a helyzet nem tartott soká. A bizánci császár eléggé biztonságban érezte magát, hogy álrühában Jeruzsálembe utazzon. A pánik hamar elcsitult, és Al-Mustansir 1037-ben baráti egyezményt kötött IV. Miklós császárral. A görög császár ötezer muzulmán foglyot engedett szabadon, aminek fejében engedélyt kapott arra, hogy újjáépítse a Feltámadás Templomát.¹⁶

A XI. század második felében azonban egyre nagyobb veszélyt jelentett a szeldzsukok előretörése. A negyvenes években elfoglalták a Kaszpi-tengertől délre fekvő területeket, Nyugat- és Közép-Iránt, 1055-ben pedig Mezopotámia meghódítása után elfoglalták Bagdadot – Az Abasszidák egykor oly hatalmas birodalmának fővárosát. A szeldzsukok hódításai azonban nem merültek ki ebben. Arp Arszlán (1063–72) vezetésével betörték Örményországba, amely nagy része akkor Bizánc fennhatósága alá tartozott. 1071-ben Manzikertnél a szeldzsukokkal vívott harcban

a bizánci sereg súlyos vereséget szenvedett. A vereség következtében a birodalom elveszítette gazdag kisázsiai tartományait, csak néhány partmelléki várost sikerült megtartania a félsziget nyugati részén.¹⁷ A törökök még ugyanebben az évben elfoglalták Jeruzsálemet.

A hódítók dolgát a bizánciak is megkönnyítették. Bizánc történelmének következő tíz éve tele volt lázadással és cselszövessel.¹⁸ 1081-ben I. Alexiosz egy tragikus helyzetben lévő birodalom császári címét nyerte el. A kincstár üres volt, az ellenséges erők minden irányból mélyen benn jártak a birodalomban. (nyugaton Guiscard Róbert elfoglalta Avlonát, a dalmáciai szerbek és szlávok fellázdak, Ázsiában sem sok minden maradt a bizánciak kezén.) 1085-ben ért csak véget a normannokkal a háború, mikor Róbert meghalt és fiai összevesztek az örökségen. Ezután a császár a törökökre irányíthatta figyelmét. Most, hogy diplomáciáját erődemonstrációval is nyomatékosítani tudta, sikerült olyan békét kötnie, melynek értelmében Nikodémia és a Márvány-tenger anatóliai partvidéke ismét visszakerült Bizánchoz. Szulejmán szultán és Csaka, szmürnai emír halála után (1092) Alexiosz a terjeszkedésre is gondolhatott. Az európai tartományok lecsendesedtek, flottája ütőképes lett, a kincstár időlegesen megtelt, de nagyon kis hadsereggel rendelkezett, így külföldi zsoldosokra volt szüksége.

A szeldzsuk birodalomban ezalatt hatalmi harcok dúltak, szinte minden városnak más volt az ura. Ennek ellenére még mindig érkeztek az utazók, nemcsak a muszlimok, hanem nyugati keresztény zarándokok is. A zarándokforgalom soha nem szűnt meg teljesen, jóllehet az utazás ekkoriban nagy veszélyekkel járt. Igaz Jeruzsálemben a keresztényeket nemigen háborgatták, Anatóliának azonban csak fegyveres kísérettel vághatott neki az utas, és még ekkor is ezer veszélynek volt kitéve, a háborúk, vagy az ellenséges hatóságok is gyakran feltartóztatták. A zarán-

dokok, akik minden nehézséget legyőztek, meggyötörten és elszegényedve tértek vissza nyugatra és borzalmas dolgokról számoltak be.¹⁹

VII. Gergely pápa igyekezett kihasználni Bizánc gyengeségét arra, hogy a görög birodalmat teljesen Róma befolyása alá vonja. Eleinte diplomáciai eszközökhöz folyamadt: 1073-ban tárgyalásokba bocsátkozott Dukász Mihállyal arról, hogy „állítsák helyre az ősi, Isten által rendelt egyetértést a római és a konstantinápolyi egyház közt”. A pápa egyházi uniót szeretett volna Bizáncre kényszeríteni, amelyen belül a görög egyház teljesen alá lett volna rendelve Rómának. A tárgyalások során azonban Gergely követelése ellenállásokba ütköztek Konstantinápolyban. Ekkor támadt a pápában a gondolat, hogy célja elérésére fegyveres erőt vesz igénybe.²⁰ Gergely 1074-ben üzenettel fordult IV. Henrik császárhoz, majd „Szent Péter minden hívéhez” és felszólította őket, hogy vegyenek részt az általa kitervelt keleti háborúban. Henrik azonban nem hallgatott a pápai szóatra, csak ködös ígéreteket tett, hogy majd egyszer vállalkozik a tengeren túli kalandra, egyelőre más dolga van.²¹ Gergely nem valósíthatta meg elgondolását, a Henrikkel folytatott investitúra harc lekötötte minden figyelmét, azonban ez az eszme utódainál tovább érlelődött.

Alexiosz trónra lépése után helyreállt a jó viszony a keleti és nyugati egyház közt. A teológiai viták megmaradtak ugyan, de ezek hangneme szelíd lett. 1095. Elején II. Orbán megtartotta első nagy zsinatát Piacenzében, melyen dekrétumot fogalmaztak meg a szimónia, a papi házasság és az egyházszakadás ellen. A zsinat résztvevői közt ott voltak Alexiosz császár küldöttei is. Jól állt a törökök elleni harc ügye, a császárnak csak még több katonára volt szüksége, és a toborzás hagyományos vidékének számító Anatóliában anarchia uralkodott, illetve nagyobb része elveszett. A pápasággal folytatott politikája

akkor lett volna igazán eredményes, ha a pápa befolyását fel tudta volna használni a kellő számú harcos toborzására. Orbán együtt érzett a császárral. A pápai program része lett, hogy a civakodó nyugati lovagokat sikerüljön rávenni a távoli, szent célért vívandó harcra. A zsinaton a bizánci követek felszólalásukban taglalták, hogy micsoda nehézségeket kell elszenvedniük a keleti keresztényeknek, míg vissza nem verik a hitetleneket. A püspökök a pápával együtt a küldöttek hatása alá kerültek, Orbán fejében megfogant a szent háború látomása.²²

1095. nyár végén érkezett II. Orbán Franciaországba. Levelet küldött a püspököknek és Clermontba hívta őket. A zsinat november 18. és 28. között ülésezett. Általánosságban megismételték a laikus investitúra, a szimónia, a papi házasság elleni dekrétumot, és kihírdették, hogy a pápa november 27-én nyilvános gyűlést tart, ahol nagy horderejű bejelentést fog tenni. A beszéd szövege négy különböző verzióban maradt ránk. Annyi azonban bizonyos, hogy beszédében kiemelte a keleti keresztények szenvedéseit, a Treuga Dei mozgalom szellemében felhívta a jelenlevők figyelmét, hogy a magánháborúknak vessenek véget és késlekedés nélkül induljanak a Szentföldre. Isten új, keleti szolgálatának jutalmazásaképpen először hangzott el ígéret bűnbocsánatra és örök boldogságra.²³

Orbán nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy a hadjáratot az egyház felügyeli, ezért vezetőjéül – a zsinat egyhangú beleegyezésével – Monteil-i Adhemart, Le Puy püspökét nevezte ki. A pápa több más helyen is tartott szónoklatot, illetve püspököket küldött a keresztes hadjárat népszerűsítésére. A püspököknél azonban hatásosabbak voltak a szegény igehirdetők, mint Abrisssel-i Róbert, vagy még inkább Amiens-i Péter.²⁴

1096 márciusának vége felé indult el Péter szedett-vedett csapata Észak-Franciaországból a német területeken át Európa

keleti határa felé. Útközben fosztogattak, a zsidó lakosságot több ízben megszarolták, illetve lemészárolták. Szerintük képtelenség volt belekezdeni a távoli vállalkozásba, míg a zsidók, Isten legnagyobb ellenségei, ott vannak előttük.²⁵ A sereg minden különösebb kellemetlenség nélkül haladt át Magyarországon, majd május végén Belgrádba érve igencsak meglepték a császárt. Orbán ugyanis augusztusra tervezte a sereg indulását, és Alexiosz is ehhez a dátumhoz időzítette az előkészületeket, amiket így most fel kellett gyorsítani. Augusztus elsején érkezett meg a sereg Konstantinápolyba, azonban a császárra nem tettek jó benyomást. Attól tartott, hogy ha Ázsiába érnek nyomban megverik őket a törökök, ezért arra akarta rávenni őket, hogy várják be a főurak csapatait. A sereg fegyelmetlensége és pusztításai miatt azonban kénytelen volt rávenni őket, hogy minél gyorsabban átkeljenek a Boszporuszra. A sereg innen fegyelmetlenül haladt tovább, ismét fosztogatót, azonban a törökök Civetotnál megsemmisítő vereséget mértek rájuk.²⁶

A nyugati fejedelmek, akik felvették a keresztet nem voltak olyan türelmetlenek, mint Péter és barátai. Készségesen tartották magukat a pápa által megszabott menetrendhez. Csapatokat kellett toborozni, felszerelni őket, valamint az ehhez szükséges pénzt előteremteni. Mivel akár évekig is eltarthatott távollétük, birtokaik igazgatását is meg kellett oldani. Augusztus előtt senki sem állt készen.²⁷

Elsőként Hugó, Vermandois grófja bontott tábort, és Rómán át, ahol is Orbán pápa kezéből átvette az útra Szent Péter lobogóját, Bariba vonult. A Durazzóba való átkelés közben hajótörést szenvedett, azonban a kormányzó követe megtalálta, és kísérettel érkezett Konstantinápolyba, ahonnan a császár nem engedte el. Másodiknak Buillon Gottfried lotharingiai herceg indult Péter koldushadának útvonalát követve. Magyar-

országához érve testvérét túsul átadta Kálmán Magyar királynak az országon való zökkenőmentes áthaladás zálogául. A sereg fegyelme Konstantinápoly előtt bomlott fel, mikor meghallották, hogy a császár fogva tartja Vermandois-i Hugót. Hugó letette a hűségesküit a császárnak, aki erre rá akarta venni Gottfriedet is. Mivel ő erre nem hajlott a császár az ellátmány megvonásával igyekezett rávenni erre, azonban csak azt érte el, hogy a sereg bosszúból fosztogatni és gyűjtogatni kezdett. Végül Alexiosz a bizánci reguláris csapatok bevetésével tudott nyomást gyakorolni a lotharingiaiakra, így azok letették az esküt. Tarantói Boemund a harmadik útvonalat választotta. Ő is Barinál hajózott be, de nem Durazzó, hanem Avlona felé vette útját. Toulouse-i Rajmund egy negyedik felvonulási útvonal mellett döntött. Dél-Franciaországból indulva átkelt az Alpokon, azután Észak-Itálián át az isztriai partokra vonult, majd innen jutott Durazzón át Konstantinápolyba. A sort Róbert normandiai herceg zárta. Az Alpokon átkelve Luccában megvárta a pápai áldást, Rómánál imádkozott Szent Péter sírjánál, Apuliában kiegészítette hadifelszerelését a Szent Szűz egy hajszálával, majd tavaszig Calabriában pihent meg lovagjaival. Április elején indult tovább Durazzón át Konstantinápolyba.²⁸

Alexiosz zsoldosokat remélt a nyugattól, ehelyett hadseregek jöttek saját vezéreikkel. Nincs az a kormányzat, mely igazán szívesen látna területén tőle független, szövetséges haderőket. Élelmezni kell őket, meg kell akadályozni fosztogataikat. A sereg létszámát csak találgatni lehet, a középkori becslések mind túloznak. Konstantinápolyban Alexiosz mindegyiküket hűségesküre bírta, kivéve Rajmundot, vele viszont külön megállapodást kötött. Nem voltak illúziói sem az eskütel gyakorlati hasznát, sem pedig az eskütevők megbízhatóságát illetően, de legalább jogi előnyt élvezhetett, és alkalmasint még ez is jól jöhetett.²⁹

Az Alexiász 11. könyvének magyar fordítása

11. könyv

AZ ELSŐ KERESZTES HADJÁRAT (1097-1104)

[269]³⁰

I. Most Boemund,³¹ és az összes többi gróf csatlakozott Gottfriedhoz³² azon a helyen, ahonnan át akartak kelni Kibotoszba³³, és ott várták Iszangelesz³⁴ érkezését. Mivel számtalanul sokan voltak, az élelmeszer szűkössége miatt nem maradhattak egy helyben, de várták, hogy a császár³⁵ jöjjön Iszan-gelesszel, és vele együtt kezdjék meg a menetelést Nikaiába. Szétváltak tehát két csapatra, hogy az egyik Bithünián és Nikomédián át utazzon Nikaiába, a másik Kibotosz felé átszelve a tengert ugyanoda érkezen. Miután megközelítették Nikaiát ezeken az útvonalakon, felosztották egymás közt a város bástyáit és a köztük levő falakat. A falakat rendszeres időközönként akarták ostromolni azért, hogy a kölcsönös verseny miatt nagyon erőteljes legyen az ostrom. Az Iszan-geleszre eső részt érintetlenül hagyták, amíg az érkezésére vártak. Ezzel egy időben a császár elfoglalta Pelekanont a Nimával kapcsolatos tervei miatt, amelyeket már elmagyaráztam. A nikaiai barbárok gyakran könyörögtek a szultánnak, hogy jöjjön a segítségükre. Ő azonban késlekedett és az ostrom már sok napja tartott hajnaltól napnyugtáig, és látták, hogy az ügyük nagyon rosszul áll, megbeszélés után úgy döntöttek, hogy jobban járnak, ha a császárnak adják meg magukat, mintha a frankok³⁶ foglalják el a várost. Ezzel a szándékkal felkeresték Butumitész³⁷ aki gyakran ígérte meg nekik leveleiben, hogy bőkezűen megjutalmazná őket a császár, ha átadná neki Nikaiát. Most még határozottabban biztosította őket a császár jóindulatáról és

megmutatta nekik az írásba foglalt ígéreteket, amelyek teljesülnek, ha átadják a várost. A törökök, akik felhagytak minden reménnyel, hogy ellenálljanak az óriási seregeknek, örömmel üdvözölték ezt, és jobbnak tartották átadni [270] a várost szabad akaratukból a császárnak, és inkább pénzt és megbecsülést kapni, mint a kardoknak áldozatul esni. Butumitész alig volt három napja Nikaiában, mikor Iszan-geesz megérkezett és elkezdett kísérletezni a falakon az általa előkészített ostromgépekkel. Ezalatt elérte őket egy szóbeszéd a szultán közeledéséről. Amint ezt a törökök meghallották visszatért bátorságuk, és azonnal kiűzték Butumitészt. A szultán seregének egy részét elküldte, hogy kikémleljék, milyen úton közeledik Iszangeesz, és megparancsolta nekik, hogy ha frankokkal találkoznak, ne kerüljék el a csatát. Iszan-geesz katonái messziről meglátták őket és megütköztek velük. Amint a többi gróf és Boemund fülébe eljutott a hír a barbárok támadásáról, kiválasztottak minden egyes gróf seregéből kétszáz-kétszáz embert és ezt a jelentős sereget elküldték Iszangeesz embereinek megsegítésére; sikeresen legyőzték a törököket, és estig üldözték őket. A szultán nem csüggedt el emiatt, hanem hajnalhasadtakor felfegyverkezett és egész seregével elfoglalta a Ni-kaia előtti síkságot. Mikor a frankok értesültek a szultán jelenlétéről, felfegyverkeztek, és oroszlánszerűen rohmozták meg a törököket. Egy súlyos és szörnyű csata kezdődött. A nap folyamán a mérleg nyelve egyformán billent mindkét oldalra, de napnyugtakor a törököket megfutamították, és az éjszaka folyamán eldőlt a csata. Mindkét oldalon sokan elesetek, és még többen megsebesültek. Eme ragyogó győzelem után a frankok sok török fejet a lándzsáikra tűzték és ezeket zászlóként hordozva meneteltek vissza, hogy a barbárok már messziről lássák mi történt, elcsüggedjenek a vereségtől és ezért tartózkodjanak a kimerítő csatától.

Ezeket a dolgokat eszelték ki és cse-

lekedték a latinok. A szultán látva számtalan sokaságukat és tapasztalatot szerezve legyőzhetetlen bátorságukról a csatában, üzenetet küldött Nikaiába a törököknek, miszerint: „A jövőben cselekedjétek azt, amit a legjobbnak tartotok” Már egy ideje tudta a szultán, hogy inkább a császárnak adnák fel a várost, minthogy a frankok foglalják el őket. Iszan-geesz folytatva a megkezdett munkát építtetett egy kör alakú fatornyot, aminek oldalát bőrrökkel, közepét összesodort vesszőfonattal borította be, minden oldalról megerősítette és odatolta a Gonátesz nevű bástya mellé. A bástya réges-rég kapta ezt a nevet, mikor a híres Mánuel (az apai nagyapám, apja [271] Komnéosz Izsák³⁸ császárnak és testvéreinek Jánosnak,) nevezte ki Baszileosz³⁹ császár az egész keleti sereg főparancsnokává, hogy rendezze a nézeteltérést Szkléroszal⁴⁰ és akár csatával, akár meggyőzéssel rábírra a békére. Mivel azonban Szklérosz szerette a háborút és örömet lelte a vérontásban, a háborút választotta a béke helyett; súlyos ütközetek zajlottak minden nap. Részben, mert Szklérosz nem kívánta a békét, részben pedig mivel mindenáron igyekezett ostromgépeivel elfoglalni Nikaiát. A fal egyik részét behasította, és ahogy a bástya talapzatának nagyobb része leszakadt, úgy nézett ki, mintha a térdeire esett volna, és erről kapta a nevet.

Ez tehát a Gonátesz bástya története. Mikor Iszangeesz nagyon tudományosan megépítette a tornyot, amit említettem (teknősbékának nevezték el a tapasztalt építők). Fegyvereket telepített bele, hogy a falakon küzdjenek, és további embereket, akik ahhoz értettek, hogyan kell vasszerszámokkal fellazítani a bástyát az alapjánál. Az alapgondolat az volt, hogy míg az egyik csoport a védőkkel küzd a falakon, a másik csoportnak lenne ideje aláásni a bástyát. Ezek farönkökkel helyettesítették a kiásott köveket, és mikor átvágták magukat a fal belső feléhez és látták a fényt átszűrődni,

felgyújtották a rönköket. Ezek hamuvá égtek és a Gonátész még jobban előre dőlt híven maradvá nevéhez. A többi falat faltörő kosokkal és „teknősbékákkal” vették körül. A falakat körülvevő mély árkot pillanatok alatt addig töltötték laza földdel, amíg egy szintre nem került a két oldalán levő sík résszel; és teljes erejükkel folytatták az ostromot.

II. A császár, aki újra meg újra pontosan végiggondolta a dolgot, rájött, hogy lehetetlen ség a latinoknak elfoglalni Nikaiát, még ha végtelen seregük lenne is, ezért többféle ostromgépet építtetett. Többségüket nem a hagyományos terveknek megfelelően, hanem – az embereket ámulatba ejtve – más, általa kitalált módon és elküldte ezeket a grófoknak. Ahogy említettem a császár átkelt a tengerszoroson az embereivel, és a Meszampela melletti Pelekanon közelében tartózkodott, ahol az elmúlt években egy kápolnát építettek a nagy mártír, György emlékére. A császár szeretett volna a latinokkal [272] együtt vonulni az istentelen törökök ellen, de mikor végiggondolta ezt a tervet rájött, hogy össze sem lehet hasonlítani a frankok temérdek csapatait az ő római seregével, és mivel már tapasztalta a latinok állhatatosságát, elállt a vállalkozástól. Nem csak ez okból, hanem mivel ismerte ezeknek az embereknek az ingatag és hitetlen természetét, hogy könnyen hajlottak rá, hogy mindenféle csapongjanak, mint az Euripusz.⁴¹ Sokszor azért álltak rendelkezésre, mert olyan mohók voltak, hogy a feleségüket és gyerekeiket is eladták volna egy egypennysért. Ezért tartózkodott egyelőre a császár ettől a vállalkozástól. Úgy érezte, hogy bár nem csatlakozhat a latinokhoz, annyira kell segítenie őket, mintha ott lenne velük. Mivel ismerte Nikaia erődítményének hatalmas erejét, megértette, hogy a latinok valószínűleg nem lesznek képesek elfoglalni. Mikor meghallotta, hogy a szultán könnyedén elegendő sereget és ellátmányt tud szállítani a városba a közeli tavon keresztül, eltervezte a tó elfoglalását. Könnyű hajókat

építtetett, hogy a víz elbírja őket, majd szekerekre rakatta, és a tó Kioszra néző partjára szállíttatta őket. Mánuel Butumitész vezetésével jól felfegyverzett katonákkal töltötte meg őket, és a szokásosnál több zászlót, trombitát és üstdobot adott nekik, hogy úgy tűnjön, mintha sokkal többen lennének. Ezeket a lépéseket tette a császár a tóval kapcsolatban. Azután Tatikioszt és egy Tzitasz nevű embert hívatott a kontinensről, akiket kétezer bátor emberrel Ni-kaiához küldött. A parancsuk az volt, hogy rögtön partraszállás elfoglalják Szt. György erődjét. Majd az általuk vitt nyílveszőket ösvérekre pakolva elindulnak, Nikaia falaitól nem messze leszállnak a lovaikról, lassan vonulnak tovább és rögzítik a palánkjait a Gonátész bástyával szemben, azután a frankokkal egyeztetve zárt rendben támadják a falakat. Ezért amikor Tatikiosz megérkezett seregével, üzenetet küldött a frankoknak, ahogy a császár parancsolta; és miután teljes páncélzatba öltöztek nagy hanggal, és kiáltással megtámadták a falakat. Mialatt Tatikiosz emberei dárdazáport zúdítottak a várra, a frankok egy helyen áttörték a falat, egy másik helyről szakadatlanul hajtották katapultjaikból a köveket. A tó felől is megremítették a barbárokat a császári lobogók és trombiták. Ezalatt Butumitész összehívta őket, hogy meghallgassák a császár ígéreteit, emiatt úgy összezavarodtak, hogy körbe sem [273] mertek nézni a várfalról. Ekkorra már lemondtak a szultán segítségéről, és azt látták legbölcsebbnek, ha megadják a várost a császárnak és erről Butumitésszel tárgyalnak. Miután alkalomhoz illő beszédet tartott nekik megmutatta a császár által rábízott aranypécsetes okmányt. Azok végighallgatták az irat felolvasását, amelyben a császár nem csupán védettséget, de pénzt és megbecsülést is ajánlott, a szultán nővérenek és feleségének (akit Csaka⁴² lányának mondták) és kivétel nélkül minden barbárnak Nikaiaiban. Ezután a császár ígéretei által ösztönözve bebocsáttatást

adtak Butumitésznek. Ő azonnal levelet írt Tatikiosznak, azt írva, hogy: „A zsákmány már a kezünkben van; fel kell készülnötök a falak támadására. Győzzétek meg a frankokat, hogy ők is készüljenek erre, de semmi bátorítót ne mondjatok nekik, csak annyit, hogy minden irányból támadják a falakat, és hogy napfelkeltekor kezdjék az ostromot.” Ez arra szolgálta, hogy a frankok azt higgyék, hogy Butumitész harccal foglalta el a várost és, hogy titokban tartsa a császár által szervezett áruháza. A császár nem akarta, hogy a frankok tudomást szerezzenek róla, hogy mit tett Butumitész. Másnap a harci kiáltások felerősödtek a fal mindkét oldalán, és a szárazföld felől a frankok nagy erővel megkezdték az ostromot. A másik oldalon Butumitész felmászott a várfalra és kitűzte a császári lobogókat a falak mentén és kürtökkel és trombitákkal üdvözölte a császárt. Így tehát a teljes római sereg bevonult Nikaiába. Miután Butumitész végiggondolta mennyien vannak a frankok aggódni kezdett, hogy azok állhatatlanságuk és heveségük miatt esetleg bevonulnak és elfoglalják a fellegvárat. Mivel észrevette, hogy a török emírek a fellegvárban az ő kis seregéhez képest hatalmas erőkkel rendelkeztek, és ha akarnák, bebörtönözhetnének vagy lemészárolhatnák mindannyiukat, azonnal magához vette a kapu kulcsait. Csak egy kaput használtak a be- és kijárára, a többi zárva tartották a kint levő frankoktól való félelem miatt. Most, hogy birtokba vette ennek a kapunak a kulcsait úgy döntött, hogy lecsökkenti a emírek számát valamilyen fortélyal, hogy könnyedén felülkerekedjen felettük, és megakadályozza, hogy ellene bármiféle áruháza szervezzenek. Ezért hívatta őket és azt tanácsolta nekik, hogy menjenek el a császárhoz, ha meg akarják kapni tőle a jutalmul ígért [274] pénzt, címeket és évi járadékokat. Meggyőzte erről a törököket, és éjszaka kinyitatta a kaput, és kis csoportokban elküldte őket a tavon át Rodomérushoz és a félbarbár Monasztraszhoz akik

a Szt. Györgyről elnevezett erőd közelében tartózkodtak. Ezt a kettőt arra utasította, hogy partraszállásuk után azonnal küldjék őket a császárhoz, kis időre se tartsák fel őket, nehogy csatlakozni tudjanak a következő csoport törökhöz, és így újra valami összeesküvést szervezhessenek. Ez a döntés megcáfolhatatlan bizonyíték Butumitész tapasztalatáról. Amíg ugyanis a törököket megérkezésük után gyorsan a császárhoz küldték, Monasztrasz és Rodomérusz viszonylag biztonságban volt és nem fenyegette őket veszély, azonban mikor szorgalmuk alábbhagyott akkor a megvárakoztatott barbárok veszélyt jelentettek rájuk. Mivel ezek már nagy számban összegyűltek két tervet készítettek: vagy rájuk támadnak éjszaka és megölik őket, vagy elfogják őket és elviszik őket a szultánnak. Mivel a többség az utóbbi tervre szavazott este megtámadták őket, elfogták őket a terv szerint és elhagyták a helyet. Mikor elérték Azalasz dombjait (ez a hely távol áll Nikaia falaitól) leszálltak lovaikról és hagyták őket pihenni. Mivel Monasztrasz félig barbár volt ismerte a török nyelvet, és Rodomérusz előtt sem volt ismeretlen a nyelvük, mivel őt elfogták a törökök régebben és így együtt töltött velük némi időt. Ezért ismételen próbáltak meggyőzően beszélni hozzájuk: „Miért akartok minket megölni, mikor ez nektek a legcsekélyebb előnnyel sem jár? A barátaitoknak ajándékokat és évi járadékot adott bőkezűen a császár, és ti ezektől az előnyöktől fosztjátok meg magatokat. Könyörgünk, ne tegyétek ezt magatokkal, és ne rohanjatok meg gondolatlanul a látható veszélybe mikor hatalmatokban áll nyugodtan élni, visszatérni az országotokba, nagyra lenni a gazdagságokkal és talán földet is szerezhetnétek. Valószínűleg belefutunk a környéken valamilyen római csapdába” – mutattak a patakokra és a környező mocsaras területekre, „és akkor megölnék benneteket, és hiába veszítitek el életeteket. Kétségkívül rengetegen várnak rátok, nem csak gallok

és barbárok, de számtalan római is. Ezért ha követitek a tanácsunkat, megfordultok lovaitokkal, és közösen visszamegyünk a császárhoz. Mi megesküszünk [275] nektek Isten színe előtt, hogy a császár tízezer ajándékot ad nektek és utána, amikor csak akartok, szabadon távozhattok, és szabad emberként élhettek.”

A törökök megfogadták ezt a javaslatot, és miután kölcsönösen ígéretet tettek, visszasiettek az úton a császárhoz. Mikor elérték Pelekanont, és a császár meglátta őket, mindannyiukat derűs arckifejezéssel fogadta, magában azonban nagyon dühös volt Rodomérusra és Monasztraszra, de egyelőre elküldte őket pihenni. A következő nap folyamán azok a törökök, akik készek voltak a szolgálatába állni megszámlálhatatlan ajándékot kaptak, és még azok is, akik haza akartak menni nem csekély ajándékot kaptak, és szabadon távozhattak. Később keményen megfeddte Rodoméruszt és Monasztrasz meg-gondolatlanságuk miatt, de mikor látta, hogy azok a szegyéntől a szemébe sem mernék nézni, meggondolta magát és kiengesztelte őket. Ennyit Rodomérusról és Monaszt-rasról.

A császár kinevezte Butumitészt Nima kormányzójává. A frankok az engedélyét kérték, hogy bemenjenek a városba és imádkozzanak a templomokban. Azonban, mivel ismerte őket, mint ahogy már előbb írtam, nem engedte be egyszerre őket, hanem kinyitatta a kapukat és egyszerre csak tíz frankot engedett be.

III. A császár még mindig Pelekanonnál volt, és azt kívánta, hogy azok a grófok, akik eddig nem esküdtek neki hűséget most letegyék az esküt. Ezért levélben azt parancsolta Butumitésznek, hogy tanácsolja azt a grófoknak, hogy ne induljanak el Antiókhia anélkül, hogy elbúcsúznának a császártól, és ha így tesznek, további ajándékokat kaphatnak. Ahogy Boemund meghalotta a „pénz” és „ajándék” szavakat elsőként

adta beleegyezését Butumitész javaslatára és sietette a többi grófot, hogy menjenek vele a császárhoz. Ilyen kielégíthetetlenül pénzsóvár volt. Mikor elérték Pelekanonba a császár nagy ünneppel fogadta őket és előzékenyen bánt velük. Később hívatta őket, és azt mondta: „Emlékezzetek az esküre, amit mindannyian nekem tettetek, és ha nem akartok véteni ellene, tanácsoljátok azoknak, akik nem esküdtek még hűséget nekem, hogy tegyék le az esküt.” A grófokat azonnal elküldték azokhoz, akik még nem tettek hűségesküt, és együtt jöttek vissza letenni azt. Azonban Boemund unokaöccse Tankréd, egy független szellemű ifjú, fenntartotta, hogy egyedül Boemundnak tartozik hűséggel, és hogy ezt haláláig betartja. [276] Mikor azok barátai, akik mellette álltak és még a császár rokonai is könyörögtek neki, akkor a sátorra pillantott, ami előtt a császár ült (nagyobb volt, mint amekkorát valaha is látott) és közönyösséget tettetve azt mondta, hogy: „Ha nekem adjátok ezt a sátrat megtöltve pénzzel, és még ezen kívül többet, mint amennyit a grófoknak adtatok, akkor leteszem én is az esküt.” A császár iránt érzett tisztelete miatt Palaiologossal⁴³ nem bírta elviselni Tankréd öntelt beszédét és megvetéssel elfordult tőle. Ekkor Tankréd, aki nagyon meggondolatlan volt, nekirontott, de a császár végig figyelt, és most felkelt a trónjáról és közéjük állt. Boemund pedig ezekkel a szavakkal fogta vissza rokonát: „Nem illő ilyen ostoba módon viselkedned a császár rokonával” Ezután mivel Tankréd szégyellte magát, amiért úgy viselkedett Palaiologossal mint egy részeg, és valamennyire befolyásolta őt Boemund és a többiek tanácsa is, letette az esküt. Mikor mindannyian elbúcsúztak a császártól, kinevezte melléjük Tatikioszt, aki akkor a vezérkari főnök volt, és a parancsnoksága alatt álló csapatokat, részben azért, hogy segítsék őket minden esetben, és részben azért, hogy átvegyék tőlük a városokat, amiket Isten kegyelméből el tudnak foglalni. Tehát

a frankok másnap újra átkeltek a szoroson, és rátértek az Antiókhiaá vezető útra. A császár gondolta, hogy nem szükséges minden embernek elmenni a grófokkal és ezért jelezte Butumitésznek, hogy bérelje fel az összes, a sereg távozása után itt maradt frankot, hogy lássák el Nikaiá őrzését.

Tatikiosz a csapatával és a grófok a megszámlálhatatlan frank sereggel parancsnokságuk alatt elérték Leukét két nap alatt. Saját kérésére Boemundnak engedték az elővéd vezetését, mialatt a többiek mögötte felsorakozva lassan követték. Viszonylag gyorsan haladt, mikor Dorülaion síkságának törökjei észrevették őket, és úgy gondolták, hogy a frankok teljes serege jött meg és méretüket lenézve nyomban csatát kezdtek velük. Ezután az öntelt latin, amelyik rá merészelt ülni a császári trónra,⁴⁴ megfeledezett a császár tanácsáról, és Boemund seregének élén harcolt és ostobaságában a többiek elé futott. Körülbelül negyven embere halt meg ennek következtében, ő maga is súlyosan megsebesülve hátat fordított az ellenségnek és visszament a sereg közepére. Így ha nem is szavakkal, de tettel kinyilvánította a császár tanácsának bölcsességét. Mivel Boemund látta, hogy a törökök nagyon bátran harcolnak, küldetett a [277] frank seregeikért. Azon nagy iramban jöttek, és egy súlyos és szörnyű csata kezdődött. A római és frank hadak elnyerték a győzelmet. Ahogy tovább vonultak csapatokban felsorakozva, Hebronnál találkoztak Tanizmán és Aszán⁴⁵ seregével, aki csak maga nyolcvanezer fegyveresnek parancsolt. Heves küzdelem következett a seregek száma miatt és mivel egyik oldal sem engedett a másiknak. Mikor Boemund, aki a sereg jobb szárnyát irányította, látta, milyen bátorsággal küzdenek a törökök az ellenfeleik ellen, visszavonult a sereg többi részétől és egy heves támadást intézett maga Kilidzs Arszlán⁴⁶, a szultán ellen, ahogy a költő mondja: „mint az oroszán élvezve az erejét.” Ez annyira megremítette a törököket, hogy hátat fordítottak.

A császár tanácsára emlékezve nem üldözte őket sokáig, de elérve a törökök vonalait, ott kicsit megpihent, majd újra utolérte őket Augusztopolisz közelében, megtámadta és végleg legyőzte őket. Ezután a barbárok ereje összeomlott, a túlélők szétszóródtak, egy itt, egy amott, hátrahagyva feleségeiket és gyermekeiket, maguk biztonságát keresték a menekülésben, mivel nem mertek a jövőben a latinok szeme elé kerülni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ERDŐDY JÁNOS: *Keresztes lobogók alatt*. Budapest, 1986.
- FOSS, MICHAEL: *Az első keresztes hadjárat*. Debrecen, 2000.
- KATUS LÁSZLÓ: *A középkor története*. Budapest, 2000.
- MAALOUF, AMIN: *A keresztes háborúk arab szemmel*. Budapest, 1997.
- MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984.
- PÖLTNER, RUDOLF: *A szent sír hadművelet*. Budapest, 1985.
- RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztes hadjáratok története*. Budapest, 1999.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.): *Az első és második keresztes háború korának forrásai*. Budapest, 1999.
- ZABOROV, M.A.: *A keresztes háborúk*, Gondolat kiadó 1958
- ZÖLLNER, WALTER: *A keresztes háborúk története*. Budapest, 1980.

JEGYZETEK

¹ Forrás: <http://home.infi.net/~ddisse/comnena.html>.

² Forrás: <http://www.newadvent.org/>

INTERNETES FORRÁSOK

- Other women's voices*– Translations of women's writing.
<http://home.infi.net/~ddisse/comnena.html>.
Women In World History Curriculum.

<http://www.womeninworldhistory.com/heroine5.html>.

Catholic Encyclopedia.

<http://www.newadvent.org/cathen/01531a.htm>.

[cathen/01531a.htm](http://www.newadvent.org/cathen/01531a.htm).

³ Forrás: <http://home.inf.net/~ddisse/com-vena.html>.

⁴ Forrás: <http://www.womeninworldhistory.com/heroine5.html>.

⁵ Forrás: <http://www.newadvent.org/cathen/01531a.htm>.

⁶ Runciman, Steven 253.

⁷ Pörtner, Rudolf 672.

⁸ Runciman, Steven 77.

⁹ Runciman, Steven 77.

¹⁰ Runciman, Steven 78.

¹¹ Pöltner, Rudolf 51–52.

¹² Foss, Michael 30.

¹³ Zöllner, Walter 39.

¹⁴ Pöltner, Rudolf 87.

¹⁵ Veszprémy László 218.

¹⁶ Foss, Michael 50–51.

¹⁷ Zaborov, M.A. 135–136.

¹⁸ Runciman, Steven 62.

¹⁹ Runciman, Steven 72–73.

²⁰ Zaborov, M.A. 137.

²¹ Erdődy János 7.

²² Runciman, Steven 93.

²³ Zöllner, Walter 57.

²⁴ Runciman, Steven 97–98.

²⁵ Foss, Michael 78–82.

²⁶ Runciman, Steven 109–110.

²⁷ Runciman, Steven 118.

²⁸ Pöltner, Rudolf 170–180.

²⁹ Runciman, Steven 137–138.

³⁰ A szöveg nem az eredeti oldaltörésben kerül bemutatásra. A szögletes zárójelben szereplő számok jelzik az eredeti számozást.

³¹ Boemund, Tarantó hercege, Guiscard Róbert, Apulia, Calabria és Szicília hercegeinek elsőszülött fia, akit itáliai örökségéből kitűrtak. A Dél-Itáliában kóborló normann zsoldos csapatokat vezet a Szentföldre.

³² Bouillon Gottfried, Alsó-Lotharingia hercege, a boulogne-i gróf és az alsó-lotharingiai herceg lányának fia, anyai ágon Nagy Károly leszármazottja.

³³ A keresztesek Civetotnak hívták, a Nikomé-

diai-öböl déli partján levő erődített tábor, melyet Alexiosz a közeli Helénopoliszban állomásozó brit zsoldosai számára készített elő.

³⁴ St. Gilles-i IV. Rajmund. A Toulouse grófság és más dél-franciaországi területek ura. Anna Komnena hadilábon áll a frank nevekkel, így aztán gyakran megesik, hogy a grófokat neviük helyett címükkel jelöli. Így lett a könyvben a neve Rajmund helyett Iszangelesz. Ő csatlakozott elsőként a hadjáratához.

³⁵ I. Komnénosz Alexiosz.

³⁶ Anna a kereszteseket megkülönböztetés nélkül frankoknak, latinoknak vagy normannoknak nevezi.

³⁷ Mánuel Butumitész, bizánci tengernagy, neki adta meg magát Nikaia.

³⁸ I. Izsák bizánci császár (1058–1059). Két évnyi uralkodás után lemondott és kolostorba vonult. Mivel testvére János nem vállalta az uralkodást, Konstantin Dukászt jelölte ki utódjául.

³⁹ II. Baszileosz bizánci császár (976–1025), a „bolgárölő”

⁴⁰ Szklérosz anatóliai arisztokrata. Fellázadt II. Baszileosz ellen, a császár csak I. Vlagyimir kijevi nagyfejedelem segítségével tudta legyőzni, akihez testvérét, Annát feleségül is adta az oroszok megkeresztelkedése fejében.

⁴¹ Athéntól északra fekvő, kiszámíthatatlan áramlatairól híres csatorna.

⁴² Ő valójában Csaka szmürnai emír fia, tehát eredetileg Ibn Csaka, de a műben már rövidítve jelenik meg a neve.

⁴³ Palaiologosz György, a császár sógora.

⁴⁴ Korábban egy palotabeli fogadáson egy francia nemes elfoglalta a császár helyét. Majd mikor Gottfried öccse, Balduin felállította megjegyezte, hogy bezzeg Alexiosz ülhet, míg a bátor lovagok állni kénytelenek. Bár a császár szó nélkül hagyta a kőjátékot, szemmel láthatóan Annát mélyebben érintette a dolog.

⁴⁵ Tugril bég unokaöccse, szeldzsuk herceg.

⁴⁶ I. Kildzs Arszlán szultán.

HORVÁTH VIKTOR

Az ókori Baktria

A nyugati világ legkeletibb szeglete

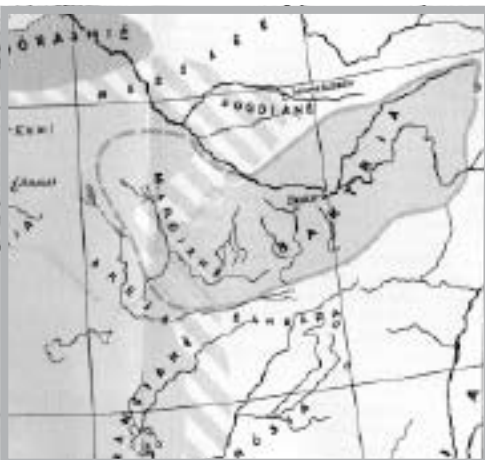
Afganisztán a ma Európájából nézve kicsivel túl van a világ végén is. A nemrég még háború-szaggatta ország az utolsók között áll az egy főre jutó bruttó nemzeti termék (GNP) és a születéskor várható átlagos élettartam (46 év körül) tekintetében. Szinte a teljes lakosság falun él vagy nomadizál, háromnegyedük analfabéta. Az ipar fejletlen, a háború óriási pusztítást vitt végbe a közlekedés infrastruktúrájában. A kiútkeresést pedig szinte lehetetlenné teszi a kommunista kormány megdöntése óta fennálló anarchisztikus belpolitikai helyzet.

Ezek alapján kevesen gondolnák, hogy Afganisztán északi része, az egykori Baktria milyen gazdag és erős ország volt az ókorban, és milyen fontos szerepet töltött be Belső-

Ázsia korai történetében. A perzsák keleti tartományainak, a hellének Alexandroséval vetekedő keleti birodalmának, és kezdetben a kusánok királyságának is „Ariané dísze”¹, „az ezervárosú Bactria”² volt a központja.

Az ókori Baktria a Hindukus hegység (az ókori Paropamisus) és az Amu-darja (Oxus) között helyezkedett el. A terület déli felét a Hindukus láncai uradják, magas évi csapadékmennyiséggel, de kevésbé termékeny, hegyi talajokkal, az északi síkvidék egyes részei viszont máig a legtermékenyebbek közé tartoznak egész Ázsiában. A hiányzó csapadékot a hegyekből érkező folyók vízhozamára épülő öntözőrendszerrel pótolták az ókortól kezdve, és pótolják manapság is. Strabón nem győzi dicsérni Baktria földjének termékenységét, mely tudomása szerint „az olajfa kivételével mindent megterem.”³ Messze földön híresek voltak lovaik is. A mesés gazdagság másik forrása a közvetítő kereskedelem volt: a Tunhuangnál kettévágó selyemút déli ága és az indiai kereskedelmi út is Baktrián keresztül haladt nyugat felé, az utóbbi – ismét Strabón szerint – részben az Oxuson, mely annyira jól hajózható, hogy „India árucikkei könnyen elszállíthatók rajta Hyrkaniába, s a folyók segítségével tovább, egészen a Pontosig.”⁴

Baktriában az i. e. 1000 körül Transzoxániából érkezett iráni népek éltek az ókorban. Már a korabeli nyugati szerzők is tudták, hogy Ariané, Sogdia és Baktria népei „majdnem ugyanazt a nyelvet beszélik”⁵; ma már ismert a baktriai nyelv khorezmivel

BAKTRIA ÉS A SZOMSZÉDOS ÁLLAMOK. (J. P. FRANCEV ET AL. (SZERK.): VILÁGTÖRTÉNET. I. BUDAPEST, 1962, KOSSUTH KIADÓ. ALAPJÁN)

és szakával fennálló rokonsága is. Nyelvemlékek mégis nagyon kis számban maradtak fenn, mert az (írástudó) elit nyelve sosem a nép anyanyelve volt.

Baktria perzsa hódítás előtti történelméről szinte semmit ismerünk nincsen. Jószerivel az egyetlen forrás az Aveszta, azt viszont erős forráskritikával kell kezelni. Zarathustra tevékenységének – majd halálának – színhelyét egyesek Baktriával azonosítják, a prófétának menedéket adó, és egyik első követőjévé váló Vistáspában pedig Baktria királyát látják. Mások szerint azonban eredetileg Khorezm-ben játszódtak ezek az események, csak a hagyományo-

is esett i.e. 529-ben –, Baktria elfoglalása hosszú távon meghatározta eredményét: a satrapia egészen a makedón hódításig a perzsa hatalom legerősebb támasza lett a birodalom keleti felében. Fontosságára jellemző, hogy helytartói a királyi hercegek közül kerültek ki.

A gazdaság szerkezete nem sokat változott a perzsák fennhatósága alatt: alapja a mezőgazdaság és az állattenyésztés maradt. Az öntözés ekkoriban ölthetett egyre nagyobb méreteket. Míg nyugaton a király, családja és főtisztviselői birtokain hadifogoly rabszolgák (és az V. századtól anyagilag tönkrement szabadok) végezték a munkát,

kat az Akhaimenida korban összegyűjtő és rendszerező baktriai papság helyezte át őket Baktria területére.⁶ Mindenesetre valószínű, hogy egy kezdetleges államalakulat már a perzsa hódítás előtt kialakult itt.

Baktria, a perzsa birodalom keleti erőssége

Az Akhaimenidák terjeszkedése Kyros alatt érte el Belső-Ázsiába. A nagykirály egyiptomi hadjárata előtt biztosítani akarta birodalma keleti területeit, ezért elfoglalta Bakt-riát. Ezzel sikerült megszilárdítania a határokat, a hamarosan támadó nomádokat visszaverték. Bár az ellencsapás, az Araltól keletre élő szaka-masszagéták meghódításának kísérlete már kudarcra jutott – maga Kyros

A NAGY ÉRMÉN EUTHYDÉMOS BAKTRIAI KIRÁLY NÉGYDRACHMÁS EZÜST ÉRMÉJE LÁTHATÓ A BRITISH MUSEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL. **A KIS ÉRMÉKEN BALRÓL JOBBRA:** EUKRATIDAS (KR. E. 200–150 KÖZÖTT), BAKTRIAI KIRÁLY A LEGNAGYOBB FELLEHLHETŐ ÓKORI ARANYÉRME ELŐLAPJÁN. AZ ÉRME JELENLEG A BIBLIOTHÈQUE NATIONAL (PÁRIZS) GYŰJTEMÉNYÉBEN TALÁLHATÓ. A BARBÁROK NAGY SZÁMBAN KÉSZÍTETEK MÁSOLATOKAT A KIRÁLY KÜLÖNBÖZŐ PÉNZEIRŐL. A MÁSODIKON II. EUTHYDÉMOS, DÉMETRIOS FIA LÁTHATÓ AZ ÉRME ELŐLAPJÁN. A HÁTLAGON HÉRAKLÉSZ ÁLL SZEMTŐL SZEMBEN. A HARMADIK ÉRME ELŐLAPJÁN DÉMETRIOS, EUTHYDÉMOS FIA, AKI URALMÁT KITERJESZTETTE INDIÁRA. A HÁTLAGON HÉRAKLÉSZ ÁLL, AMINT MEGKORONÁZZA MAGÁT.

keleten – így Baktriában is – az arisztokrácia még patriarchális gazdálkodást folytatott, a földművesek pedig a szabadok közé tartoztak. A rabszolgatartás még alig fejlődött ki, valószínűleg patriarchális szinten állt.

A kialakult társadalmi rendre sem gyakorolt túl nagy hatást a nyugat. Az Avesztából kikövetkeztethetően a társadalom fő rendjei voltak: a papok, az arisztokraták (a kocsiharcosok) és a földművelők. Kézművesekről kevés szó esik, munkájuk és személyük valószínűleg alantasnak számított. Elképzelhető azonban, hogy ezek az ismeretek valamivel későbbi időre vonatkoznak.

Erre az időre esett – egész Belső-Ázsiában – az első nagy városok kialakulása. A citadellákban a hatalom köznéptől elkülönült képviselői éltek. A törzsi arisztokráciából kikerülő tartományi vezető-kormányzó réteg megközelíthetetlen erőökben élt. Hatalmukat és kiváltságaikat jórészt megtarthatták, mivel a perzsák érintetlenül hagyták a keleti satrapiák belső – elsősorban hadi – szervezetét. A hadseregben jelentős szerepet játszott a keleti tartományok nomád és földművelő lakossága is.

Baktria a makedón hódítás korában

Bár az Akhaimenida Perzsia már az 5. századtól kezdve roskadozott a tartományi szeparatizmus és az állandó trónviszályok súlya alatt, Baktria mindvégig biztos pont maradt a képlékeny birodalmi halmazban. Miután Alexandros Issosnál szétverte III. Dareios Kodomanos hadseregét, a birodalom nyugati satrapiái – és azok katonái is – elvesztek a nagykirály számára. Ezzel szemben teljes mértékben kiaknázhatta a keleti területek erőtartalmait: az újonnan összegyűjtött seregben a sogdianai mellett a páncélos baktriai lovasság képezte a legütőképesebb alakulatokat. Ugyan ők sem

tudták megfordítani a gaugamelai ütközet kimenetelét, távoli hazájuk menedéket jelenthetett volna Dareiosnak. Bessos, Baktria és Sogdia satrapája, a leghatalmasabb keleti főúr azonban mind fenyegetőbb magatartást tanúsított a nagykirállyal szemben, végül pedig annak gyilkosává lett. Alexandros bizalmát nem ezzel veszítette el, hanem azzal, hogy a keleti satrapiák támogatásában bízva bejelentette igényét az Akhaimenida trónra. A világhódító azonnal támadást indított a keleti tartományok ellen.

A hadműveletek 329-ben kezdődtek. A helyi nemesség támogatásának hiányában Bessos harc nélkül feladta Baktriát, és észak felé menekült, de két szogd nemes elfogta és kiszolgáltatta Alexandrosnak, aki a perzsa szokások szerinti kegyetlen kivégzéssel példát kívánt statuálni az esetleges trónkövetelők elrettentésére. Szogd arisztokraták vezetésével azonban hamarosan nagyarányú felkelés tört ki Sogdianában és Baktriában, amit még a Szir-darján túli szakák is támogattak. Alexandros először a nomádokat verte le, majd a nép megfélemlítésének és megtizedelésének árán Sogdiában is sikerült rendet teremtenie. Ennek hatására végül a szogd és baktriai arisztokrácia is behódolt a makedónoknak. Alexandros és hadserege végül 327 tavaszán hagyta el Baktriát, útban India meghódításra. Két esztendő itt-tartózkodása mélyreható változásokat indított el az ország történetében.

Baktria jelentőségével már annak meghódításakor tisztában volt Alexandros, satrapájául a perzsa arisztokrácia legrangosabb még életben lévő képviselőjét, II. Artaxerxés unokáját, Artabazost nevezte ki. Az ő lemondása után helyére Alexandros barátja és rangidős tábornoka, Kleitos került, annak halála után pedig Amyntas vette át a tisztséget. Mivel a nagy lázadást csak két évig tartó, rendkívül kemény küzdelem árán tudták elfojtani, Amyntas rendelkezésére különösen erős helyőrséget, 10 000 gyalogost és 3500

lovast biztosítottak, 30000 helyi fiataalt pedig besorozták a phalanx-gyalogságba. A satrapia ezzel elveszítette potenciális katonai emberanyagának jelentős hányadát. A népesedési helyzet is döntően megváltozott: a háború, a mézárások, az áttelepítések megtizedelték a lakosságot, helyüket az újonnan alapított városok több tízezernyi európai telepese foglalta el. Az egész birodalom területén példa nélkül álló hellén népességkoncentráció alakult ki Baktriában, ami egy évszázad múlva az erőforrása lett a hatalmas keleti görög királyságnak.

Gréko-Baktria születése

Alexandros halála után már rövidebb olyan jelentős esemény történt Baktria területén, melyet a történétírók is érdemesnek találtak lejegyezni. Húszezer görög gyalogos és háromezer lovas lázadt fel a makedónok ellen – Xenophón és társai példáját követve haza kívántak térni a távoli és veszélyes tartományból. Perdikkas utasítására azonban Peithón, Media helytartója szétverte őket és nagy részüket megsemmisítette.

Az Alexandros halála utáni zűrzavaros években természetesen Baktria is a diadokhosok közötti marakodás tárgyává lett. Az első osztozkodás alkalmával, hasonlóan a többi keleti tartományhoz, Baktria is az addigi helytartó – jelen esetben Amyntas – uralma alatt maradt. 303 körül viszont már Seleukos óriásira nőtt birodalmának része volt, annak egyik legkeletibb szeglete, miután Seleukos harci elefántokért és fennhatóságának (elvi) elismeréséért lemondott az Indiával határos tartományokról Csandragupta javára. Bár a Syriát Indiával összekötő kereskedelmi út miatt Baktria igen fontos szerepet töltött be a Seleukidák államának gazdasági életében, a birodalom nyugati központjaitól való nagy távolsága miatt fennhatóságukat csak ideig-óráig tudták fenntartani. II. Antiokhos Theos

(261–246) uralma alatt egy részleteiben nem ismert lázadásról tudunk. Diodótos, a 256-ban hivatalba lépett helytartó egészen más utat választott: az általa kibocsátott pénzek híven tanúskodnak arról, milyen óvatos fokozatossággal függetlenítette magát Seleukiától. Legkorábbi vereteit II. Antiokhos portréja, és Apollón képe díszítette. Idővel Apollón helyére Zeusz került, Diodótos védőistene (névének jelentése: akit Zeusz adott), majd Antiokhos képét is felváltotta a helytartó portréja, igaz a felirat ekkor még a Seleukida uralmat hirdette. II. Seleukos Kallinikos (246–226) tisztában lehetett satrapája törekvéseivel, és egyesek szerint még egyik lánytestvérét is hozzáadta Diodótoshoz, hogy hűségét megerősítse. Ténylegesen és formálisan végül Diodótos hasonló nevű fia szakadt el a birodalomtól, amikor saját nevét illesztette érméi feliratába, és nyíltan királynak nevezte magát. Ezt a lépést valószínűleg az tette lehetővé, hogy II. Seleukos 239/238 és 236 között testvére, Antiokhos Hierax lázadásával volt elfoglalva. Ezt a lehetőséget megragadva pártolt el Andragóras, a közeli Parthia helytartója is.

Bár a források homályossága miatt lehetetlen pontosan rekonstruálni az események menetét és időrendjét, annyi bizonyos, hogy a két királyság korai története szorosan összefonódott egymással. II. Diodótos valószínűleg 239/238-ban függetlenítette magát s ekkoriban törtek be a nomád parnok Parthia területére. Ezt egyesek szerint az váltotta ki, hogy még I. Diodótos saját országához akarta csatolni törzseiket, mire ők Arsakés vezetésével Andragóras tartományába menekültek, megölték a helytartót és megalapították államukat.⁷ I. Diodótos alatt mindenesetre ellenséges lehetett a viszony a két királyság között. II. Seleukos csak 230-ban tudott seregeket indítani az elpártolt satrapiák ellen, három évig tartó hadjárata azonban kudarcra végződött, mert Arsakés erős és megbízható szövetségest nyert II.

Diodótos személyében, aki – apjával ellentétben – Seleukida-ellenes politikát folytatott. Talán éppen ez lehetett az oka annak, hogy hamarosan egy bizonyos Euthydémos (kb.227–200) államcsínnel megszerezte a hatalmat Baktriában.

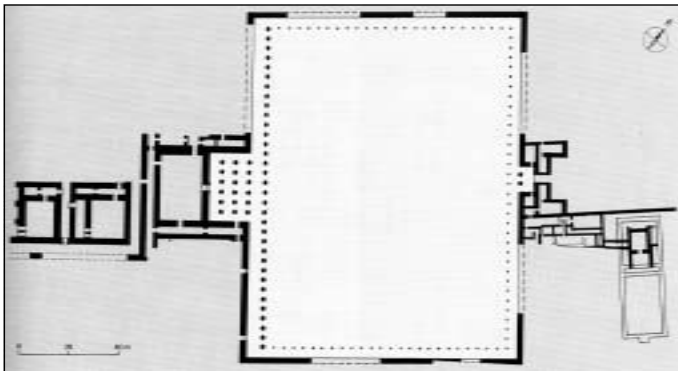
Vele nagyjából egy időben került hatalomra III. Antiokhos (223–187), az utolsó Seleukida, aki sikerrel kísérelte meg, hogy helyreállítsa királysága meggyengült keleti hatalmát. Koilésyria elvesztésével a tengeri kereskedelmi utak a Ptolemaidák kezébe kerültek, ezért Antiokhos a szárazföldi utak feletti ellenőrzés visszaszerzésével kívánta biztosítani az indiai áruk forgalmát. Seregei 208-ban indultak meg Parthia és Baktria ellen. Artabanos (kb. 211–191) parthus királyt nem sikerült legyőznie, ezért békét és szövetséget kötött vele, majd továbbhaladt kelet felé. Euthydémos az Arios (Harirud) folyó partján próbálta feltartóztatni ellenfele erőit, de kudarcot vallott és Baktrába vonult vissza. Antiokhosnak így is két évig kellett ostromolnia a várost, hogy Euthydémos elismerje fennhatóságát. A nomád fenyegetés ürügyén végül békét kötöttek, Antiokhost ellátták élelemmel, majd a király India irányában elhagyta Baktriát. Antiokhosnak sikerült újra összeköttetést teremtenie Indiával, diadalmasan tért vissza Mezopotámiába, hódí-

tásaiért pedig a Megas (nagy) melléknévvel tisztelte meg az utókor. Halála után azonban újra elvesztek birodalma keleti tartományai, s mivel ezzel majdnem egy időben az indiai Maurja birodalom is széthullott, Euthydémos utódai előtt beláthatatlan lehetőségek nyíltak meg.

A gréko-baktriai birodalom

A baktriai királyság társadalmi bázisként az Alexandros hódítása óta beköltözött görög és makedón népesség szolgált. A régi városok (mint Baktra-Zaraispa vagy Darapsa-Adraspa) mellett a szervezett telepítés eredményeként sorra jöttek létre az újak is: Alexandria Oxiana, Démétrias, Eukratideia, Euthydémia. A legnagyobb lelőhely a mai napig az Óxos-parti Ai-Khánum, ahol a 60-as évek óta dolgoznak a régészek. Ötezer kilométerre a görög anyaországtól egy tökéletes hellenisztikus város romjait sikerült kiásni a homok alól. Az igen jól védhető helyen, az Amudarja és a Kokcsa összefolyásánál épült város egy sziklás magaslatra épült akropoliszból és egy alsó városból állt. Az ásatások ez ideig az alsó város fontosabb középületeire terjedtek ki: egy gimnasiont, egy templomot, egy mauzóleumot és egy hatalmas, oszlopsorokkal és oszlopcarnokokkal, falfestményekkel díszített palotát tártak fel. A város egykori nevét nem ismerjük, csak feltételezni tudjuk, hogy Alexandria Oxiana állt hajdan a mai Ai-Khánum helyén.

Az állam elitjét a görög-makedón vezető réteg alkotta, a középréteg a szabad hellén katonákból és polgárokból állt. A társadalmi hierarchiában az európaiak mind felette álltak

a bennszülötteknek. A helyi arisztokrácia valószínűleg megtarthatta kiváltságait, de a politikai hatalomból nem részesült, a köznép jelentős hányadát pedig lesüllyesztették, áttelepítették, és egyfajta félszabad állapotban mezőgazdasági termelést végeztek velük. Ai-Khánumban csak hellén lakosság nyomait sikerült kimutatni, ami azt bizonyítja, hogy az új város – valószínűleg hasonlóan a többihez – a földműves népességen élőködött, s az kénytelen volt ellátni a földebe helyezett görög jövevényeket. A változások elősegítették a rabszolgatartás fejlődését is. A hadsereg gerincét az alávetettek által „eltartott” hellén katonaság alkotta, a helyi nemesség a híres baktriai lovasságban szolgált, a közszabadok gyalogos íjászként szolgáltak. A speciális fegyvernemeket képviselték a harci szekerek és a harci elefántok

A gazdaság továbbra is az öntözéses földművelésen, az állattartáson és a közvetítő kereskedelmen alapult. Indiából illatszereket és fűszereket, Kínából selymet, prémeket, vasat és nikkelt szállítottak nyugatra. Baktria már a perzsa időktől fogva híres volt aranybányászatáról is.

A kultúrára a különböző civilizációk hatásának keveredése volt jellemző. A hivatalok és a kultúra nyelve a görög lett, írásban görög, arameus és indiai ábécéket használtak. A királyság vallási képe – különösen a hódítások után – igen tarka volt: Anahita és Mithrász a zoroasztrianizmussal összeolvadt ősi kultusza és a görög vallás mellett a buddhizmus és egyes területeken az ind védikus vallás elemei is jelen voltak. Belső-Ázsiában

a hellenizmus Baktriára gyakorolta a legnagyobb hatást; a kor művészetében a hellén tradíciók mellett helyi iráni, nomád sztyepei, indiai és kínai elemek is felfedezhetők. Művészi szintet ért el a pénzverés, magas színvonalúak voltak a kultikus és zsánerjelennel díszített trébelt arany és ezüst edények.

Az állam területe kezdetben Baktrianéra és Sogdianérra korlátozódott, azt követően azonban, hogy Euthydémós elhárította a Seleukidák utolsó próbálkozását keleti satrapáik visszaszerzésére (i. e. 206.), a Maurja-dinasztia utolsó királyát, pedig egyik tisztje megölte (i. e. 184. körül), Baktria hatalmasra növelte területét. A nagyarányú terjeszkedés már Euthydémós alatt megindult: Parthiától szerzett meg egyes területeket, és többek szerint ő hódította meg Sogdianát, Arakhósiát, Drangianát és Arianát is. Fia és utódja, Démétrios (valamikor a 2. század első harmadában uralkodott) először Gandharát és a nagy Taxila várost csatolta a birodalomhoz, majd további keleti hódításaival egy rövid időre gyakorlatilag helyreállította a Maurja Birodalmat. Valószínűleg Alexandrost utánozta akkor, amikor pénzein elefántfej lenyűzött bőrében ábrázolta magát, amivel rendkívüli hatalmát akarta jelképezni. Nevéhez a „legyőzhetetlen” jelzőt fűzte. (Több kutató szerint egy másik, fiatalabb Démétrios hódított Indiában, és jóval kisebb területeket sikerült csak elfoglalnia.) Démétrios uralmát követően szinte lehetetlen követni a gréko-baktriai királyság keleti terjeszkedését, az egyes királyok érmékről megismert nevéhez kötni a hódításokat. A források szinte semmit sem őriztek meg ennek a kornak a történetéről. Annyi biztos csak, hogy Démétrios vagy utódai

meghódították a Maurja Birodalom szinte teljes területét, fennhatóságukat egyes vélemények szerint a Gangesz középső folyásáig kiterjesztve. Strabón azt írja, hogy Baktria határai a Malabar-part legészakibb részéig és a sérák (kínaiak) földjéig értek.⁸ Artemitai Apollodóros elveszett műve szerint Menandros (kb. a 2. század közepe) több népet és várost igazított le, mint maga Alexandros.⁹

Hanyatlás és bukás

Az óriásira nőtt birodalmat azonban a királyok nem voltak képesek egyben tartani. A források szerint Démétrioszt és dinasztiáját egy bizonyos Eukratidas fosztotta meg a tróntól valamikor 170 körül. Egyesek szerint IV. Antiokhos unokatestvére volt és egy Seleukida támadás kapcsán szerezte meg a hatalmat, mások magas rangú baktriai tisztségviselőt látnak benne, aki Démétrios indiai tartózkodása alatt lett hűtlen királyához. Iustinus Világkrónikája szerint Eukratidas 300 katonájával öt hónapon keresztül állta a Baktriába visszatért Démétrios ostromát, sőt folyamatos kitöréseivel sikerült teljesen felőrölnie s végül legyőznie a király seregét. Ezt követően „hatalma alá hajtotta Indiát”, a hazaúton azonban fia, akit megtett társuralkodójának meggyilkolta.¹⁰ A valóság némileg más képet mutat. Eukratidasnak nem sikerült uralma alá vonnia Indiát, ott továbbra is Euthydemos dinasztiája maradt az úr, lázadásával azonban végzetes folyamatot indított el: a királyság helytartói egymás után vágták el a központi hatalomhoz fűződő kötelékeiket. A függetlenségüket féltő kiskirályok véget nem érő háborúkba bonyolódtak egymással; legtöbbször csak fennmaradt pénzeikről ismerjük. A kettészakadt királyság a trónviszályok és a satrapiák elpártolása következtében a külső támadókkal szemben sem volt már képes hathatós ellenállást kifejteni: Eukratidas indiai hadjárata alatt a parthus

Mithridatés elfoglalta Tapyria és Aspiónos tartományokat.¹¹

A Gréko-Baktriai Birodalom pusztulása végül a messzi keleten történt események hatására következett be. A kínai források szerint i. e. 133-ban a Kelet-Ázsiában élő nomád hiungnuk (ázsiai hunok) egyik vazallus népe, a vuszunok támadást indítottak a tőlük nyugatra élő jüecsik ellen, akik képtelenek voltak feltartóztatni őket, és menekülni kényszerültek. A nyugati források arról írnak, hogy i. e. 129-ben „az asiosok, pasianosok, tokharosok és sakaraulosok¹²” népei átkeltek az Iaxartésen majd Oxuson, és megdöntötték a görögök hatalmát Baktriában. A keleti és az európai szerzők nyilvánvalóan ugyanarról az eseménysorról tudósítanak. Bár nem egyértelmű, hogy melyik kínai népet melyik nyugatival kell azonosítani, nyilvánvaló, hogy mi is történt: az Iaxartéstól északra és északkeletre élő népek keleti szomszédjaik, a velük régóta ellenséges hiungnuk nyomása elől délre menekültek, és megsemmisítették a belharcokban szétzilálódott gréko-baktriai államot.

A hódítók ekkor tulajdonképpen csak a szűkebb értelemben vett Baktriát és Sogdiát foglalták el, és kezdetben településterületeik is erre a két tartományra korlátozódtak. Mivel a két legrégebbi satrapia volt a birodalom szíve, az állam természetesen megszűnt létezni, ez azonban csak a már évtizedekkel korábban elkezdődött széthullási folyamat végső állomását jelentette. A központi hatalom megszűnt, a korábban is többé-kevésbé önálló tartományok azonban még egy darabig őrizhették a hellén államiság kontinuitását. Abban, hogy ez nem tartott sokáig, csak közvetett szerepet játszott a 129-es nagy nomád dűlés. A hatalmasra nőtt királyság tartományaiiba nem jutott elég hellén telepes, az egykori nagy baktrianéi görög-makedón népességkoncentráció birodalmi léptékben már kevésnek bizonyult a belső erőegyensúly fenntartásához. Már Eukratidés utódai fel-

hagytak az attikai mintájú pénzveréssel és a helyi hagyományokat elevenítették fel. Ezzel a lépéssel egyértelműen az őslakos néptömegek jóindulatát kívánták megnyerni, hogy a hellén elit vékony rétege helyett szélesebb társadalmi bázist teremtsenek uralmuknak. Még tovább ment el a – nyugati és helyi források szerint is – legnagyobb indiai uralkodó, Menandros. Milinda-panya (Milinda kérdései; ez volt Menandros neve indiai alattvalói nyelven) címmel fennmaradt egy irodalmi mű, melyben a király filozófiai párbeszédet folytat Nágaszéna buddhista bölcsessel, aminek hatására végül áttér Nágaszéna vallására. A néhány pénzén szereplő kérek valószínűleg a buddhizmussal áll kapcsolatban, és fennmaradt egy neki szentelt sztúpa, egyfajta buddhista ereklyetartó is. Mindezek arra utalnak, hogy a király valóban buddhistává lett. (De legalábbis rokonszenvezett a vallással.) Nagy számban előkerülő ezüst- és rézpenzei, Pátaliputráig is eljutó hadjáratai birodalma nagyságáról és gazdagságáról tanúskodnak. A hálás nép meg is őrizte emlékezetében: a legendák Milinda királya hatalmasabb még Alexandrosnál is. Kaszmdra kasmíri költő még a II. században is megemlékezik Milinda dicsőségéről.

Menandros és hasonló formátumú társai azonban csak késleltetni tudták a véget. A parthusok felemelkedésével és az északi hódítók terjeszkedésével Baktria majd utódállamai teljesen elszigetelődtek Európától. A kis fejedelemségek egyre kisebbek lettek és mind jobban elveszítették hellén jellegüket, ahogy egyszerre kellett szembesülniük az őslakos tömegbe való beolvadás veszélyével és a külső ellenség fenyegetésével. Csang-kien kínai követ közvetlenül a nomádok inváziója után járt Baktriában; az országot népesnek és jómódúnak írta le, viszont említést sem tett a görögökről. Ekkorra valószínűleg szinte teljesen összeolvadtak már a helyi iráni népességgel. A városok falaik védelmében sem sokáig tudták megőrizni a nomádoktól való

– legalábbis részleges – függetlenségüket. Ai-Khánum i.e. 100. körül elpusztult és soha többé nem lakták emberek. Az i.e. 2. század legvégén nyugatról szaka törzsek nyomultak Arakhósia és Drangiané területére, onnan pedig tovább Gandharába. Honfoglalásuk időrendje bizonytalan, Moga, Gandhara meghódítója durván i.e. 100. körül uralkodott. Ekkor már csak jelentéktelen területek voltak a hellén kézben: Hipposztratos a Hydaspés (Jhelum) folyótól keletre, Hermeias Gandharától nyugatra uralkodott. Hermeias Kínával és a Baktriában öt fejedelemséget alapító tokhár kusánok törzsfőivel kötött szövetséget a szakák ellen. Próbálkozása hiábavaló volt, halála (kb. i.e. 70.) után állama megszűnt létezni. Hipposztratos utódai még fél évszázadon át tartották magukat, i.e. 10, II. Stratón halála után azonban a Hydaspés mellékén sem találkozunk több görög névvel. Az egykori Gréko-Baktriai Birodalom nyugati felén a szakák, keleten pedig a kusánok alapították meg királyságukat. Bár a Közép-Kelet művészetét évszázadokra megihlették a görög mesterek munkái, és a történetírók sem feledték a királyság hajdani dicsőségét, a világnak ez a fele az újkori gyarmatosok megjelenéséig szinte minden kapcsolatát elveszítette az ismert világ nyugati felével.

BIBLIOGRÁFIA

- ANNA SWIDERSKONNA: *A hellenizmus kultúrája.* 1981, Gondolat Könyvkiadó.
 A. B. BOSWORTH: *Nagy Sándor és Augustus.* Budapest, 1952, Akadémiai Kiadó.
 CASTIGLIONE LÁSZLÓ: *Hellenisztikus Művészet.* 1996, Corvina Kiadó.
 GEORGINA HERRMANN: *Perzsa Reneszánsz,* 1988, Helikon Kiadó.
 HEGYI DOLORES et al.: *Görög történelem.* A kezdetektől Kr.e. 30-ig. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
 A. B. BOSWORTH: *Nagy Sándor.* A hódító és birodalma. Budapest, 2002, Osiris Kiadó.
 SZERGEJ PAVLOVIC S TOLSZTOV: *Az ősi Choreszm.* Budapest, 1950, Hungária Könyvkiadó.

ROMAN GHIRSHMAN: *Az ókori Irán*. Médek, perzsák, parthusok. Budapest, 1985, Gondolat Könyvkiadó.

The New Encyclopædia Britannica. Micropædia. Chicago–Auckland–Geneva..., 1989, Encyclopædia Britannica Inc.

Meyers Encyclopädisches Lexikon. Mannheim–Wien–Zürich, 1978, Bibliographisches Institut Lexikonverlag.

Ókori Lexikon. Budapest, 1902, Franklin Társulat.

STRABÓN: *Geographika*. Ford.: Földy József. Budapest, 1977, Gondolat Könyvkiadó.

MARCUS IUNIANUS IUSTINUS: *Világkrónika a kezdetektől Augustusig*. Ford.: Horváth János. 1992, Helikon Kiadó.

www.bartleby.com/65/ba/Bactria.html

www.wikipedia.org/wiki/bactria

www.iranchamber.com/geography/balkh.php

www.worldcoincatalog.com/AC/C2/Greece/AG/HK/Bactria/Bactria.htm

JEGYZETEK

- ² Iustinus XXI. 4.
- ¹ Strabón XI. 11. 1.
- ³ Strabón II. 1. 14.
- ⁴ Strabón II. 1. 15.
- ⁵ Strabón XV. 2. 8.
- ⁶ Tolszov: i. m. 92-93.
- ⁷ Ghirshman: i. m. 218.
- ⁸ Strabón XI. 11. 1.
- ⁹ Strabón XV. 1. 3.
- ¹⁰ Iustinus XXI. 6.
- ¹¹ Strabón XI. 11. 1.
- ¹² Strabón XI. 8. 2.

A FOTÓALBUM MAGYARORSZÁG ELSŐ ÉS UTOLSÓ GŐZMOZDONYJAVÍTÓ-MŰHELYÉNEK, AZ ISTVÁNTELEKI JÁRMŰJAVÍTÓNAK A MINDENNAPIAIBA NYÚJT BEPILLANTÁST. A MŰVÉSZI KÉPEKET MAGYAR ÉS ANGOL NYELVŰ KÍSÉRŐSZÖVEG EGÉSZÍTI KI.

„Boszorkányok” pedig vannak

PÓCS ÉVA:

Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határáján. Budapest, 2002, L'Harmattan kiadó, 264 oldal

Pócs Éva (született 1936, Budapest) néprajzkutató az ELTE Bölcsészkarán szerzett 1960-ban muzeológiai és magyartanári diplomát. Ötévi szolnoki muzeológiai tevékenység után Pestre került aspiránsnak az ELTE Folklór Tanszékére, majd az MTA Néprajzi Kutatóintézetének lett tudományos munkatársa, később osztályvezetője. Időközben a Pécsi Tudományegyetem 1990-ben létesült Néprajz Tanszékén kezdett tanítani, ahol 1999 óta egyetemi tanár.

A kötetben 11 tanulmányt közöl a szerző, amelyeket 1983 és 2001 között publikált. Ezeket a tanulmányokat nem a megírásuk sorrendjében közli, hanem bizonyos belső, tematikus, illetve nézőpontbeli összefüggések alapján rendezi. Minden egyes tanulmány végén jegyzetek sorát találjuk. A könyv igen nehezen olvasható, tudományosan fogalmazza meg a leírtakat. Aki nem eléggé jártas a hiedelmek rendszerében, az elég sok idegen szóval fog találkozni. Így jártam én is. Laikus szemmel megpróbáltam leírni a könyv rövid ismertetőjét. A bibliográfiát 36 oldalon keresztül felsorolva találjuk. Forrásbázisa igen vegyes, így csak az ismeretebb nevek közül sorolok fel párat: Bálint Sándor, Bartók Béla, Balogh Béla, Diószegi Vilmos stb.

Három fő gondolati egység köre csoportosította a szerző a tanulmányokat:

I. Hiedelemrendszer, hiedelemlények.

II. Látók, varázslók, táltosok.

III. A vallás és mágia határáján.

Téka

A magyar néphitben sok nyoma lelhető fel egy, a szembenálló emberi- reális, és halotti- természetfeletti világot jellemző rendszernek, amely sokszor átértelmezett hiedelmekből rajzolódik ki. Nyomait még az európai népek hiedelemrendszerét ért olyan nagyhatású átszervező tényezők, mint a keresztény vallás, vagy a reformáció, a boszorkányüldözés térnyerése sem tudta eltüntetni. Az emberi és természetfeletti világot jelentő rekonstruált kettős szimbólumsor egyik legfontosabb eleme a főtt-nyers, amely az élők és a holtak, az emberek és természetfeletti lények kapcsolatait megteremtő rítusokban őrződik. Különböző ráolvasások maradtak fenn: ....hol kakasszót nem hallani, s Isten nevébe nem adakoznak, kópárnából vetett ágyat adnak, sütelen pogácsát, s főtelen kását adnak.

E ráolvasás már az első évezredben feljegyzett görög és latin nyelvű variánsokban is megjelennek. A főtt-nyers oppozíció a böjt keresztény egyház által előírt formáiban is megjelenhet, pl.: nagypénteki vagy karácsonyi böjti ételek. Arra vonatkozó hiedelmek is ismeretesek, hogy a saját nép (pl. a szerbek) a magasabbrendű állat (pl. sas) leszármazottja, az idegen nép (pl. a szerbekkel szemben a török) pedig az alvilági sárkányé. Egy szerb hősénekből Szilágyi Mihály sólyommá változva küzd a kígyó alakot öltött török ellen, és így szól Hunyadihoz:

Tán nem tudod, Hunyadi János,

Hogy mi sólyom-fészkek keletjei vagyunk,

A törökök meg kígyó fészkéből valók?

A kereszttség is igen fontos szerephez jut. A keresztelés az újszülöttet az eredendő bűntől tisztítja meg, másrésztől azt jelenti, hogy az egyén ez által szociális lény, kvázi-

halottból élő személy. Aki viszont keresztelő nélkül halt meg- fiatal újszülött, vagy halvaszületett, elvetélt magzat- mint nem igazán élt személy nem is halhatott meg igazi értelemben: a temetés szertartásában sem részesülhetett. A halottak szellemeinek kiengesztelésére különféle áldozatok ismertek, Leggyakoribb a szélbe vagy tűzbe dobott kenyér, liszt, só. A kereszteletlen gyermek nyugtalan lelke bolyong a sötétségben. Más mondatípus szerint a gyereklék sír elmaradt keresztelőjéért a temetőben a temetés után hét évvel, hétvéenként. A túlvilágra jutott rossz halott viszont az ördögé.

A démonikus Werwolf – különösen Délkelet-Európa jellegzetes farkaskisírtet alakja – kétféleképpen „keletkezik”: vagy olyan emberből, aki életében werwolf volt, vagy pedig kereszteletlenül meghalt gyerekből. Ez utóbbira különösen a Balkánról vannak példánk. A középkor folyamán természetesen a keresztény Sátán vette át a „népi” démonok szerepét, 400-tól vannak már adatok az ördög segítségével végzett idővarázslásra.

Egyik tanulmány középpontjában az ún. „sorslányok” állnak. A magyar bábaboszorkány és Sorsasszony-boszorkány. A bábát általában boszorkánynak is tartották. Úgy vélték, hogy a szülésnél segítő bába a születendő gyermek sorsát is megjósolhatja. Ha a szülésnél bármiféle komplikáció lépett fel, a bábát okolták érte. Artemisz és Diana alakját azért kell kiemelni a sorsistennőkkel való ősök között, mert az ő alakjuk közvetített bizonyos őrzőszellem és állatok úrnője vonásokat a

középkori–újkori balkáni-és itáliai hiedelmek felé. A magyar boszorkányperekből származó adatok szerint a hódmezővásárhelyi bábaperekkel kapcsolatban a legfőbb konfliktus a bába fizetése körüli huzavonák, valamint az újszülött vagy gyermekágyas betegsége, halála. Ellenük mindössze 40 pert folytattak, de a nép ennél jóval nagyobb számban tartotta őket boszorkánynak.

Európa szerte legfontosabb születési jel a burokban, Magyarországon a foggal születés. A burokban születés elsősorban pozitív jel: szerencsét, mágikus védelmet, ill. látóképességet, varázslósorsot jelent. Az Európai „samanisztikus” varázslók több újkori típusa burokban született. A megszártott burkot elteszik, és amulettként használják. A foggal született gyermek táltos, tudós, garabonciás, vagy nagyon okos lesz. A hat újjal születés egész Balkánon ismert jelentése: különleges képességeket jelent.

Tér-idő megjelenése: pl. a karácsonyi gyerek, vagy aki Luca napon született, táltos lesz. A balkáni hiedelmek szerint az ünnepen fogantakból vámpír lesz, a karácsonykor fogantakból, pedig démon. Akinek mindez nem elég, még többet szeretne megtudni a boszorkányokról, táltosokról, lidércekről, annak melegen ajánlom ezen írást. Azonban készüljön fel az olvasó arra, hogy nehéz olvasmány, tudományos jellegű, de rendkívül sok idézettel fog találkozni, ami valamelyest enyhíti a merev tartalmat, felidézi a kor szellemét, hangulatát.

SZALAI RITA

ORMAI ZOLTÁN

Az ókori görög testkultúra

Az ókori társadalmakban a szellemi kultúrával együtt fejlődött a testkultúra. Ez az ókori Kelet államaiban is a fejlődés magas fokára jutott, de a görögöknél éri el ókori kibontakozásának legmagasabb fokát. A testkultúra fejlődése mindenkor szorosan összefügg a társadalom fejlődésével és szerkezetével, a hatalmon lévők céljaival és szándékaival.

A testi nevelés érdekében emeltek szót a legnagyobb athéni gondolkodók, így Plátón és Arisztotelész is, akik ezt a sokoldalú, harmonikusan fejlett ember kialakítása szempontjából hangoztatták. A görög polgár fizikailag erős és jellemét tekintve szilárd akart lenni. Ennek az eszménynek a jegyében érte el a fejlődés igen magas fokát a klasszikus görög testkultúra, amely azonban mindvégig az uralkodó kisebbség nevelésének része, kedvtelése maradt.

A görög sport kultikus gyökerei

Görög földön és más vidékeken is mindenhol, ahol a sportélet kialakult, a versenysport szorosan kötődött az emberek kultikus cselekedeteihez. A *halotti kultusz*, a *termékenységkultusz* és a *vadászmágia* keretein belül zajló szertartások a résztvevők aktív, fizikai megnyilvánulásait igényelték. Ezek hozták létre a vetélkedések azon formáit, amelyek azután a versenysportban összegződtek.

A *halotti kultusz* jelentőségét jól tükrözik azok a mondák, amelyek egy-egy görög versenyjáték kialakulását magyarázzák.

„Valamennyi régi versenyjátékot halottak emlékére rendezték. Az olümpiait Zeusznak Pelopsz halálára, a püthóit Apollónnak a sárkány halálára, melyet Püthóban megölt,

az iszthmoszit Poszeidónnak.” (Pindorasz)¹ Az iszthmoszi és a többi görög versenyjáték kialakulását magyarázó mítoszokon végigtekintve a halál és véres küzdelem motívumai tárulnak elénk. Hellász gyermekei korán felismerték, hogy a vetélkedési ösztön, a versengés iránti vágy legősibb megnyilatkozása maga a harc. Ha a háborúra vagy a küzdelemben elesettekre akartak emlékezni, akkor meg kellett találniuk a módját annak, hogy a mások öldöklésbe torkolló versenyszellemnek békésebb megnyilvánulási formát adjanak. Ez a gondolat szerepet játszott abban, hogy az egykori csaták hőseire Kr. e. 8–5. sz. közötti időszakban, egyre gyakrabban emlékeztek vissza különböző sportversenyekkel.

„Az állam még a halottak irányában sem szűnik meg soha tiszteletet tanúsítani, évenként az állam végzi közösen azokat a hagyományos szertartásokat, amelyek mind-egyiknek egyénileg kijárnak, ezen felül sport-, lovas és mindenféle múzsai versenyt rendez.” (Plátón)²

Ezek a gyökerek az *engesztelő halotti kultuszhoz* nyúltak vissza. A természetfeletti tényezők befolyásolásának módja pedig a rituális cselekvés. Az ókori népek is kidolgozták a maguk szertartásait a halálban megmutakozó isteni harag kiengesztelésére. E szertartások középpontjában eredetileg az emberáldozat állt, amely során egy közösség

szabad akaratából kiontott vérral igyekezett enyhíteni a halállal sújtó isteni harag vér-szomján. A kései történeti példák sokasága ellenére megállapítható, hogy a Kr. e. 2. évezredtől kezdve egyre általánosabbá vált a halotti kultusz bizonyos mértékű humanizálódása. Így terjedt el, hogy emberek helyett állatokat áldoztak fel és a rituális gyilkosságok helyett bevezették a szertartásba a harc, a küzdelem során alkalmazott mozgások ölési szándék nélküli előadását.

A halottról való megemlékezés a fizikai vetélkedés által, melyből később a sportesemények alakultak ki, még egy gondolati alapon nyugodott. A kollektív cél az volt, hogy demonstrálják a közösség életerejét, amely nem roppant meg egyik tagjának halála miatt. Hangsúlyozzák, hogy a súlyos veszteség ellenére megőrizték életkedvüket és fizikai képességeiket.

Ugyancsak fontos szerepet játszott a versenysport kialakulásában a *termékenység-kultusz*. Az emberek elképzeléseiben gyakran felmerült az az eszme, hogy az évszakok váltakozása az istenek világában végbemenő kozmikus küzdelem eredményeit tükrözi. (Pl. Zeusz és Kronosz harca azt a természeti jelenséget testesíti meg, amikor a forró nyarat felváltja az enyhet adó ősz.) Gyanítható, hogy a korai időszakban a termékenység kultuszának jegyében lefolyt rituális küzdelmek éppúgy emberéleteket követeltek, mint a halotti kultusz félelmetes szertartásai, és a fegyveres harcot csak később váltotta fel a harctéri mozdulatokat imitáló sportverseny. Ennek kialakulásában fontos szerepet játszott még az eddigieknél lényegesebben korábbi, és a történeti korokban már kevésbé ható jelenség, a *vadászmágia* is.

A görög sportesemények általános jellemzői

Az archaikus korban bizonyos vallási intézményeknek igen fontos szerep jutott a számtalan apró, szuverén polisra tagolt görögség összetartozásának a tudatosításában (az amphiktyoniák csak regionális keretekben fogták össze a nagyobb territoriumok népeit és polisait). Ez a közös ünnepegekben nyilvánult meg. Az ünnepek legfontosabb jellemzője a *fegyvernyugvás* volt. Döntő szerepet játszott az egész görögség nemzeti összetartozása tudatának a fenntartásában az, hogy ezek az események *pánhellén* jellegűek voltak. Ez a pánhellén egyetemesség látszik az archaikus korban fokozatosan kibontakozó újdonságnak, mert maga az atlétikai verseny a homéroszi korban sem ismeretlen. Az egyetemesség bizonyítéka az olympiai győztesek listája, melyet az élisi *Hippias* gyűjtött össze a Kr. e. 5. század végén, s amely Kr. e. 776-ban indult. A későbbiekben ehhez a listához viszonyították a görög időszámítást, először *Timaios* alkalmazta történeti munkájában a Kr. e. 4-3. században.

Következőekben a fontosabb görög sportversenyeket soroljuk fel: Olympiai játékok Zeusz ligetében négyévente; Delphoi Apollón-jóshelynél négyévente; A korinthusi Isthmoson kétévente; Nemea-patak völgyében kétévente. A győztesekről költők zengtek dalokat, szobrot állítottak nekik, polisuk rendszerint megkülönböztetett tisztelettel övezte őket.

Az olympiai játékok

A görög versenyjátékok közül nemcsak fényben és pompában, hanem a versenyzők számát és fennállásuk időtartamát tekintve is kitűntek az olympiai versenyek, melyet az Élisz tartományban fekvő *Olympiában* Zeusz tiszteletére rendeztek. Politikai és kulturális

jelentőségük egyaránt számottevő volt. Több, mint ezer éves történetük felöleli a görög történelem szinte valamennyi korszakát.

Az olympiai egyenlőség eszméje csak szabad emberekre vonatkozott. Csak „szabad születésű és feddhetetlen jellemű” ifjak versenyezhettek. Az istenbéke nélkül nem lehetett megrendezni a játékokat. Ezt támasztja alá az olympiai békeszerződés, melyben ez áll: „Az Olympia szent hely. Istentagadónak bélyegzik, aki arra vetemedik, hogy fegyveresen e szent helyre lépjen” Maga az Olympos a tökéletes görög harmónia megtestesítője. Minden tulajdonság a legnagyobb egyensúlyban található meg itt. Egyetlen erő sem kerülhetett túlsúlyba, hogy fel ne boruljon ebben az arisztokratikusan tökéletesre megalkotott világban a harmónia.

Kezdetben a játékok csak egyetlen versenyszámból, a futásból álltak, később természetesen jelentősen kibővültek. Nők még nézői sem lehettek a versenyeknek. Az olympiai szabályok kimondták, hogy a közeli hegyről taszítják le azokat az asszonyokat, akik a tilalom ellenére is eljönnek a versenyekre. A nők számára külön versenyeket, ún. *Héra-játékokat* rendeztek négyévenként Olympiában. Ezek főképp vallási jellegű találkozások voltak, s a verseny mindössze egy futószámból állt.

Az olympiai versenyek vallási alapjai

A verseny alapítását több monda is magyarázza, mindegyik halállal vagy harccal kapcsolatos. Az első monda szerint Olympiában *Zeusz* megmérkőzött kegyetlen atyjával, *Kronossal* a hataloméért. A kozmikus birkózóküzdelem az ifjú istenség győzelmével ért véget. Így szerezte meg a világ feletti uralmat a *Zeusz* és testvérei által irányított harmadik istennemzedék. A természetfeletti küzdelem hagyományával összhangban

nevezték el *Kronoszról* az olympiai szent körzetről északra emelkedő dombot.

Más mondában *Héraklész* legyőzte *Augeiasz* királyt, miután az uralkodó nem volt hajlandó kifizetni bérét az istállója kitakarításáért. (A messze földön rendetlenségéről nevezetes istállót *Héraklész* úgy tisztította ki, hogy átvezette rajta az olympiai szent völgyet körülvevő két folyót, az *Alpheioszt* és a *Kladeoszt*.) Ezután a győzelem emlékére, valamint az őt győzelemre segítő atyja, *Zeusz* tiszteletére megrendezte az első olympiai versenyt, s tőle származik az elnevezés is. Úgy szabta meg, hogy ötévenként szabják a versenyt, mert öten voltak testvérek.

A görög mitológia idekapcsolódó harmadik mondája szerint *Oinomaosz* éliszi királynak megjósolták, hogy leendő veje fogja kioltani életét. Ezért a király leánya minden kérőjét arra kényszerítette, hogy kocsiverse nyen mérkőzzék meg vele. Először mindig előreengedte a kérő kocsiját, majd lándzsát döfött a szerencsétlen vőjelölt hátába. Tizenhárom kérő pusztult így el. Ekkor *Pelopsz* jelentkezett, *Zeusz* unokája, aki a király kocsihajtójának segítségével legyőzte és megölte a kegyetlen uralkodót. Mindezek után, visszaemlékezve arra, hogy *Éliszt* kocsiverse ny révén szerezte meg, *Zeusz* tiszteletére megalapította az olympiai versenyeket.

Negyedik magyarázat pedig így szól: a délceg *Apollón* győzedelmeskedett itt két alkalommal. Egyszer futásban győzte le *Hermészt*, máskor pedig birkózásban diadalmaszkodott *Árészt* felett.

Mind a négy történet közvetlenül vagy közvetve *Zeuszhoz* kapcsolódik.

A felsorolt mítoszokból *Pelopsz*, valamint *Héraklész* históriája a halotti kultusz olympiai létezéséről árulkodik. Ezek az elbeszélések megemlékeznek az *Oinomaosz* sírjánál áldozatot bemutató *Pelopszról*, majd a *Pelopsz* nyughelyén ugyancsak áldozó *Héraklészről*. A három herosz vagy istenség szerepeltetése a halotti kultusszal összefüg-

gésben azt jelzi, hogy már az Oinomaoszt termékenységitenüknek valló prehellén helyi lakosok ápolták a halottak emlékét, majd ezt a kultikus gyakorlatot átvették a mükénéi korban a Peloponnészoszra bevándorló akhájok. Az eddigiek ismeretében bátran állíthatjuk, hogy az olympiai versenyek vallási hátterében meghúzódott az általában Zeusz leszármazottaihoz kötődő *halotti kultusz*.

A *termékenységekultusz* kialakulásában pedig fontos szerepet játszottak a vidék természeti adottságai. A termékeny völgy élesen elüt környezetétől ritka növényzeti gazdagságával, bujaságával. A Kr. e. 10. századtól kezdődően az olympiai termékenységekultusz Zeusz alá rendeződésének számos jelét fedezhetjük fel. Ezek közül a legfontosabb, hogy a termékenység isteni védnöksége itt a továbbiakban Zeusz nővére és felesége, Héra kizárólagos funkciójává vált. Héra temploma, a *Héraion* egyike volt az olympiai szent körzet legrégebb építményeinek és az istennő felügyelete alatt rendezték meg a *Héraia* néven meghirdetett női sportversenyeket, persze az olympiai játékoktól eltérő időpontban.

Olympia a fent említett halotti és termékenységkultusz alapján válhatott nagy vonzerejű sportközponttá. Az itt megrendezett versenyek népszerűségének titka abban rejlett, hogy a vallási élet tartozékai voltak a kultuszokon túlmenően is. A görög polgár általános kötelezettségeihez tartozott, hogy elzarándokoljon a főisten, Zeusz leghíresebb kultuszhelyéhez, és ott aktívan részt vegyen a rítusban. Az ógörög vallás jellemzője, ami az embernek isteneihez való viszonyulását illeti, az volt, hogy az isteneket félni kellett, de szeretni nem lehetett őket. A hívő ezért az erősebbnek, a hatalmasabbnak kijáró tisztelettel és félelemmel közeledett istenei felé. Az

ilyen vallásosságot a közösség érdekében az egyén számára kötelező szigorú aggályosság jellemezte. A szertartásokon való részvétel alkotóeleme volt a polgári kötelezettségeknek. Az egész görögység vallási-politikai kötelezettségének az érzete összegződött az olympiai Zeusz-kultuszban.

A görög ember számára a kultusz alapvetően nem érzelmi, hanem politikai, gazdasági igényt elégített ki, állampolgári kötelesség volt. Ez a jelenség, a kultusz közösség- és államfenntartó erejébe vetett hit növelte igazán jelentőssé az olympiai Zeusz tiszteletét, s tette a sportversenyeken való részvételt a görög polgárlét jelképévé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁKOS KÁROLY (szerk.): *A Kultúra Világa V. Az egészség, lélektan-nevelés, sport és testkultúra*. Budapest, 1964, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KERTÉSZ ISTVÁN: *Az ókori olümpiai játékok története*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- T. HORVÁTH ÁGNES: *Az ókori Mediterraneum térségének vallásai és mítoszai*. Szeged, 1999 JGYTF
- HEGYI-KERTÉSZ – NÉMETH-SARKADY: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Budapest, 1999, Osiris.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: *Az ókor története III. Görög történelem*. Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó.

JEGYZETEK

¹ Pindoraszról idéz Kertész: i. m. 48.

² Platónról idézi Kertész: i. m. 49.

Legújabb kiadványaink

PERBÍRÓ JÓZSEF
1956 Szegeden – emlékeimben
(Életrajzi írások)

Perbíró József a Szegedi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának dékánhelyettese volt. Mint levezető elnök részt vett a MEFESZ alakuló ülésén. A kötet a forradalmi Szeged polgármestere (a Városi Forradalmi Nemzeti Bizottság elnöke) életrajzi írásainak második, bővített, javított, fotó- és dokumentummelléklettel ellátott, reprezentatív formátumba szerkesztett kiadása.

ZAKAR PÉTER
Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben

A szerző arra vállalkozott, hogy zömében publikálatlan levéltári források alapján elemezze a főegyházmegye helyzetét a polgári forradalom időszakában. Könyve megismerteti az érsekség kormányzatával, papságának a forradalomban és a szabadságharcban játszott szerepével, a főegyházmegye gazdaságával, majd a szabadságharc leverését követő megtorlásnak az intézkedéseivel.

Zakar Péter munkája nem pusztán a szakmai közönség számára nyújt újdonságokat. A kötetben megdöbbentő emberi sorsokat, továbbá egyház és magyarság, egyház és liberalizmus mindnáiig sokat vitatott kapcsolatát követheti nyomon az olvasó.

A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. (Szerkesztette: KISS GÁBOR FERENC és ZAKAR PÉTER)

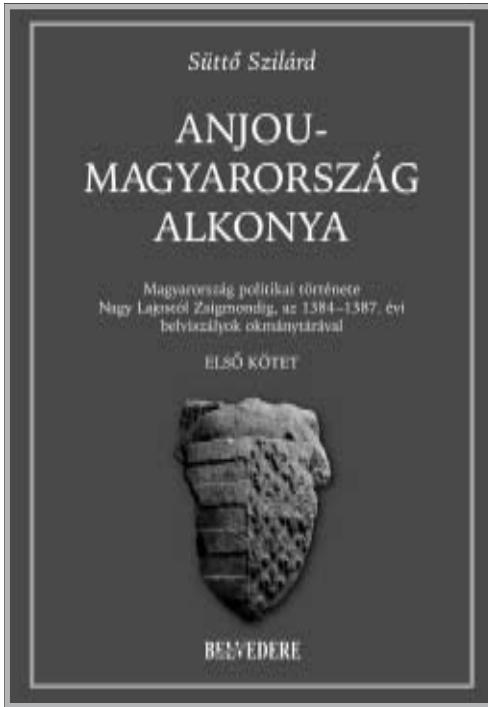
A nemzetiségi kérdés az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc mindmáig sokat vitatott kérdése. Ebben a kötetben olyan előadások szerkesztett változatát gyűjtöttük össze, amelyek megpróbálnak árnyaltabb képet festeni a nemzetiségi kérdés korabeli alakulásáról. Milyen lehetőségei voltak az együttműködésre a Magyarországon élő népcsoportoknak? Mennyiben befolyásolta a hadi helyzet alakulása a megbékélési kísérleteket? Hogyan jutott el a magyar kormány nemzetiségi politikájának felülvizsgálatára? Voltak-e konkrét példák a különféle nemzetiségek együttműködésre? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre kaphat választ az olvasó ebben a kötetben. A nemzetiségi kérdés szabadelvű, a magyarság érdekeit is figyelembe vevő megoldási kísérlete a Szegeden 1849. június 28-án elfogadott határozat, amely a „magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődését” biztosította.

PAP JÓZSEF: *Magyarország vármegyei tisztkara a reform végétől a kiegyezésig*

A szerző hatalmas mennyiségű levéltári forrásanyagot dolgozott fel, amikor 6 vármegye tisztviselőinek adatait egy több mint két évtizedet meghaladó intervallumban összegyűjtötte. Az eredmény egy nagyvonalú, ugyanakkor szilárdan megalapozott összegzés az abszolutizmus kori megyei tisztkarak összetételéről. A szerző a történetírás egyik „dogmáját” tette vizsgálat tárgyává, amikor azt kezdte kutatni, hogy a magyar politikai elit valóban olyan egységesen felvette-e a pasz-szív rezisztencia hősi pózát, amint az a köztudatban él? Lényeges kérdéseket tesz fel, logikus eljárásokkal keresi a választ, meggyőző következtetéseket von le, s ezekben csak addig megy el, ameddig adatainak tényszerűsége megengedi.

SÜTTŐ SZILÁRD
Anjou-Magyarország alkonya

Süttő Szilárd évtizedes kutatásainak eredményét adja közre kétkötetes monográfiájában. Az első kötet első része Magyarország I. (Nagy) Lajos és I. Károly (Róbert) uralkodása közötti időszakának eseménytörténetét nyújtja az eddigi legnagyobb részletességgel. Munkájához a magyar és külföldi kódexirodalom mellett a Magyar Országos Levéltár vonatkozó középkori forrásanyagának teljes egészét fölhasználta. A kötet második részében ennek a forrásjegyzéknek a pontos mutatóit közli, a második kötet okleveles függelékében pedig azok betűhív latin szövegét és magyar fordítását.

A páratlan munkát nemcsak a medievisztika iránt érdeklődőknek ajánljuk, hanem széles értelemben mindenkinek, akik segítséget keresnek egy európai jelentőségű rendi állam összeomlása rejtélyének megértéséhez.

KUBINSZKY MIHÁLY
*Sopron építésze
a XX. században*

A soproni egyetem professzor emeritusa 2000–2001. évben folytatott kutatásait szülővárosa XX. századi építészetéről, amelyről akkor egy időszakos kiállításon számolt be. Annak sikerén felbuzdulva a tartós adatrögzítés is indokolttá vált, amely kiadónk részvételével a 2003. évben valósult meg. A könyv impozáns kiállítású, fekvő A4-es formájú album 152 oldallal és 248 képi illusztrációval. A lenyűgöző esztétikai küllem Gosztom András iparművész keze munkáját dicséri. Az első száz példány sorszámozva kerül

Valamennyi kiadvány megrendelhető a szerkesztőség címén személyesen, levélben vagy telefonon: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Internet: belvedere@jgytf.u-szeged.hu Honlapunk: www.belvedere.meridionale.hu Tel.: 06 62/544-759

BELVEDERE

SEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FEJES BÁLINT, HEGYI GERGELY, VINCZE JÓZSEF

Munkatárs: HORVÁTH VIKTOR

Főmunkatársak: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, NAGY TAMÁS

A technikai szerkesztést a STIL NUOVO Bt. végezte

Borítóterv MEZEI TAMÁS

Számunk az EMKE Kft.,
Oktatási Minisztérium,
Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság,
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,
Szegedi Tudományegyetem,
SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat,
Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei
és Szegedi Csoportja,
támogatásával készült.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.
A tanárképző főiskolai kar Történettudományi Tanszékén megrendezett konfe-
renciák előadásai a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR, a felsőoktatási tananyagul szolgáló
kiadványok a BELVEDERE SEGÉDKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6.

Netposta: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Honlap: www.belvedere.meridionale.hu

Telefon 62/544-759

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 1000 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében

BELVEDERE
Kiskönyvtár 15.